

**T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
HUKUK FELSEFESİ VE SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI**

HENRY DAVID THOREAU’NUN GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE SİVİL İTAATSİZLİK

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İhsan Burak AYGÜN

BURSA-2022

**T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
HUKUK FELSEFESİ VE SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI**

HENRY DAVID THOREAU’NUN GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE SİVİL İTAATSİZLİK

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İhsan Burak AYGÜN

Danışman:

Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÖLBAŞI

BURSA-2022

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : İhsan Burak AYGÜN
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Kamu Hukuku
Bilim Dalı : Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : IV + 115
Mezuniyet Tarihi : / / 2022.
Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÖLBAŞI

HENRY DAVID THOREAU’NUN GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE SİVİL İTAATSİZLİK

Bir kimsenin doğru olan bir şeyi yapması için belli bir hakka sahip olması gerekmez. Doğru olması, kişiye ihtiyaç duyduğu tüm yetkiyi verir. Ancak kişinin yapmaması gereken şeyi yapabilmesi için birtakım gerekçelere sahip olması gerekir. Antik Yunan’dan günümüze kadar adil olmayan yönetimlere karşı, kendilerine bunu yapmamaları gerektiğini söyleyen yasaları ihlal ederek, kişilere doğru olduklarına inandıkları şeyleri yapma şansını sağlayan şey sivil itaatsizlik kavramıdır.

Bu tezde öncelikle sivil itaatsizliğin teorik kurucusu olarak kabul edilen Henry David Thoreau’nun görüşleri incelenmiştir. Bunun yanında sivil itaatsizliğin ne olduğu konusunda literatürde kesin bir fikir birliğine varılamamasından dolayı Thoreau’dan sonra geliştirilen farklı sivil itaatsizlik tanımlarına yer verilerek, sivil itaatsizliğin farklı bakış açılarına göre de değerlendirilmesi sağlanmıştır. Bir eylemin sivil itaatsizlik olması için gerekli unsurlar incelenerek sivil itaatsizliği, ahlaki ve siyasi gerekçelerle girilen diğer eylemlerden ayıracak hususlar vurgulanmıştır.

Son olarak sivil itaatsizliğin günümüz koşullarında neden ve nasıl gerçekleşeceğini göstermek için demokrasilerde sivil itaatsizliğin yeri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Henry David Thoreau, Sivil İtaatsizlik, Adalet, Vicdan, Demokrasi.

ABSTRACT

Name and Surname : İhsan Burak AYGÜN
University : Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : Public Law
Branch : Philosophy and Sociology of Law
Degree Awarded : Master
Page Number : IV + 115
Degree Date : / / 2022
Supervisor (s) : Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÖLBAŞI

CIVIL DISOBEDIENCE IN THE FRAMEWORK OF HENRY DAVID THOREAU'S VIEWS

An individual doesn't have to have a certain right to do something that's right. If the thing to be done is right, the person does not need any other authority. However, in order for a person to do what he should not do, he must have some reasons. It is the concept of civil disobedience that gives people the chance to do what they believe is right, against unjust governments from ancient Greece to the present day, by violating laws that tell them not to do it.

In this thesis, first of all, the views of Henry David Thoreau, who is accepted as the theoretical founder of civil disobedience, were examined. In addition, due to the lack of a definite consensus in the literature on what civil disobedience is, different definitions of civil disobedience developed after Thoreau were included, and it was ensured that civil disobedience was evaluated from different perspectives. By examining the necessary elements for an action to be defined as civil disobedience, the points that distinguish civil disobedience from other actions taken for moral and political reasons are also emphasized.

Finally, the place of civil disobedience in democracies is discussed in order to show why and how civil disobedience will take place in today's conditions.

Key Words: Henry David Thoreau, Civil Disobedience, Justice, Conscience, Democracy.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HENRY DAVID THOREAU’NUN SİVİL İTAATSİZLİK ANLAYIŞI

I. HENRY DAVID THOREAU’NUN HAYATI.....	4
II. SİVİL İTAATSİZLİK ANLAYIŞININ GELİŞİMİ.....	7
III. SİVİL İTAATSİZLİK ANLAYIŞI.....	10
A. Sivil İtaatsizlik Anlayışının Çıkış Noktası: Birey.....	12
B. Pozitif Hukuk Eleştirisi.....	16
C. Demokrasi Karşıtlığı.....	19
D. John Brown Etkisi.....	22
E. Şiddet Konusu.....	25

İKİNCİ BÖLÜM

SİVİL İTAATSİZLİK KAVRAMI

I. GENEL/YAYGIN TANIM.....	28
II. DAR TANIM.....	38
III. GENİŞ TANIM.....	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİVİL İTAATSİZLİĞİN TEMEL UNSURLARI

I. YASA DIŞI OLMA.....	45
II. ALENİLİK.....	49
III. HESAPLANABİLİRLİK.....	51

IV. SORUMLULUĞUN ÜSTLENİLMESİ.....	53
V. ORTAK ADALET ANLAYIŞINA YÖNELİM OLMA.....	57
VI. ŞİDDETİN REDDİ.....	59
VII. VİCDANİLİK.....	70

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRASİDE SİVİL İTAATSİZLİK

I. DEMOKRATİK AÇIKLAR.....	75
II. SİVİL İTAATSİZLİK GEREKLİLİĞİ.....	79
A. Yasal Araçların Ötesi.....	80
B. Şiddet Sorunsalı.....	82
C. Sivil İtaatsizliğin İki Türü.....	85
D. Bireysel Vicdan Gerekçesi.....	87
III. SİVİL İTAATSİZLİĞİN ROLÜ.....	90
A. Geliştirici İşlev.....	90
B. Dengeleyici İşlevi.....	91
C. Yozlaşmayı Önleyici İşlev.....	93
D. Demokratik Vatandaş Yetiştirme.....	95
E. Tanıtım İşlevi.....	96
IV. SİVİL İTAATSİZLİĞE YÖNELİK İTİRAZLAR.....	98
A. Katılım ve Rıza Hakları.....	98
B. Sosyal Kaos Riski.....	100
C. Çoğunluk İlkesini Yok Sayma.....	102
SONUÇ.....	105
KAYNAKÇA.....	110

GİRİŞ

Ahlaki veya siyasi gerekçelerle bir yasayı çiğnemek olarak anlaşılan sivil itaatsizlik, modern bir icat değildir. Sivil itaatsizlik, Antigone'nin ülkenin yasalarını ihlal ederek kardeşini gömmesi örneğinden anlaşılacağı üzere Antik Yunan'a kadar uzanan bir anlayıştır. Antik Yunan'ın en önemli filozoflarından Sokrates'in de bu anlayışı etraflıca inceleyen ilk düşünür olduğu kabul edilir. Sokrates arkasında hiçbir yazılı eser bırakmamıştır. Kendisi hakkındaki bütün bilgilere erişilebilirliği öğrencileri Platon ve Xenophon'un eserleri sağlar. Sivil itaatsizlik hakkındaki görüşlerini de genel olarak, Platon Kriton adlı eserinde aktarır. Bu eserde Sokrates'in hangi koşullarda yasaya uyulması gerektiğine ve hangi koşullarda yasaya itaat etmemenin haklı gösterileceğine yönelik fikirleri açıklanır. Sokrates'e göre bir yasaya itaat etme veya etmeme mevzusu, o yasanın adil olması veya olmamasına bağlıdır.

Sokrates'in zamanından günümüze kadar birçok filozof sivil itaatsizlik hakkında görüş bildirmiştir. Sivil itaatsizliğe yönelik bildirilen bu görüşleri, bazı koşullar altında sivil itaatsizliği haklı bir eylem olarak kabul eden ve sivil itaatsizliğin haklılığını ve uygunluğunu reddeden olmak üzere ikiye ayrılabilir. İlk görüşün önemli temsilcileri arasında Henry David Thoreau, Mahatma Gandhi, Martin Luther King Jr. ve Ronald Dworkin, ikinci görüşün önemli temsilcileri arasında ise Morris Leibman ve Lewis Van Dusen sayılabilir. Teorik olarak sunulan çalışmalar da ilk görüşün sesi daha fazla yankılanmaktadır. Bunun sebebi ise ikinci görüşteki fikirlerin genellikle otoriteler tarafından korunması, dolayısıyla kendilerini açıklamaya çok fazla gerek duymamalarıdır. Ancak ilk görüş genellikle muhalif görüş olarak kabul görmesinden ötürü sesini duyurmaya ve kendini tanıtmaya daha fazla ihtiyaç duyar.

Sivil itaatsizlik, teorik tartışmaların yanında pratikte de kendine yer bulmuştur. Sokrates'ten günümüze Gandhi ve Martin Luther King gibi düşünürlerin de içinde yer aldığı birçok kişi, devletin otoritesine ahlaki ve siyasi gerekçelerle karşı gelmek için fiili olarak çaba sarf etmiştir. Devletin otoritesine karşı fiili olarak eylemde bulunan isimlerden biri de bu tezin konusunu oluşturan Henry David Thoreau'dur. Thoreau "Sivil İtaatsizlik" adlı denemesinde devlet otoritesinin güçlü bir eleştirisini ve bireysel vicdanın tavizsiz bir savunmasını sunar. Yazılı anlamda yaptığı bu eleştiri ve

savunmalar sayesinde sivil itaatsizliğin teorik kurucusu olarak kabul görmüştür. Ayrıca teorik anlamda böyle önemli bir yere sahip olmasının yanında pratikte de kölelik ve Meksika Savaşı karşıtı bir tavır sergilediği için kendinden talep edilen kafa vergisini ödememiş ve bundan dolayı hapse atılmıştır.

Bu tezin konusu teorik temellerini attığı sivil itaatsizliğin Thoreau ekseninde incelenmesidir. Çalışmanın bu şekilde kısıtlanmasının sebebi, sivil itaatsizlik kavramının teorik ve pratik olarak çok geniş bir yelpazeye sahip olmasına rağmen ülkemizdeki sivil itaatsizlik çalışmalarının genellikle kavram incelemesi ve örnek değerlendirmesine yönelik olması ve Thoreau'nun sivil itaatsizlik anlayışını değerlendiren çalışmaların literatürde çok fazla olmamasıdır. Bu tezin amacı da sivil itaatsizliğin teorik kurucusu olarak kabul edilen Thoreau hakkında literatürdeki mevcut boşluğu doldurmaktır. Ayrıca Thoreau'nun eserlerinin birçoğunun Türkçeye çevrilmemesi sebebiyle Thoreau'nun fikirlerine erişmeye zorlanan bireyleri Thoreau hakkında aydınlatmaktır.

Çalışmamızda Thoreau'nun eserlerinin ve hakkında yazılmış olan ikincil kaynakların ve sivil itaatsizliğe ilişkin literatür taraması yapılmıştır. Thoreau'nun eserlerinin çoğunluğu Türkçeye çevrilmediği ve üzerine ülkemizde detaylı olarak çok fazla çalışılmaması sebebiyle ağırlıklı olarak yabancı kaynaklar esas alınmasının yanında Türkçe literatürde taranmıştır.

Tez dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, sivil itaatsizliğe ilişkin diğer değerlendirmelerden bağımsız bir şekilde sivil itaatsizliğin Henry David Thoreau için ne anlama geldiği incelenmiştir. İlk olarak Thoreau'nun yaşamının sivil itaatsizlik anlayışının gelişime olan etkisine değinilmiştir. Sivil itaatsizliğin teorik kurucusu olarak kabul gören Thoreau, kendisine bu özelliği kazandıran makalesine “En iyi devlet en az yöneten devlettir.” cümlesiyle başlar ve insanların yaşamların en az müdahale eden bir yönetim arzuladığını belirtir. Thoreau kendi yaşamını da en az müdahale edilebilir hale getirmek için çabalamış, bunun için şehirden uzak bir yerde ömrünün iki yılını geçirmiştir. Ayrıca Thoreau, insanların yönetimlere hizmet etme biçimindeki muhakeme, ahlak duygusu ve vicdan eksikliğinden yakındır. İnsan, kendini hiçe saymadan devletin otoritesine sorgusuz sualsiz boyun eğmemelidir. Thoreau, bir insanın kurumsal yanlışı ortadan kaldırmaktan başka, daha yüksek görevleri olduğunu iddia etse

de, en azından itaat yoluyla suçlu olmamalıdır. Birey, devlet yapısını desteklememeli, ilkel hareket etmeli gerektiğinde yasaları çiğnemelidir. Bu bölümde Thoreau'nun bu fikirlerinin gelişimi, sivil itaatsizlik anlayışının birey odaklı oluşu, demokrasi hakkındaki düşünceleri ve etkilendiği kişiler sonucu düşünce yapısının değişimi ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

İkinci bölümde, sivil itaatsizliğe yönelik diğer tartışmalara girmeden önce sivil itaatsizliğin tanım çeşitlerine yer verilmiştir. Tarih boyunca birçok kişi sivil itaatsizlik eyleminde bulunmuş ve sivil itaatsizlik hakkında fikir beyan etmiştir. Ancak sivil itaatsizliğin doğru anlamının ne olduğu konusunda hiçbir zaman fikir birliğine varılmamıştır. Sivil itaatsizlik çok geniş bir şekilde tanımlanırsa sivil itaatsizlik tanımı her türlü protestoyu içerecektir; bu nedenle sivil itaatsizlik bağımsız ve seçkin bir fenomen olma statüsünü kaybetme riski ortaya çıkacaktır. Çok dar bir şekilde tanımlanırsa da sivil itaatsizlik seçkin karakterini koruyabilmesine rağmen böyle bir tanımın pratik anlamda karşılığı çok az olacaktır. Bu bölümde ilk olarak genel olarak kabul görmüş sivil itaatsizlik tanımlarına, ardından önemli görülen bazı dar ve geniş sivil itaatsizlik tanımlarına yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde, ikinci bölümde bahsedilen sivil itaatsizlik tanımlarının önemli görülen unsurları ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Değerlendirilen her unsur için ayrıca Thoreau'nun değerlendirmelerine yer verilmiştir.

Dördüncü bölümde, en modern yönetim biçimi olarak kabul edilen ve mevcut ülkelerin birçoğunun yönetim biçimi olan demokrasilerde sivil itaatsizliğin nasıl şekilleneceği incelenmiştir. Mevcut demokrasilerin hiçbiri ideal olanı sağlayamayan kusurlu demokrasilerdir. Bu kusurlu demokrasilerde demokratik açıklıklar ve adalet açıklıkları olarak adlandırabileceğimiz problemler ortaya çıkar. Sivil itaatsizliğin bu problemleri giderme ve kusurlu demokrasileri ideal olana ulaştırma noktasında önemli bir rolü vardır. Bu bölümde öncelikle kusurlu demokrasilerde çıkabilecek bu problemlere ve sivil itaatsizliğin bu problemleri gidermek için neden gerekli bir yöntem olduğuna, ayrıca sivil itaatsizliğin demokrasilerde ne gibi işlevlere sahip olduğuna, son olarak da demokratik rejimlerde sivil itaatsizliğin bir rolü olmasına yönelik eleştirilere, Thoreau'nun görüşlerinden de bahsederek yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HENRY DAVID THOREAU'NUN SİVİL İTAATSİZLİK ANLAYIŞI

I. HENRY DAVID THOREAU'NUN HAYATI

Henry David Thoreau, 12 Temmuz 1817'de Amerika'nın Massachusetts eyaletine bağlı Concord kentinde ailesinin üçüncü çocuğu olarak dünyaya geldi. Thoreau gençlik yıllarında, ailesinin üç nesildir yaşadığı Concord'da sessiz ve sakin bir hayat yaşar. Hayatının büyük bir kısmını geçireceği Concord kentinden ilk uzun süreli ayrılışı 1833 yılında Harvard Üniversitesine gitmeye hak kazandığında gerçekleşti.¹

Henry David Thoreau'nun Harvard dönemleri pek parlak geçmedi. Ailesinin ve arkadaşlarının kendinden çok büyük beklentileri olmasına rağmen belki son senesinde çalışmalarını aksatacak düzeyde yaşadığı hastalıktan belki de sessiz ve sabırsız mizacından dolayı Ağustos 1837'de mezun olduğunda herhangi bir ayrıcalık edinemedi. Thoreau, üniversite hayatında kendini dış dünyadan soyutlayan tavırlarından dolayı pek fazla arkadaş edinemedi. Thoreau'nun bu yalnız kalışı, sınıf arkadaşlarının kendini dışlaması veya utangaç olması nedeniyle değil doğal ve kaçınılmaz bir şekilde kendini beğenmişliğinden kaynaklandığı söylenir.²

Thoreau Harvard'daki üniversite eğitiminden öyle istediğini alamaz ki mezuniyeti sonrası hak kazandığı diplomanın beş dolarlık ücretini, diplomanın kendisine sağlayacağı onura kıyasla yüksek bir meblâğ olduğu gerekçesiyle ödemediği söylenir. Harvard'dan mezun olduktan sonra bir devlet lisesinde ders vermeye başlar ancak bu serüven öğrencilerine fiziksel şiddet uygulamayı reddetmesinden dolayı kısa sürede sona erer. Bunun hemen ardından 1838 yılında abisiyle birlikte özel bir okul açarlar lakin 1841 yılında abisinin ölümüyle birlikte bu macera da olumsuzlukla sonuçlanır.³

¹ Robert Richardson, *Henry Thoreau: A Life Of The Mind*, 1. b., Berkeley, University of California Press, 1986, s. 3.

² Raymond Adams, "Thoreau at Harvard: Some Unpublished Records", *The New England Quarterly*, C. 13, S. 1, 1940, s. 27

³ Henry Stephens Salt, *Life of Henry David Thoreau*, 2. b., Londra, Walter Scott Publishing, 1896, s. 33

Thoreau üniversite ve kısa süren meslek hayatında istediğini bulamamıştı. Hangi mesleği yapacağını bilmiyor, kendini bulunduğu bölgede rahatsız hissediyordu. Çalkantılı ruh haline sahip olduğu bir anda çantasını sırtını alıp dünyayı dolaşma fikri zihninde hâkim olmaya başladı. Ancak o anda kız kardeşinin üniversite yıllarında kendisine verdiği öğüt aklına geldi. Kız kardeşi Helen, Henry'nin Concord'da kalıp ailesiyle birlikte yaşamasını istiyordu.⁴ Bütün bu olumsuzluklar sonrası Thoreau'nun Concord'da kalışı belki de ileri hayatına yön verecek olayın gerçekleşmesini sağladı.

Harvard'dan arkadaşı olan Ralph Waldo Emerson⁵ eşinin vefatı sonrası Concord'a taşınmıştı. Abisinin vefatı sonrası boşluğa düşen Thoreau 1841 yılında Emerson'un davetiyle iki yıl boyunca Emerson'un hanesinde yaşayarak ona asistanlık yaptı. Asistanlık yaptığı süreçte Emerson'a yazdığı şiirlerden bahsetmiştir. Thoreau'nun yazış tarzını beğenen Emerson ilgili şiirlerin gençlik hevesiyle yazıldığını, bunları bir kenara bırakması gerektiğini ve daha kaliteli işler yapabilecek kapasitesi olduğunu Thoreau'ya söyler.⁶ Emerson'un nasihatlerinin ışığında Thoreau şiirler ve denemeler yazmaya başlar. Ayrıca asistanlığı yaptığı Emerson'un öncülerinden biri olduğu Transandantalizm⁷ akımından etkilenir. Thoreau'nun çalışmaları ilk meyvesini, Emerson aracılığıyla tanıştığı transandantalist çevreden arkadaşları Margaret Fuller⁸ ve George Ripley'in⁹ editörlüğünü yaptığı The Dial dergisinde sempati konulu şiiriyle verir. The Dial dergisinin oluşturduğu yankı ve Transdantalizm akımının yükselişiyle

⁴ Henry David Thoreau, *The writings of Henry David Thoreau*, C. IV., 1. b., Boston, Houghton, Mifflin and Company, 1906, s. 20.

⁵ Ralph Waldo Emerson, Amerikan öğretim görevlisi, şair, yazar ve transandantalizm akımının öncüsüdür. Emerson hayatı boyunca tek gerçek karar mekanizmasının bireyin kendisi olduğunu ve bireyin bütün baskı unsurlarından arınması gerektiğini savunmuştur. Bu görüşleriyle başta Henry David Thoreau olmak üzere birçok düşünürü etkilemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Robert D. Richardson Jr. *Emerson: The Mind on Fire*. 1. b., Berkeley: University of California Press, 1995.

⁶ Richardson, a.g.e., s. 4-5.

⁷ Transandantalizm Türkçe adıyla deneyüstücülük, on dokuzuncu yüzyılın başlarında Amerika'da ortaya çıkmıştır. Bireyin kendisinden başka herhangi bir otoriteye bağlı olmasına tepki olarak ortaya çıkmış, bireyin kendisinden daha önemli bir şeyin olmadığını ve insanların doğaya yönelmesi gerektiğini savunan felsefi akımdır.

⁸ Sarah Margaret Fuller, Transandantalizm akımının öncülerinden, Amerikan halkının hayatını modernleştirme ve zenginleştirme gayesinde olan bir eleştirmen, öğretmen ve kadın hakları savunucusu bir edebiyatçıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Arthur Brown, *Margaret Fuller*, 1. b., Woodbridge, Twayne Publishers, 1964.

⁹ George Ripley, Amerikan bir din adamı ve gazetecidir. 1836 yılında Emerson ve Bronson Alcott'la birlikte Transandantal Kulübü kurmuştur ve transandantal akımın liderlerinden biri olarak kabul edilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Henry Golemba, *George Ripley*, 1. b., Boston, Twayne Publishers, 1977.

birlikte Emerson ve arkadaşları Amos Bronson Alcott¹⁰, Margaret Fuller'in ünleri hızla yayıldı. Bütün bu isimlerin Concord'da yaşaması ve Transandantalizm toplantıları sayesinde Thoreau saygın bir çevre edinir.¹¹

Henry David Thoreau önemli isimlerle yakın ilişkiler kurmasına rağmen yine de edebiyatta acemi bir isimdi. Bütün bu isimlerin kendisini edebi anlamda geliştireceği bir ortama sahipken Thoreau halen aktif hayatında kendini yalnız ve arkadaşsız bırakabilecek bir darbenin etkisindeydi. 1841 yılının başında önünde çok önemli bir kariyer olan Thoreau abisinin ölümünün etkisiyle bu kariyere bir süre ara vermek zorunda kaldı. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Thoreau hiçbir zaman yaşama dair sorgulamalarından vazgeçmedi. Bu merakı onu 1844 yılında, Concord kentinin yakınlarındaki Walden gölüne attı. Walden gölünün kıyısında bir kulübe inşa edip ormanın içinde iki senelik bir hayat sürdürdü. Thoreau'nun felsefî düşüncelerini iyiden iyiye geliştirdiği bu iki senenin sonunda, Thoreau'ya 'Sivil İtaatsizlik' isimli çalışmayı yazdıracak olan olay yaşanır.¹²

Thoreau, hükümetin kölelik faaliyetlerine karşı bir görüştedir. Aynı zamanda süregelen Amerika-Meksika Savaşı'nı da desteklemez. Bu nedenlerden dolayı hükümeti protesto etmek için kelle vergisini (poll tax) ödemeyi reddeder. Kelle vergisini ödemeyi reddettiği dört senenin sonunda komşusu, aynı zamanda vergi memuru Sam Staples tarafından bu vergiyi ödemesi istenir. Ancak her ne kadar çok küçük bir meblâğ olsa da Thoreau ideolojik nedenler hasebiyle bu vergiyi ödemeyeceğini belirtir. Bu reddediş Thoreau'nun ilk ve tek sivil itaatsizlik eylemidir. Bu söylemden sonra Staples, Thoreau'yu kasabanın hapisanesine götürür. Hapishanede kaldığı tek gece Thoreau'nun sivil itaatsizlik anlayışında çok önemli bir yer edinir. Ertesi gün arkadaşı Emerson tarafından vergi borcu ödenir ve hapishaneden çıkar. İlerleyen yıllarda Thoreau'nun düşüncelerini geliştirecek başka olaylar da yaşanır. Köleliğe karşı silâhlı bir savaş sürdüren John Brown'la tanışır ve arkadaş olur. Kölelik sorununun çözümüne

¹⁰ Amos Bronson Alcott, Amerikan, köleli karşıtı ve kadın hakları savunucusu bir öğretmen ve filozoftur. Transandantal Kulübün kurucularından biri ve transandantalizm akımının önemli bir figürü konumundadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dorothy Mccussey, *Bronson Alcott: Teacher*, 1. b., New York, Macmillan Publishers, 1940.

¹¹ Salt, a.g.e., s.61.

¹² Salt, a.g.e., s.107.

ilişkin birçok konferansa katılır, kölelerin kaçışını örgütleyen hareketler içinde yer alır.¹³

Takvimler 6 Mayıs 1862 gününü gösterdiğinde Thoreau, sadece üniversite ve birkaç konferans için ayrıldığı Concord kentinde tüberküloz hastalığından vefat eder. Yaşantısı boyunca asla önemli bir tanınırlığa sahip olmayan Thoreau, ölümünden tam dört yıl sonra ‘Sivil İtaatsizlik’ ismiyle yayınlanacak makale sayesinde büyük bir üne sahip olur ve birçok ünlü düşünürü etkiler.¹⁴

Thoreau, hiçbir zaman doğrudan ‘sivil itaatsizlik’ diye bir terim kullanmaz. Ancak 1848 yılında ‘Civil Disobedience’ ismiyle tanınan bir konferansa katılımıyla ve ölümünden dört yıl sonra ‘Civil Disobedience’ ismiyle yayınlanan makalesinde sivil itaatsizliği hukukî ve siyasî bir şekle sokması bu terimin onunla özdeşleşmesini sağlamıştır. Bu nedenle sivil itaatsizliği hukukî ve siyasî düzeyde biçimlendiren ilk düşünürün Thoreau olduğu kabul edilir.¹⁵

Thoreau bir ilki ifade etmiş olsa da tamamıyla özgün bir düşünür değildir. Her ne kadar sivil itaatsizliği kavramsal olarak belirli bir kalıba sokan ilk kişi olsa da eylemsel olarak sivil itaatsizlik örneklerinin bilinilirliği Eski Yunan’a kadar dayanmaktadır. Ancak Thoreau’nun sivil itaatsizlik anlayışının gelişimini geçmişte yaşanan bu eylemlerden daha çok kendi yaşantısı etkilemiştir.¹⁶

Henry David Thoreau 1862 yılında vefat ederken ardında *Walden (1854)*, *Life Without Principle (İlkesiz Yaşam - 1863)*, *A Yankee in Canada (Kanada’da bir Yanke - 1863)*, *Walking (Yürümek - 1851)* gibi önemli eserler bırakmıştır.

II. SİVİL İTATSİZLİK ANLAYIŞININ GELİŞİMİ

1844 yılı yazında Thoreau kentten ayrılıp bir göl kenarına yerleşirken sadece doğaya dönmek gibi bir amacı yoktu. Komşularının, bütün kölelik faaliyetlerine karşı sessiz kalmasından bıkmıştı; Massachusetts’daki bu umursamaz havaya dayanamıyordu. Concord’da vatandaşların kentin problemlerinin çözümü için

¹³ Hayrettin Ökçesiz, *Sivil İtaatsizlik*, 4. b., İstanbul, Legal Kitapevi, 2011, s. 35.

¹⁴ Ökçesiz, a.g.e., s. 36.

¹⁵ Elizabeth Dubrulle, *Transcendentalism*, http://thoreau.library.ucsb.edu/thoreau_life.html , (29.10.2020)

¹⁶ Ökçesiz, a.g.e., s. 36.

düzenlediği bir toplantıya katıldığı gün kentten uzaklaşmaya kesin karar vermişti. Thoreau toplantıda kölelik faaliyetleri konusunda bir tartışma geçeceğini, bu sorunun çözümü için uğraşılacağını bekliyordu. Ancak toplantıda malî konular ve binlerce mil uzaktaki vahşi toprakların düzenlenmesi haricinde bir konuya değinilmedi, köleliğin adı dahi geçmedi. Aslında dönemin Massachusetts’inde bir milyona yakın köle vardı. Peki, kentlilerin köleleri görmezden gelmesine neden olan şey neydi? Kölelik karşıtı faaliyetlerde bulunmaları onları sıkıntıya sokabilirdi, bu çabaları onları hapse kadar götürebilirdi. Bu yüzden umursamazlığı tercih ettiler. Karınları doyuyordu ve kendilerini özgür hissediyorlardı. Özgür olduklarına ilişkin inançları onları kölelik gibi konuların uzağına itti.¹⁷ Lâkin Thoreau, kentlilerin özgür olmadığını düşünüyordu:

*Amerika'nın özgürlük savaşının mücadelesi edileceği alan olduğu söylenir; ama elbette kastedilen, sadece politik anlamda özgürlük olamaz. Amerikalıların kendisini siyasi bir tirandan kurtardığını kabul etsek bile, o hala ekonomik ve ahlaki bir tiranın kölesidir.*¹⁸

Thoreau özgürlüğü farklı açılardan değerlendirmişti. Kentliler oylarını kullanarak yönetime katılabiliyorlardı. Yönetenlerin kendileri tarafından seçildiğinin farkındaydılar. Bu onları özgür hissettiriyordu, ama özgürlük sadece bununla kısıtlanabilen bir olgu değildi. Bu özgürlük algısı bireylerin huzurlu hissetmek için kendilerini kandırmasından başka bir şey değildir. Thoreau’nun iddiası şehrin bu konuda fazla düşünmediğine yönelikti.¹⁹ Bu vurdumduymazlık onların, çaresizce hareket etmeye engel olacak bilgelğe ulaşmalarını engelliyordu:

Bugün içinde yaşadığım toplumun üyelerinin çoğunun sessiz bir çaresizlik içerisinde yaşadığını görüyorum. Sizin, kaderinize boyun eğme olarak adlandırdığınız şeyin, aslında tasdik edilen bir çaresizlik olduğuna inanıyorum. Çaresiz bir şehirden çaresiz bir kasabaya taşınıyor, sonra da kendinizi vizonların ve misk sıçanlarının cesaretiyle avutmak zorunda kalıyorsunuz. İnsanoğlunun oyunları ve eğlenceleri olarak adlandırılan şeylerin altında bile, kalıplaşmış olmasına rağmen bilinçsizce sürdürülen bir çaresizlik gizleniyor.

¹⁷ Henry David Thoreau, *Slavery in Massachusetts*, 3. b., Carolina, Createspace Independent Publishing, 2012, s.13.

¹⁸ Henry David Thoreau, *Life Without Principle*, 4. b., Carolina, Createspace Independent Publishing, 2016, s. 19.

¹⁹ Thoreau, *Slavery in Massachusetts*, s.15.

*Bunları eğlenceli kılan hiçbir şey de yok, çünkü işten sonra eğlenecek haliniz kalmıyor.*²⁰

Thoreau'nun toplumunun içinde bulunduğu durumu özetlediği şey: Çaresizlik. İnsanın yaşamının esas gayesinden uzaklaşıp kalıpların içine girmesi -istediklerini yapmak yerine lüksün peşinden koşmak, bir işçinin işini iyi yapmak için çalışmasından ziyade sadece kazanacağı parayı düşünmesi- çaresizliğinin en büyüğü eserdir. Thoreau bu çaresizliği kabul etmez. İnsanın çaresizliğinden kurtulabileceğine olan inancı onu şehir hayatından uzaklaştırdı. İnsanı özgürlüğünden eden en önemli nedenlerden olan ekonomik bağılıktan kurtulmaya çalıştı. Kulübe yapımı ve temel gereksinimlerini elde etmek için harcadığı 8.74 dolarla bir senesini geçirebildi. Lüksten uzak bir hayatı vardı, ama bu lüksten uzaklık onun daha az yönetilen bir hayata kavuşmasını sağlıyordu. İnandığı özgürlüğe kavuşmasını sağlayabilecek yaşam buydu.²¹

Thoreau'nun hayatı, içinde bulunduğu toplum, sivil itaatsizlik anlayışının gelişimindeki belki de en önemli faktördü. Kölelik konusunda kölelik karşıtı mevzilerde yer alıyordu. Her gün gördüğü insanların kölelik konusundaki vurdumduymazlığı onu karşıt görüşleri üzerinde daha çok durmaya itti. Bunun dışında her ne kadar insanlar politik açıdan özgür bir toplumda yaşadıklarına inansalar da ekonomik ve ahlâkî açıdan içinde bulundukları bağılılık Thoreau'yu rahatsız ediyordu. Bu bağılılıktan kurtulmak için kentten uzaklaşsa da bir gün vergi borcunu ödemediği için hapse atılmak için kente geri dönecekti. Hapishanede kaldığı bir gün boyunca orada olmaktan mutluluk ve meraktan başka bir şey hissetmedi. Çünkü vergi borcunu ödemesi dahi yasaların ona vereceği cezayı kabul etmekten onur duyuyordu. Hapishanedeki gecesi onu, yürürlükte bulunan yanlış olduğuna inandığı yasalar karşısında onurlu bir insanın yerinin hapishane olduğuna inandırmıştı.²² Kısacası Thoreau bir sivil itaatsizlik anlayışı ortaya koyarken sadece zihinsel bir süreç geçirmede. Gördükleri ve yaşadıkları yavaş yavaş onun düşüncelerini geliştirdi ve son raddede teoride belirli bir sivil itaatsizlik anlayışı ortaya koyan ilk düşünür oldu.

²⁰ Henry David Thoreau, *Walden*, çev. Emre Can Ercan, 9. b., İstanbul, Zeplin Yayınevi, 2020, s.13

²¹ Thoreau, *Walden*, s. 53-65.

²² Henry David Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, çev. Caner Turan, 3. b., İstanbul, Say Yayınları, 2018, s.73-81.

III. SİVİL İTAATSİZLİK ANLAYIŞI

“En iyi devlet, en az yöneten devlettir.” Thoreau, Sivil İtaatsizlik isimli çalışmasının ilk cümlesi buydu. Çok derin anlamlar yüklenebilecek bir cümle olmasına rağmen Thoreau eserine bu cümleyle başlarken zihninde çok ayrıntılı düşünceler yoktu. Thoreau, kesinlikle devlete karşı bir düşünce yapısına sahip değildi. Onun dikkat çektiği nokta iktidarın gücünü kötüye kullanabilmesiydi. Bu ihtimal onu basit bir mantıkla bir devlet ne kadar az yönetirse seçilen kişilerin güçlerini o kadar az kötüye kullanabileceklerini düşünmeye itti. Onun en az yöneten devletin en önemli noktası siyasî ve ahlâkî yükümlülüklerin birbirinden ayrılmasıydı. Yöneticilerin hakikati, ahlâkîliği temsil etme gibi bir yetkileri yoktu. Yasaları yapan yöneticilerin kendi kendilerini yönetmeleri yeterlidir. Ahlâkî yükümlülüklerle, hakikatle ilgilenmelerine gerek yoktur. Bunun sebebi ise basitçe Thoreau’nun ahlâkîliği, bireyin kendisine yüklemesidir. Bütün siyasî uygulamalara, doğada gerçekleşen bütün olaylara karşı özerk bireyden evrensele yönelen bir ahlâk anlayışı çizmiştir.²³

Thoreau’nun teorisi basitçe iki ilke üzerine inşa edilmiştir. İlki, yönetenlerin otoritesinin yönetilenlerin rızasına bağlı olmasıdır. İkincisi ise hakkaniyetin yasalardan daha üst bir konumda yer almasıdır. Bu nedenle yasaya tabi bireyler bu yasaların âdil olup olmadığını denetleme hakkına sahiptir. Eğer birey bir yasanın âdil olmadığına inanıyorsa bu yasaya uymayabilir ancak sonuçlarına katlanması gerekir. Thoreau’nun bu ilkelere inanmasını sağlayan şey devlete devredilen hak ve yetkilerin iktidar tarafından kötüye kullanılmasıdır. Thoreau’nun yaşadığı dönem Amerikan iktidarı, kendisine verilen gücü, toplumun taleplerine cevap vermek yerine yozlaşmış kendi çıkarları için kullanmıştır. Bunun en önemli örnekleri kölelik faaliyetleri ve Amerika-Meksika savaşıdır. Thoreau seçilen kişilerin keyfîliklerini, yozlaşmışlıklarını tecrübe edip onların çıkardığı âdil olmaktan uzak yasaların himayesinde olmayı reddedip onlara karşı gelmeyi tercih etmiştir.²⁴

Eğer adaletsizliğin kendisi için bir esnekliği, bir kasnağı, bir halatı veya bir kolu varsa, belki çözümün kötüden de beter olup olmayacağını

²³ Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, s.57-59.

²⁴ Leigh Kathryn Jenco, “Thoreau's Critique of Democracy”, *The Review of Politics*, C.65., S. 3., 2003, S.357-358.

*sorgulayabilirsiniz fakat eğer bir başkasına adaletsizlik yapmamızı gerektiren bir doğası varsa, bu kanunu çiğneyin gitsin derim.*²⁵

Thoreau, eylemsel olarak bir yasa çiğneme faaliyeti olarak karşımıza çıkan sivil itaatsizlik hakkında kavramsal olarak bir tanımda bulunmamıştır. Herhangi bir tanımda bulunmamasına rağmen eserlerinde sivil itaatsizliğin belirli unsurlara sahip olması gerektiğinden bahsetmiştir. Bu unsurları yasa dışılık, hukukî sorumluluğun üstlenilmesi, alenilik ve vicdanilik olarak sayabiliriz. Şiddetin reddi ise Thoreau'nun kendiyle çeliştiği tartışmalı bir noktadadır.

Yasa dışılık, sivil itaatsizliğin en temel unsuru olarak karşımıza çıkar. Thoreau'ya göre sivil itaatsizlik bütün olarak hukuk düzenine karşı bir direniş değildir. Ortada âdil olmayan bir yasa vardır ve var olan hukuk düzenini tamamıyla âdil bir duruma getirebilmek için bu yasanın çiğnenmesi gerekir. Lâkin bu yasayı çiğneyiş son çare olarak başvurulmuş bir yol değildir. Her ne kadar sivil itaatsizlik eylemi var olan hukuk düzeninin temel ilkelerine karşı bir eylem değilse de eğer adaletsiz yasalar mevcutsa bu yasaları yapanlara karşı bütün hukukî yolları tüketmeye gerek yoktur. Thoreau basitçe eğer âdil olmayan bir yasa mevcutsa bunun çiğnenmesi gerektiğini belirtmiştir. Öncelikle bütün hukuki yolları tüketip sonra son çare olarak sivil itaatsizliğe gidilmesi gibi bir şart koşmamıştır.²⁶

Hukukî sorumluluğun üstlenilmesi noktasında Thoreau hiçbir tartışmaya yer vermeyecek kadar net bir biçimde tavrını ortaya koymuştur. Eğer bir sivil itaatsizlik eyleminde bulunduysanız bunun bütün sorumluluklarını üstlenmeniz gerekir. Çünkü sivil itaatsizliğin amacı hukukun temel ilkelerine karşıtlık değildir. Zaten bir nevi sivil itaatsizliği halkın gözünde hukukî düzenden soğutan bir şey olmaktan kurtaran unsur da budur. Sivil itaatsizlik yasayı daha da âdil yapabilmek için, demokratik yönetimi daha da demokratik bir yönetim haline getirmeye çabalamaktadır. Bu nedenle her ne kadar yasaya karşı gelse de aynı yasanın kendine vereceği cezadan kaçınmaz. Bu kaçınmayışın temelindeki inanış şudur: Âdil olmayan sadece yasadır, hukuk temelde âdildir. Thoreau, kelle vergisi ödemediğinde kendine verilen cezayı seve seve kabul etmiştir. Hapisteki ilk gününde kendini ziyarete gelen arkadaşı Emerson'un kendine

²⁵ Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, s.68.

²⁶ Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, s.68-70.

yönelttiği “Neden buradasın?” sorusuna “Sen neden burada değilsin?” yanıtını vermiştir. Âdil olmayan bir düzende onurlu kimsenin yerinin hapisane olması gerektiğine inanmıştır. Yapılan eylemin cezası idam olsa bile bunun dahi kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir. Kölelik karşıtı faaliyetler karşısında silâhlı mücadele veren arkadaşı John Brown’un idam edilmesinden övgüyle bahsetmiştir. Hatta daha da ileriye giderek ülkedeki en cesur ve insanî bireyin asılması gerektiğini belirtmiştir.²⁷

Şiddetin reddedilmesi konusu Thoreau’nun sivil itaatsizlik hakkında kafasının en karışık olduğu noktadır. Teorisini geliştirirken şiddetin tamamen reddedilmesini savunmuştur. Thoreau’nun sivil itaatsizliği bir pasif direniştir. Ancak ilerleyen yıllarda John Brown’la tanışması şiddet hakkındaki fikirlerini etkilemiştir. John Brown kölelik faaliyetlerine karşı iktidar aleyhinde silâhlı bir direniş sergiliyordu. John Brown’un yürüttüğü aktif direniş silâh kullanımı sebebiyle Thoreau’nun sivil itaatsizlik anlayışıyla uyuşmamaktaydı.²⁸ Lâkin Thoreau burada şaşılabilir bir tavır sergileyerek John Brown’ı “kahraman” ilân etmişti. Onu kahraman ilân etmesinde belki de On dokuzuncu yüzyıl Amerikalılarında gördüğü adaletsizlik karşısında harekete geçme cesaretsizliği etkili olmuştu. Thoreau, John Brown’un bazı günahlarını görmezden gelmişti, ama onun şiddetinden bahsederken kurduğu “*Köle’yi kurtarmayı en çabuk başaran yönteminde yanlış olduğunu düşünmek için sabırsızlanıyorum*” cümlesi Thoreau’nun şiddeti adaletsizliği düzeltmenin en doğru yolu olarak öngörmediğini gösteriyordu. Lâkin her ne kadar şiddeti hoş görmeyip başka yolları öncelikli kabul etse de sivil itaatsizliğin yararına kullanılan şiddeti de reddetmez. Belki daha iyisi olabilirdi, ama samimiyeti ve adaletsizlik karşısındaki harekete geçme cesareti, şiddet kullanımına rağmen John Brown’u Thoreau’nun gözünde bir “kahraman” yapmıştı.²⁹

A.SİVİL İTAATSİZLİK ANLAYIŞININ ÇIKIŞ NOKTASI: BİREY

Âdil olmayan bir yönetime karşı, akıl ve bilinç önderliğinde gösterilen bir eylem olan sivil itaatsizlik bireyin kendinde vücut bulur. Sivil itaatsizlik eylemi vicdan ve

²⁷ Henry David Thoreau, *A Plea For Captain John Brown*, 7. b., Carolina, Createspace Independent Publishing, 2016, sf. 24

²⁸ Jack Doyle, “Thoreau’s Advocacy of Violent Resistance”, *The Thoreau Society Bulletin*, s.269, 2010, s.6-7

²⁹ Thoreau, *A Plea For Caprain John Brown*, s.11-15.

hukuk arasındaki çatışmaya dikkat çekmeyi amaçlar. Thoreau vicdan ve hukuk arasındaki bu çatışmayı ahlâkî ve siyasî yükümlülükleri birbirinden ayırarak vurgular.³⁰ Ahlâkî yükümlülükleri, vicdanı ana etmen olarak ele alıp kolektif yükümlülüklerden kaçmayan bir birey modeli çizer: “Önce insan, sonra uyruk olmamız gerektiği kanısındayım. Yasaya beslenen saygıyla iyiliğe gösterilen saygının aynı olması arzu edilemez. Bana düşen tek yükümlülük, doğru bildiğim şeyi her an yapmaktır.”³¹

Thoreau sivil itaatsizlik anlayışını oluştururken toplumdaki bireylerin kolektif sorunlara karşı umursamazlığından yakındır. Yurttaşlar bu sorunlarla çok ilgilenmez. Çünkü onlara göre bu sorunlar geçmişten bugüne bir gelenek gibi gelmiştir ve bu gelenekleri değiştirebilecek bir seçenek mevcut değildir. Ancak Thoreau başka seçeneklerin mevcut olduğundan bahseder. Thoreau’nun öne sürdüğü bireysel vicdan anlayışı onu başka bir seçeneğin olduğuna inandırır.³²

Thoreau’nun bireysel vicdan anlayışı mevcut siyasal ilişki standartlarına bir alternatif olur. Her ne kadar siyasî normlar oluşturmaktan uzak olsa da Thoreau’nun vicdanının siyaset üzerinde üç adet etkisi vardır: Öncelikle vicdanı eylem itaatsizlik eylemlerinde şiddet kullanımını yasaklamaz. Thoreau şiddet kullanımını kesinlikle alkışlamaz ancak sivil itaatsizlik yararına kullanıldığında kabul edilebilir olduğunu belirtir. Pasif direniş iyiliksever olduğu kadar gerektiğinde saldırgan da olmalıdır. Bireyin militan vicdanı da gerektiğinde saldırgan olmayı yasaklayıcı herhangi bir öğeyi içermez.³³ Thoreau John Brown’a övgüler sunduğu eserinde köleliğe karşı diğer tedbirlerin başarısız olduğu bir koşulda şiddetin gerekli olduğunu, hatta köle sahiplerine karşı uygulanacak orantılı bir şiddetin haklı olduğunu savunur. Şiddet kullanımıyla oluşabilecek adaleti açıklamakla çok fazla uğraşmaz. Kesin yasaklar içermeyen vicdanî anlayışının faydacılığa izin verişini gerekçe olarak öne sürer.³⁴

Thoreau’nun vicdan anlayışının siyasî olarak ikinci anlamı hoşgörüsüzlüktür. Thoreau’nun bireysel vicdanı kişisel görüşlere ve toplumda çeşitliliğe saygı duyar. Toplumda, hoşgörü ilkesinin de benzer amaçları olduğu görüşü hâkimdir. Ancak Thoreau bunun aksini savunur. Genel hoşgörü anlayışının adaletsizliğe kayıtsız kalmaya

³⁰ Özlem Kırılı, “Sivil İtaatsizlik ve Henry David Thoreau”, *Akademik Bakış Dergisi*, S. 48, 2015, s. 450.

³¹ Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, s. 59.

³² Thoreau, *Slavery in Massachusetts*, s.19.

³³ Nancy L. Rosenblum, “Thoreau's Militant Conscience”, *Political Theory*, C.9., S.1., 1981, s.83-84.

³⁴ Thoreau, *A Plea For Caprain John Brown*, s.16-19.

yardımcı olmaktan başka bir işlevi yoktur. Toplumda, çoğunluk hoşgörü ilkesini sadece kendilerini haklı göstermek için kullanır. Thoreau'a göre hiçbir dini, siyasî vicdan anlayışı hoşgörü ilkesine dayanmaz. Azınlığın gördüğü zulmü tozpembe gösterebilmek için araç olarak kullanılan hoşgörü anlayışı vicdanî ilkelerle örtüşmez. Son olarak, Thoreau'nun vicdanı, adaletsizliklere karşı kolektif bir mücadeleden ziyade tekil bir protestonun daha yararlı olduğunu savunur. Çünkü kolektif direnişlerde bireylerin vicdanî ilkeleri sömürülmeye açık bir konumdadır.³⁵

Thoreau, bireysel vicdanın ahlâkî anlayışın merkezinde olduğu bir anlayış benimser. Ancak bireyi ahlâkî bir otorite olarak lânse etmek sorunludur. Çünkü bu durum bireyin vicdanını siyasal bir rehber haline getirir. Bireyin vicdanını böyle bir rehber haline getirmenin evrensellik bakımından uygulanabilir bir yanı yoktur. Vicdan kavramının tanımlanabilir bir yapısı olmaması sebebiyle vicdan anlayışı sosyal normlar oluşturamaz ve sosyal ilişkilere önderlik edemez. Böyle bir kavramı hukukî veya ahlâkî uyuşmazlıklarda karar verici olarak görmek, her toplumda ve her koşulda farklı sonuçlar almamıza yol açar. Bu sebeple evrensellik kazanamayan bir kavramın geçerliliğini koruması oldukça zordur.³⁶

Toplum, varlığını bireylerin üzerinden geçinerek sürdüren bir yapıda olmasına rağmen bireysel ve kolektif sorunları gidermekten çok uzaktadır. Bu sorunlara çözüm arayışında olmayan topluluklar, bireylerin toplum sayesinde ayakta durabildiğini, geçimini toplum sayesinde sağlayabildiğini bu yüzden topluma karşı sorumlu olduğunu iddia ederler. Lâkin Thoreau topluma olan bağlılığının ve yükümlülüklerinin çok hafif ve geçici olduğunu belirtir.³⁷

Toplum-birey ilişkisinde asıl borçlu olan taraf toplumdur. Toplum, bireylerin ekonomik açıdan refah içinde olacağı, ahlâkî ve bilimsel problemler açısından sorumluluk hissetmeyeceği bir ortam oluşturmalıdır. Örneğin bireyler sadece geçimlerini sağlamak için çalışmamalıdır. Sadece para kazanmak için çalışmak doğru bir yöntem değildir. Emekçiler bir işi para için değil sevdiği için yapmalıdır. İşçiler kendilerine ödenen ücretten işverenler ise elde edilen işten daha fazlasını elde etmelidir.

³⁵ Heinz Eulau, "Some Remarks on the Politics of Henry David Thoreau", *The Antioch Review*, C.9., S.4., 1949, s.515.

³⁶ Rosenblum, a.g.m., s.84.

³⁷ Thoreau, *Life Without Principle*, s.14.

Bunu sağlayacak şey de yönetimlerin emekçilere ekonomik anlamda kaliteli şartlar sunması böylece bireylerin geçimini sağlamak gibi küçük amaçların yanında bilimsel ve ahlâkî amaçlara hizmet edecek bir yapı ortaya konmasıdır.³⁸

*Topluluğun bilge bir adamı cezbedecek rüşveti yoktur. Bir dağa tünel açmak için yeterince para toplayabilirsiniz, ancak kendi işini düşünen bir adamı işe alacak kadar para toplayamazsınız. Verimli ve değerli bir adam, topluluk ona parasını ödesin ya da ödemesin, elinden geleni yapar. Verimsizler verimsizliklerini en yüksek teklifi verene sunarlar ve sonsuza kadar göreve başlamayı beklerler. Nadiren hayal kırıklığına uğradıklarını varsayabiliriz.*³⁹

Bireylerin özgürlük alanları yönetim biçimleri, yöneticiler ve toplum tarafından kısıtlanmış vaziyettedir. Bu özgürlük alanı sadece politik anlamda kısıtlanmamıştır. Bireyler ekonomik ve ahlâkî anlamda da bir tiranın kölesi konumundadır. Bu konumlanışa engel olmak için özgürlük mücadelesinde bulunmak şarttır. Yoksa bireyler özgürlük kelimesinin anlamını dahi kavrayamadan bu hayattan göçüp gidecektir.⁴⁰

*Buna özgürler diyarı mı diyoruz? Kral George'dan özgür olmak ve ön yargı krallığının köleliğini sürdürmek nedir? Hür doğmak ve hür yaşamamak nedir? Herhangi bir siyasi özgürlüğün ahlaki özgürlüğün bir aracı olarak değeri nedir? Övündüğümüz, köle olma özgürlüğü mü yoksa özgür olma özgürlüğü mü? Biz, yalnızca özgürlüğün en üst düzeydeki savunmasıyla ilgilenen bir politikacılar ulusuyuz. Muhtemelen gerçekten özgür olabilecekler, çocuklarımızın çocuklarıdır.*⁴¹

Thoreau'nun zihninde birey doğayla bütünleşmiş bir vaziyettedir. Bireyin doğayla olan bu iç içeliği onu yalnızlığa iter. Ancak bu yalnızlık onu bireysel özgürlüğe götürecek temel unsurdur. Thoreau, bireyi özgürlüğe götürecek bu yalnızlığı öyle bir hale sokar ki gerçek bir arkadaşı düşmandan ayırt etmez. Doğayla bütünleşmiş birey akran tanımaz. Thoreau'nun bireyi geçmişini umursamaz; geleceğe odaklanır. Atalarımızın bize verdiği nasihatler somut bir şeyler göstermediği sürece önemsizdir. Bu nasihatlerin hayatımızda yer edinmesine gerek yoktur. Eski işlerin eski insanlara bırakılması gerekir ve yeni insanlar yeni şeylere odaklanmalıdır. Hayatta yaşanacak,

³⁸ Thoreau, *Walden*, s.17.

³⁹ Thoreau, *Life Without Principle*, s.6.

⁴⁰ Thoreau, *Walden*, s. 26.

⁴¹ Thoreau, *Life Without Principle*, s.21.

deneyimlenecek birçok şey mevcuttur ve bunlara yaşlıların sözlerinden hareketle değil kişinin kendisinin karar vermesi gerekir. İnsanın doğayla bütünleşmesi gerekliliğinin en önemli sebeplerinden biri budur. Doğa hayatında insanın eylemlerini dışarıdan etkileyecek çok fazla etmen yoktur.⁴²

*Walden Gölü'ne gitmekteki amacım ucuz ya da derinlikli yaşamak değil birtakım kişisel mevzularımı olabildiğince az sayıda engelle uğraşarak çözüme kavuşturmaktır. Bunları akliselim, biraz inisiyatif ve atılganlık göstererek halletmek varken, yıllarca bana yük olmalarına izin vermenin üzücü ya da hatta aptalca olacağını düşünmüştüm.*⁴³

Thoreau, bireyin gelişimini engelleyecek bütün unsurlardan kurtulmayı hedefler. Bu unsurların en temel ögesi ekonomik aktivitelerdir. Lüks hayat, özentilik vb. unsurlar gelişimin önündeki en büyük engellerdendir. İnsanlar evlerini, giysilerini yeniler, lüksleştirir ancak kendilerini geliştirmezler. Yenilenmesi gereken evler, giysiler değildir, insanın kendisidir. İnsanın temelde ihtiyacı olan tek şey cenaze parasıdır. Dışa olan bağımlılığı onun emellerine ket vurabilir. Kişi kendi kendine yetebilmelidir. Birey bütün bunlara bilinç sayesinde ulaşabilir. Bilinçli birey etrafındaki eşyaları değil de kendini geliştirmeye odaklanır. Çaresizlikten kurtulup bilinçlenmiş bir birey adaletsizliklerin karşısında aktif bir şekilde durabilecek konuma gelecektir. Thoreau bilinçli birey vurgusu yaparken zihnindeki şey şudur: Böyle bireylerin sayısını arttırarak sivil itaatsizlik eylemleri çoğaltılabilir ve kölelik gibi adaletsizliklerin sonunu getirecek adımlar atılabilir.⁴⁴

B. POZİTİF HUKUK ELEŞTİRİSİ

Thoreau'nun bireyi merkeze koyan bir anlayışa sahip olduğu su götürmez bir gerçektir. Lâkin yalnızlık üzerine kurulu bir bireysel özgürlük modeli öne sürse de Thoreau'nun bireyi asla bencil değildir. Bencil olmayan bireyin vicdanı, hukuk kurallarını sorgulamadan kabul etmez. Toplum ve devlet sorunlarına ilişkin sürekli bir düşünce maratonu içindedir. Bireyin kolektif sorunlar üzerine düşünüp yoğunlaşmasını

⁴² Rosenblum, a.g.m., s.82.

⁴³ Thoreau, *Walden*, s.26.

⁴⁴ Thoreau, *Walden*, s.14-15.

“bilinçten” sonra sağlayan şey “*vicdan*”dır. Thoreau, insan zihninin, doğanın “yüksek yasalarını” içerdiğine ve davranışlarını bu yasalara göre yönetip değerlendirmek zorunda olduğuna inanır. Bireysel vicdan doğanın yüksek yasalarını tanıdığında ahlâkî otorite olarak her konuda bağlayıcı bir konuma gelir. Bireyin vicdanının böyle bir yere sahip olduğu toplumda birey, ahlâkî otoritenin tek kaynağı haline gelir ve kolektif anlaşmazlıklar ve ahlâkî çatışmalar imkânsızlaşır.⁴⁵

Thoreau’nun bireysel vicdanı soyut kalmıştır. Vicdanın işlevlerinden bahseder ancak herhangi bir tanım yapmadan bırakır. Thoreau’nun vicdanı duygulardan beslenen bir “iç ses” gibidir. Vicdanın yönlendireceği davranış kalıplarından veya koyacağı kurallardan söz edilmez. Vicdan bir eyleme karşı koyma eğilimindeyse bunun sebebi o eylemin kötü olduğuna inancıdır. Duyguların mihenk taşı olduğu bu anlayışta kolektif standartlar, siyasî yükümlülükler pek önemsenmez. Bireyin iyilik anlayışı ve samimiyeti vicdana yön verir. Bu sebepler nedeniyle vicdan Thoreau’da “içsel bir yasa” olarak karşımıza çıkar. Bu içsel yasa dışı etmenlerden uzak kalmış bir durumda, kendiyle baş başadır.⁴⁶

Thoreau insanın adalet sistemindeki yerini sorgular. İnsan yasanın söylediklerini uygulayan bir makine midir? Yoksa var olan yasayı vicdanının süzgecinden geçiren bir suje mi? Adaleti sağlayan kurumların, kuralların kendiliğinden vicdanları yoktur. Bu kurumları, kanunları vicdanlı hale getiren vicdanlı insanların bir araya gelmesidir. Vicdanlı insanların bir arada olmadığı durumlara ve vicdanlı insanlar tarafından oluşturulmayan kurallara karşı vicdanlı birey teslim olmamalıdır.⁴⁷

Thoreau’nun pozitif hukuk eleştirisi tam olarak vicdanlı bireyin teslim olmamasında canlanır. Thoreau’nun en önemli sivil itaatsizlik eylemi olan kafa vergisini ödememesi aslında vergi kavramına karşı bir protesto değildir. Ömrü boyunca otoyol vergisini ödemiş, eğitim amaçlı alınan vergileri kabul etmiş hatta okullara destek olmak, hemşerilerini bilinçlendirmek, onlara eğitim verebilmek için elinden geldiğince çabalamıştır. Açıkça anlaşılabacaktır ki Thoreau’nun protestosu vergilerin kullanım

⁴⁵ Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, s. 59-60.

⁴⁶ Rosenblum, a.g.m., s.81.

⁴⁷ Thoreau, *Walden*, s.22.

biçiminedir. Ona göre itiraz ettiği vergiler köleliğe karşı gelmeyen, köleliği arttırıcı eylemlere, savaflara hizmet etmektedir.⁴⁸

Kölelik Thoreau'nun vicdan yasasından geçemeyen bir olgudur. Ancak var olan yasalar vergiler aracılığıyla köleliğe hizmet etmektedir. Bu nedenle Thoreau bir pozitif hukuk kuralı olan bu yasaları kendi içsel vicdanına göre âdil bulmadığı için reddeder. Bir yasanın âdil olup olmadığını düşünmeden, içsel vicdan değerlendirmesinden geçirmeden ona körü körüne bağlanmamak gerekir. Çünkü yasa asla bir bireyi kendiliğinden âdil yapmaz.⁴⁹

Thoreau'nun ideal olarak gördüğü adalet sisteminde yasa, hüküm verdiği bireyden üstün bir otorite değildir. Birey ise kendinden üstün olmayan bu yasaya karşı kurnazca hareket etmemektedir. Çünkü birey yazılı olmasa da kendinde, içsel yasa olarak nitelendirilen vicdanı barındırmaktadır. Thoreau ancak böyle bir düzende yasaya boyun eğmeye razı gelir. İçsel yasa olan vicdanın ve pozitif hukukun birbirlerine üstünlük kurmadıkları birliktelik, âdil olmayı âdil yapacak, âdil olanı ise daha da âdil bir hale getirecek yegâne düzendir.⁵⁰

Thoreau, sivil itaatsizlik hakkında bir düşünce yapısı oluştururken kendini karamsar bir çelişkinin içinde bulmuştur. Adaletsizliğin karşısında her daim durabilecek bir anlayış geliştirirken bulunduğu ortamlarda ve yaşadığı çevredeki vurdumduymazlıktan fazlasıyla etkilenmiştir. Thoreau'nun ortaya koyduğu sivil itaatsizlik anlayışının teoride kalmayan eylem bazlı bir yapısı vardır. Lâkin bu kavramın teorik kurucusu olarak kabul edilen Thoreau'nun en önemli sivil itaatsizlik eylemi bir vergiyi ödemeyi reddetmesidir. Massachusetts'ta katıldığı toplantıda köleliğe karşı sessiz kalınmasından nefret duyduğunu dile getirmiştir. Ancak aynı yazının devamında bu kayıtsızlığa karşı söz aldığına rastlamamaktayız.⁵¹

Adaletsizliğe karşı bir sistem ortaya koymasına rağmen bunu eyleme dökebilecek bazı fırsatları değerlendirmemiştir. Vergilerin ne için kullanıldığını araştırmak istemediğini belirtmiş, bunun sebebi olarak da eninde sonunda vergilerin savaş için kullanılacağını ifade etmiştir. Bütün bunların sebebi Thoreau'nun kendi oluşturduğu

⁴⁸ Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, s.78-80.

⁴⁹ Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, s.59..

⁵⁰ Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, s.58-61.

⁵¹ Thoreau, *Slavery in Massachusetts*, s.9.

sivil itaatsizlik anlayışına inanmaması değil, sadece düzenin değişmeyeceğine yönelik karamsarlığıdır. Eylemde bulunma imkânı varken bu yolu tercih etmemesinin de kaynağı budur.⁵²

Massachusetts'ta yaşayan yurttaşların adaletsizliklere karşı kayıtsız kalışı onu bu ortamdan uzaklaştırmış, bir şeyler yapsa da yüksek ihtimal düzeni değiştiremeyeceğinden doğaya yönelmiştir. Başkalarına adaletsizlikleri gidermeleri için öğütlerde bulunmuş ama kendi bunu çok tercih etmemiştir. Doğal alanda insanlığın meydana getirdiği adaletsizliklerden kendini soyutlamayı hedeflemiştir. Doğada herhangi bir kuruma, kuruluşa bağlı olmadan hayatını devam ettirme arzusundadır. Böylece adaletsizliğin temeli olan insanlarla ilişkisini minimuma indireyebilecektir. Hatta insanlarla en az şekilde muhatap olabilmek için maddî hesaplamalar dahi yapmıştır.⁵³

C. DEMOKRASİ KARŞITLIĞI

Henry David Thoreau yaşadığı dönemde pek fazla ünlülük kazanmasa da haksızlıklar karşısında bireylerin yapması gerekenler hakkındaki fikirleri sayesinde ölümünden sonra, literatürde önemli bir yer tutmuştur. Thoreau yaşadığı dönemin siyasî bir geçiş evresi olduğu göze alındığında devlet, modernleşme, iktidar-vatandaş ilişkisi kavramlarına yönelik eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Ayrıca Thoreau “En iyi devlet en az yöneten devlettir.” sloganıyla başladığı sivil itaatsizlik savunusu içerikli eserinde mevcut demokratik düzene de detaylı eleştiriler sunmuştur. Ancak Thoreau'nun demokrasi eleştirilerine yönelik kesin kararlar vermemek gerekir. Birçok düşünür Thoreau'nun demokrasiyi yericî söylemlerde bulunduğunu iddia etse de bazı düşünürlere göre de Thoreau demokrasinin gelişimi için çabalamaktadır.⁵⁴

Thoreau'nun sunduğu eleştirilerin demokrasiyi ilerletmeye yönelik olduğunu iddia eden görüşe göre Thoreau, bireyleri demokratikleşmenin gerektirdiği alışkanlıklara ve eğilime teşvik eder. Mevcut demokratik sistemin en önemli

⁵² Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, s.55.

⁵³ Thoreau, *Walden*, s.68-73.

⁵⁴ Şükrü Nişancı, Şelçuk Aydın, “Henry David Thoreau'nun Demokrasiye İlişkin Düşünceleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.9., S.18., 2018, s. 693.

zayıflıklarından biri birey temelinde iç dünya ve vicdan yapısını çok dikkate almamasıdır. Bu noktada Thoreau'nun demokrasi eleştirisi “özgür ve bilinçli” birey prototipine vurgu yapar. İnsan öncelikle vicdanlı, bilinçli bir birey olmalıdır. Bilinçli ve vicdanlı bir birey olmasının ışığıyla da toplumun bütün unsurlarını vicdanlı ve âdil hale getirmelidir. Ancak mevcut demokratik düzende adaleti sağlayan şey âdil ve vicdanlı bireyler değil çoğunluktur. Thoreau'nun bu eleştirisi toplumun her kesimine aynı eşitlik ve özgürlükle yanaşılması gerekliliği sunan bir tavsiye niteliğindedir. Ayrıca Thoreau Walden isimli kitabında demokratik bir toplumda oluşabilecek çalışma ve ekonomik problemlere ilişkin piyasayı düzenleyici birçok teori ortaya koymuştur.⁵⁵

Thoreau'nun bir demokrasi yandaşı olduğunu iddia eden düşünürlerin aksine, onun eleştirilerinin aslında demokrasinin temelde sorgulanması gereken bir şey olduğunu belirttiğini söyleyen düşünürler de mevcuttur. Jenco'ya göre Thoreau demokrasiyi iki ana temelde eleştirir: Hükümetin gerçek rızayı sağlayamaması ve hükümetin temsil kabiliyeti.⁵⁶

Thoreau'nun gerçek rızanın sağlanamamasına yönelik eleştirisi ahlâkî merkezli bir anlayış benimsemesinden kaynaklanır. Thoreau'ya göre adaletsiz bir toplumu ıslah etmenin tek yolu bireyden geçer. Vicdanlı bireylerin söz hakkına sahip olmadığı, yönetimlerde yer almadığı bir sistem âdil olmaktan uzaktır. Demokrasi, kendilerini idare etmesi için halk tarafından seçilen kişilerin yönetimde bulunduğu toplumsal bir düzendir. Demokrasi halk tarafından halkın yönetimidir. Ancak burada halk olarak ifade edilen şey bireylerin çoğunluğudur. Bireylerin çoğunluğu yönetime seçimler aracılığıyla geçer.⁵⁷

Thoreau seçimlerde bireylerin çoğunluğunun etkin olmasının, hem bireylerin ahlâkî bir aktör olmasını hem de bireylerin vicdan olarak belirledikleri doğruların uygulamaya sunulmasını engelleyeceğini belirtir. Thoreau'ya göre seçimlerde oy kullanmak zar atma benzeri bir oyun gibidir ve bu durum demokrasiye katılım

⁵⁵ Brian Walker, “Thoreau on Democratic Cultivation”, *Political Theory*, C. 29., S 2., 2001, s.159-160.

⁵⁶ Jenco, a.g.m., s.358.

⁵⁷ Hans Kelsen, *Demokrasi Doğası ve Değeri*, çev. Yasin Uysal, 1. b., Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2019, s.22.

konusunda bireyler üzerinde derin bir huzursuzluk oluşturur. Çoğunluğun belirlediği sonuçlar bireylerin özel vicdanının canlılığını azaltır.⁵⁸

*Tüm oy sistemi tıpkı dama ve tavla gibi bir oyundur açıkçası. Çok az ahlaki tınısı olan, doğru ve yanlış gibi ahlaki meselelerle oynanan bir çeşit oyundur ve doğal olarak iddia da bu işin bir parçası haline gelir. Seçmenlerin karakterine umut bağlamaz; oyumu doğru olduğunu düşündüğüm kişiye veririm fakat bu doğrunun yönetime hakim olup olmamasıyla çok da ilgilenmem. Bunu çoğunluğa bırakmak isterim. Bu yüzden de zorunlu oluşu araç olmasının ötesine asla geçmez. Doğruya oy vermenin bile hiçbir yararı olmaz. Sadece insanlara seçtiğiniz şeyin geçerli olması gerektiğine dair arzunuzu cılız bir biçimde gösterir. Bilge kişi ne doğruyu şansın merhametine bırakacak, ne de doğrunun çoğunluğun gücüyle geçerli hale gelmesine istek duyacaktır. Kitle eyleminde çok az erdem olur. Çoğunluğun köleliğin kaldırılması için oy vermesinin nedeni köleliğe karşı kayıtsız olmaları veya oylarıyla kaldırılacak çok az köleliğin kalmasıdır. Yalnızca onlar köle olarak kalmış olacak. Yalnızca oyundan dolayı özgür olduğuna inananların oyu köleliğin kaldırılmasını hızlandırabilir.*⁵⁹

Thoreau demokratik sistemin kötüye kullanımına ve iktidarın temsil kabiliyetine yönelik sert eleştiriler getirmiştir. Demokratik rejimi zihni ve bedeni kutuplaştıran sürekli bir güç olarak tasvir eder. Siyasî ve ahlâkî yükümlülüklerin çatışmasında demokrasi herkes için gerekli olan ahlâkî amaçları sağlayamaz. Yasaları yapan yöneticiler kendi kendilerini yönetmekle yükümlüdürler, hakikati değil. Bu nedenle yöneticilerin hakikati temsil etme zorunlulukları yoktur. Bireylerin oy kullanması sadece temsil yetkisi verir, ahlâkîliği sağlamaz. Bu noktada Thoreau'nun eleştirisi yöneticilerin temsil edilemeyen bir temsiliyeti temsil ettikleri varsayımına dayanır. Demokratik düzen neyin doğru neyin yanlış olduğuna çoğunluğun iradesinin karar vermesini sağlar. Ancak böyle bir sistemde bireyin özel vicdanının hiçbir yeri olmayacaktır. Çoğunluk bireyin özel vicdanını öldürecek ve ahlâkî çıkarlarını feda etmesinden ötürü ahlâkî bir zulme uğramasına yol açacaktır. Çünkü bireyin vicdanının kurallara ve prosedürlere uymada hiçbir rolü olmayacaktır. Thoreau bu argümanlar

⁵⁸ Jenco, a.g.m., s. 365.

⁵⁹ Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, s.64-65.

ekseninde demokratik düzenin bireyin özel vicdanını dışlayarak çoğunluğun ahlâkî çıkarlarına hizmet etmesini eleştirir.⁶⁰

Temsili bir hükümetten bahsediyoruz; ama aklın en soylu yetilerinin ve tüm kalbin temsil edilmediği bir yönetim ne canavarcadır. Yarı insan bir kaplan veya öküz, kalbi çıkarılmış ve beyninin tepesi vurulmuş halde dünyayı takip ediyor. Kahramanlar ayakları kesildiğinde ayakları üzerinde iyi savaşırlar, ama böyle bir hükümet tarafından yapılan bir iyiliği hiç duymadım.

Benim tanıdığım tek hükümet -başında ne kadar az olduğu ya da ordusunun ne kadar küçük olduğu önemli değil- ülkede adaleti sağlayan güçtür, asla adaletsizliği tesis etmeyen bir güçtür.⁶¹

Thoreau bireyin hayatının apolitik olması için çalışır. Bu nedenle demokrasiyi bir noktada kabul edilebilir bulur. Bunun için demokrasi, bireyin yaşamına olan müdahalesini en aza indirmelidir. Bu yolla bireyi yönetime katılmaktan kurtarmayı arzular. Ancak bireyler her duruma karşı uyanık olmalıdır. Bireylerin demokratik düzende adaleti sağlayabilmek için görevi, yönetimlerin âdil davranıp davranmadıklarını kontrol etmektir. Yönetimlerin görevi ise bireylerin birbirleriyle arasındaki ilişkilerde ahlâkî çıkarlara göre düzeni sağlamak ve özgürlükçü bir tavırla yönetilenleri rahatsız etmemektir.⁶²

D. JOHN BROWN ETKİSİ

Thoreau 1849 yılında yayınladığı sivil itaatsizlik savunusu eseri hakkında yıllar boyu birçok şey kaleme alındı. Bu kaleme alınan eserlerin vardığı ortak sonuç, Thoreau'nun sınırları belirli bir eylem anlayışı geliştirmediği ve bu nedenle sivil itaatsizlik anlayışının bir eylem sorunsalı olduğuydu. Thoreau'nun sivil itaatsizlik anlayışı ahlâkî bir yükümlülük teorisi içerdiğinden eylem sorununun teoride hayatî bir rolü vardır. Buna ilişkin Thoreau şu sözleri sarf etmiştir:

⁶⁰ Jenco, a.g.m., s.367.

⁶¹ Thoreau, *A Plea For Captain John Brown*, s. 15.

⁶² Nişancı, Aydın, a.g.m., s.695.

*Sonuçta bir adamın görevi kendisini bir yanlışın ortadan kaldırılmasına adanmak değildir; ama en azından yapılan haksızlığa katılmamak, destek vermemek gerekir. Şayet kendimi başka amaçlara ve düşüncelere adarsam, ilk olarak en azından başka birinin omzuna basarak onları takip etmediğimi görmem gerekiyor. İlk önce onun da kendi düşüncelerini takip edebilecek durumda olması gerekiyor. Ne kadar büyük bir tutarsızlığın tolere edildiğine bakın.*⁶³

Thoreau bu pasajda adaletsizliğe doğrudan katılmayı reddeden ancak daha âdil bir dünya projesinde hareketsiz kalmayı tercih eden özel vicdana vurgu yapar. Adaletsizliğin hâkim olduğu bir ortamda kişi kamusal yanlışla ortak olmadığı sürece kendi gelişimine öncelik verme hakkına sahiptir. Öte yandan birey, özel hayatının tadını çıkarmadan önce bireysel özgürlük ve gelişim alanının başkalarının özgürlük ve gelişimini engellemediğinden emin olması gerekir. Kişinin politik görevi “*başka birinin omzuna basmadan*” yaşamaktır. Ancak bu durum bireye öyle karmaşık bir görev yüklemektedir ki adaletsizliklere karşı bireyin kamusal mücadelede yer alma gerekliliği olumlu olabileceği gibi olumsuz da olabilir. Thoreau’nun bu pasajını geniş yorumlarsak kölelik meşru sayılırken aynı zamanda bireyin özgürlüğünün garanti altına alındığı bir düzende, kişi dolaylı olarak suç ortağı olabilir. Çünkü toplumun herhangi bir yerinde adaletsizlik hâkimse hiçbir yerde bireyin kendine güveni yoktur. Birey kendi özgürlüğünü sağlamak için adaletsizliklere göz yumar ve bu bencilliği onu dolaylı olarak suç ortağı yapabilir. Dar yorumlandığında ise birey geçimini köle ticaretinden kazanmadığı veya kölelerin imal ettiği çöreklerden satın almadığı sürece toplumdaki adaletsizliklere karşı bir eylemde bulunmaktan muaf olduğu sonucu çıkabilir.⁶⁴

*Devlet kötüyü yok etme yollarını benimserken ben bunların hiçbirinin farkında değilim. Çok zaman ister bu, bir insan ömrü bile yetmez anlamaya. İlgilenmem gereken başka şeyler var. Bu dünyaya geldim, temelde burayı daha güzel bir yer haline getirmek için değil de, iyi de kötü de olsa yaşamak için. Bir insan her şeyi yapamaz ama bir şeyler yapabilir ve her şeyi yapamadığı için yanlış bir şeyler yapması gerekmez.*⁶⁵

⁶³ Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, s.66.

⁶⁴ Jack Turner, “Performing Conscience: Thoreau, Political Action, and the Plea for John Brown”, *Political Theory*, C. 33., S. 4., 2005, s. 449.

⁶⁵ Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, s.69.

Thoreau'nun Sivil İtaatsizlik adlı eserinde çizdiği anlayışın bir eylem sorunu olduğu açıktır. Her ne kadar belirli argümanlarda bulunulsa da bu eserde aktif direniş biçimleri hakkında kapsamlı bir analiz sunulmamıştır. Thoreau'nun vergi ödemeyip hapiste bir gece geçirmesinden bahsettikten sonra sivil itaatsizliğin eylem yanına ilk değinişini 1859 yılında, radikal kölelik karşıtlarının Harpers Ferry şehrine düzenledikleri başarısız baskının ardından bu kalkışmanın lideri John Brown'u savunmak için toplantı düzenleyerek gerçekleştirmiştir. Henry David Thoreau 1847 yılının sonbaharında Walden Gölünden ayrıldıktan kısa bir süre sonra tekrar, arkadaşı Emerson'un yanına yerleşerek bahçe işlerinin sorumluluğunu üstlendi. Ancak bu sorumluluk sadece bedeni bir meşgaleydi; Thoreau'nun zihni hala siyasî fikirlerle doluydu. Emerson'un yanında kaldığı süreçte Bronson Alcott, Margaret Fuller gibi isimlerle sivil itaatsizlik ve transandantalizm gibi konular üzerine sohbet ediyordu. 1857 yılında arkadaşı Franklin Sanborn'un evinde gene sohbet için toplandıklarında Thoreau John Brown'la tanıştırıldı.⁶⁶

John Brown Amerika'da köle karşıtı mücadelenin önemli bir ismiydi. Brown 1837'de kölelik karşıtı bir derginin editörü olan Elijah Lovejoy'un ölümünün ardından düzenlenen toplantıda hitap ettiği kitleye köleliği yok edeceğine dair söz verdi. Bu sözünün göstergesi olarak da ilk eylemini 1856 yılında, öldürülen beş kölelik karşıtının intikamını almak için beş kölelik yanlısını öldürerek gerçekleştirdi. Ardından 1858'de 21 kişiyle Batı Virginia'da bulunan Harpers Ferry şehrine, kölelik savunucularına yönelik bir baskın yaptı. Lâkin başarısızlıkla sonuçlanan bu baskının ardından yakalanarak 1859'da köle ayaklanması planlamak ve vatana ihanet suçlarından dolayı idam cezasına çarptırıldı.⁶⁷ John Brown idam cezasına çarptırılmadan önce mahkemede yaptığı son konuşmasında şu sözleri sarf etti:

Burada öpülen bir kitap görüyorum, İncil olduğunu sanıyorum ya da en azından Yeni Ahit. Hatta bu bana, insanların bana yapması gereken her şeyi, onlara yapmam gerektiğini öğretiyor. Ayrıca bana 'bağlı olanları bağlı olarak hatırlamay!' öğretiyor. Bu talimata göre hareket etmeye çalıştım. ...Her zaman özgürce itiraf ettiğim gibi, yaptığım gibi müdahale etmenin, onun hor görülen yoksulları adına yaptığımın yanlış değil, doğru olduğuna inanıyorum. Şimdi,

⁶⁶ Henry David Thoreau, *The writings of Henry David Thoreau*, s.32-37.

⁶⁷ Claire Larson Beetch, *John Brown-The Legend and The Man*, Kansas State College of Agriculture and Applied Science, 1954, s.3-5.

*adaletin ereklerini ilerletmekten vazgeçip canımı kaybetmem ve kanımı çocuklarımın kanıyla ve bu köle ülkesinde hakları kötüler tarafından göz ardı edilen milyonların kanıyla daha da karıştırmam gerekli görülüyorsa, zalimce ve haksız yasalara itaat ediyorum; Öyleyse yapsın!*⁶⁸

Thoreau, John Brown mahkeme karşısında bu sözleri sarf etmeden üç gün önce Concord meydanında halka “*A Plea for Captain John Brown*” adlı eserini sundu. John Brown son konuşmasında doğru olduğuna inandığı şey için hayatını ortaya koymaya hazırды. Thoreau’ya göre Brown’un ortaya koyduğu şey aslında hayatı değil karakteri, ölümsüzlüğüydü. Brown’un ortaya koyduğu dava artık sadece onun davası değildi, adaletsizlikten nasibini alan herkesin davası olmuştu. Bu nedenle Thoreau John Brown’un idam edilmesini İsa’nın çarmıha gerilişine benzetir.⁶⁹

John Brown’un Thoreau’nun politik anlayışında iki önemli yeri vardır. Birincisi Thoreau’nun ahlâkî tasavvurunda John Brown’un ne anlama geldiğidir. Brown eylemlerinde Thoreau’nun pasif direniş ilkelerini ihlâl etmişti. Ancak Thoreau için bu ikincil öneme sahipti. Brown’un coşkusuna, dürüstlüğüne ve adaletsiz düzeni düzeltmeye olan inancına ikna olmuştu. Brown’un öne sürdüğü bağlayıcı bireysel ahlâkî ilkelerden daha yüksek bir yasa mevcut olamazdı. Thoreau’nun zihnindeki Brown tasavvuru onun vicdan, karakter ve yurttaşlık fikirlerine ışık tutuyordu. Brown bedensel yaşamına idealleriyle karşılaştırdığında değer vermiyor, adaletsiz yasaları tanımayarak adalet duygusunun kendisine emrettiği gibi onlara direniyordu. Bütün bu özellikleri sayesinde Brown, sivil itaatsizliğin neden eyleme dökülmesi gerektiği sorusuna verilecek en güzel cevaptı. Bu nedenle Thoreau Brown için “*hepimizin en Amerikalısı*” ifadesini kullandı.⁷⁰

E. ŞİDDET SORUNSALI

Thoreau’nun politik anlayışında Brown’un ikinci önemli yeri şiddet kullanımıdır. Aslında bu durum Brown’un “*hepimizin en Amerikalısı*” olarak tanımlanmasından kaynaklanır. Bu tanımlama temelde tesadüfi olmayan radikal bir karardır. Bu kararın

⁶⁸ John Brown, “*Address of John Brown to the Virginia Court* ” 1859 The Gilder Lehrman Collection

⁶⁹ Thoreau, *A Plea For Captain John Brown*, s. 15-16.

⁷⁰ Gilman M. Ostrander, “Emerson, Thoreau, and John Brown”, *The Mississippi Valley Historical Review*, C. 39., S. 4., s.721-722.

altında yatan en önemli gerekçe Brown'un bedeni yaşamı idealleri karşısında yok sayması ve sadece Amerika'da değil bütün dünyadaki adaletsizliklere ahlâkî bir hesap tutma isteğinde oluşudur. Ancak Thoreau'nun Brown'u bu şekilde yüceltmesi beraberinde belirli sorunlar getirecekti. Thoreau yazılarının çoğunda şiddete karşı bir kararsızlık içinde ve sosyal nedenlerden dolayı şiddeti aktif katılımdan uzak tutma eğilimindedir. Buna rağmen köleleri özgürleştirme çabası nedeniyle şiddeti araç olarak kullanan birini yüceltmekten hiç çekinmedi.⁷¹

Bir erkeğin, köleyi kurtarmak için köle sahibine zorla müdahale etme hakkının tam olduğu, onun özgün doktriniydi. Onunla aynı fikirdeyim... Köleyi kurtarmayı en çabuk başaran kişinin yönteminde yanlış olduğunu düşünmek istemiyorum. Kaptan Brown'ın hayırseverliğini, ne beni vuran ne de özgürleştiren o hayırseverliğe tercih ettiğimi söylerken köle adına konuşuyorum. . . . Sharp'ın tüfekleri ve revolverlerinin bir kez olsun haklı bir amaç için kullanıldığını düşünüyorum. Aletler, onları kullanabilen birinin elindeydi.⁷²

Thoreau'nun kuramının temel varsayımlarından biri şiddetin ahlâkî olarak kabul edilebilirliğini pozitif hukuka göre değil, doğal ahlâk standartlarına göre belirleme gerekliliğidir. Hükümetler, adaletsizlikleri devam ettirmek ve adaletsizliği önlemek isteyenlere karşı gücünü adaletsizlikten yana kullanırsa ortaya çıkacak şey kaba ve şeytanî bir güçten başka bir şey değildir. Böyle bir durumda adalet savunucuları kurtarıcı bir şiddete başvurabilir. Kurtarıcı şiddet devletin şiddetini meşru bir biçimde eşitleme çabasıdır. John Brown'un kullandığı şiddet de kurtarıcı şiddettir.⁷³

Thoreau'nun şiddet sorunsalına ilişkin analizinde vardığı sonuç kurtarıcı şiddetin kabul edilebilir olduğudur. Thoreau'nun gözünde Brown'un üstün bir insan olmasının sebebi de budur. Brown şiddeti adaletsiz yasalara karşı gelmek için ve insan doğasının onurunu korumak için kullanıyordu. Amacı ölmek veya öldürmek değil, insan eyleminin kapsamını genişleterek devletin gücüyle bireyin gücünü eşitlemektir. Thoreau şiddeti görüyor, kabul ediyor ve toplumun barışını korumak için her zaman küçük şiddet eylemlerinin bir araç olarak kullanılabileceğini öne sürüyordu. Bunun yanında Thoreau,

⁷¹ Jeffrey Utzinger, "Henry David Thoreau's Slumbering Capability: Envisioning John Brown as Carlylean Hero", *The Midwest Quarterly*, C. 56., S. 2., 190-192.

⁷² Henry David Thoreau, *The writings of Henry David Thoreau*, s. 433-434.

⁷³ Turner, a.g.m., s. 454.

sadece yasallığı nedeniyle şiddete uymayı reddeder. Bireyi bir dünya vatandaşı olarak bütün siyasî eylemlerin uygunluğunun denetleyici unsuru olarak görür. Bunun sonucu olarak gerekli yerlerde şiddet kullanımını onaylamasının yanında meşru olmayan şiddet kullanımını da reddeder. Sonuç olarak Thoreau'nun vicdanı eyleme dökme çabası şiddeti dışlamaz ancak etkili olması için de buna ihtiyaç duymaz. Şiddete izin verilip verilmeyeceği sorusu başkalarının haklarını savunmak için kullanılan diğer tüm araçların tüketilip tüketilmediğine ve temelde ne kadar gerekli olduğuna bağlıdır.⁷⁴

Thoreau son olarak şiddet kullanımının pasif direnişin başarısına olan etkinliğine değinir. John Brown'un Harpers Ferry'e yaptığı baskından sonra çoğu editör plansız ve şiddet kullanımını içerdiği için Brown'un eyleminin başarısız bir eylem olduğunu belirtir. Ancak Thoreau'ya göre Brown ne başarısızdı ne de şiddetin bununla bir ilişkisi vardı. Brown'un cesareti ve doğruluğa olan inancından etkilenenler tarafından, ondan sonra şiddet kullanımını içeren ve içermeyen birçok kölelik karşıtı eylemde bulunuldu. Onun fikirleri ışığında ülkenin güneyinde ve kuzeyinde binlerce köle özgürleştirildi. Bu nedenle bir sivil itaatsizlik eyleminin başarısını eylemin sonucuna veya şiddet kullanımı gibi unsurlara göre değil oluşturduğu etkiye göre değerlendirmek gerekir.⁷⁵

⁷⁴ Thoreau, *A Plea For Captain John Brown*, s. 23.

⁷⁵ Henry David Thoreau, *The Last Days of John Brown*, 6. b., Carolina, CreateSpace Independent Publishing, 2015, s. 5.

İKİNCİ BÖLÜM

SİVİL İTAATSİZLİK KAVRAMI

Bir protesto olarak yasaya itaatsizlik hiçbir şekilde yeni bir fenomen olmasa da “sivil itaatsizlik” terimi nispeten yeni bir kökene sahiptir. İlk defa, ölümünden dört yıl sonra, Henry David Thoreau’nun “Sivil Hükümete Direniş” adlı eserinin “Sivil İtaatsizlik” adıyla basılmasından sonra ortaya çıkan “sivil itaatsizlik” terimi hakkında birçok düşünür ve filozof fikir beyan etti ancak sivil itaatsizliğin doğru tanımının ne olduğu konusunda hiçbir zaman fikir birliğine varılamadı. Sivil itaatsizliğin tanımıyla ilgili tartışmaların çok geniş olmasından dolayı sivil itaatsizlik hakkında diğer soruları tartışmadan önce tanım konusuna değinmek gerekmektedir. Sivil itaatsizliği tanımlarken çok geniş ve çok dar tanımlar yapmaktan kaçınılmalıdır. Çok geniş bir tanım her türlü protesto eylemini sivil itaatsizlik olarak kabul edecekken çok dar bir tanım ise pratikte karşılık bulmakta aşırı zorlanacaktır. Bu iki eğilim sivil itaatsizliğin etkin ve seçkin bir fenomen olmasını engelleyecektir. Sivil itaatsizlik tanımı yaparken dikkat edilmesi gereken şeyler, tanımın tüm tipik sivil itaatsizlik vakalarını içerebilmesi ve diğer protesto eylemlerinden kendini ayıracak özellikler taşımasıdır. Tezimizin bu bölümünde üç kategori ekseninde bazı önemli sivil itaatsizlik tanımlarını inceleyeceğiz.

I. GENEL/YAYGIN TANIM

Henry David Thoreau’nun bir sivil itaatsizlik anlayışını teorileştirmesinden sonra düşünce dünyasında sivil itaatsizliğin teorik unsurları üzerine birçok tartışma yer bulmuştur. Sivil itaatsizlik şiddet içermeli midir, içermemeli midir? Bir sivil itaatsizlik eylemi cezalandırılmalı mı? Cezalandırılmamış bir itaatsizlik işlemi sivil itaatsizlik kapsamına girmez mi? Sivil itaatsizlik eyleminin kamuyu aydınlatma gibi bir amacı olmalı mı? Bütün bu ve bunun gibi soruların ekseninde düşünürler, kendi sivil itaatsizlik tanımlarını yaparken belirli unsurlar üzerine yoğunlaşmıştır. Bu noktada en genel ve yaygın tanımlardan birini Hudo Bedau yapmıştır. Bedau’ya göre bir kimse ancak yasaya aykırı (illegal), kamuya açık (committed openly), şiddetsiz (nonviolently) ve vicdanî (conscientiously) bir eylem gerçekleştirirse bir sivil itaatsizlik eylemi ortaya koyabilir. Bedau bu özellikleri taşıyan bir eylemin adaletsiz yasaya karşı gelebileceğine

inanmaktadır. Lâkin yazar belirtmektedir ki; sivil itaatsizlik üzerine sorulan bütün sorular üzerinde anlaşmazlıklar ortaya çıkacaktır. Örneğin; sivil itaatsizliğin şiddet içermesi gerektiğini belirtenler olacaktır. Bu nedenle kesin bir sivil itaatsizlik tanımı ortaya konamayacak ve bütün tanımlar muğlâk ve tartışmalı olacaktır. Bütün bu tanımların muğlâk ve tartışmalı olmasının sebebi ise sivil itaatsizliğin amacına ilişkin kavrayışta bir ikilik olmasıdır. İlk amaç adaletsiz olduğu düşünülen bir yasa veya politika işleyişini engellemek, ikinci amaç ise bu yasa ve politika işleyişlerini, bu yasa ve işleyişlerin dışında bir eylemle protesto etmektir. Bedau ilk amacı doğrudan direniş ikinci amacı ise dolaylı direniş olarak adlandırmıştır. Örneğin bir askerin atandığı göreve başlamak için rapor vermeyi reddetmesi bir doğrudan direniş, siyasî öğrencilerin ırksal adaletsizlikleri protesto etmek için bir törene izinsiz giriş yapması ise dolaylı direniştir. Peki, bir insan neden adaletsiz gördüğü bir yasaya engellemek için çalışmak yerine sadece onu proteste etme yoluna gider? Bunun birçok sebebi olabilir ancak en belirginleri bireylerin doğrudan direnişin sonuçlarından korkması, doğrudan direnişte sonuç almayı bekleyemeyecek kadar sabırsız olmaları veya sonuç alma noktasında yaşayabilecekleri hayal kırıklıklarıdır.⁷⁶

Dolaylı ve doğrudan direniş ayrımında en keskin fikirlerinden birini Abe Fortas öne sürmüştür. Fortas dönemin Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesi yargıçlığını yapmıştır. Fortas’a göre sivil itaatsizlik eylemleri ancak “iyi saikler” etrafında şekillenirse varlık bulabilecektir. Eğer birey ayrımcılığı sürekli kılan yasalar gibi geçersiz yasaları ihlâl ederse adalet bu tür bir faaliyeti ahlâkî açıdan haklı bulmakta hiçbir sorun yaşamaz. Ancak birey her ne kadar adaletsiz ve hukuka aykırı olduğu konusunda kesin bir düşünceye sahipse de geçerli bir yasayı ihlâl ederse, devletin görevi bu bireyi cezalandırmaktır. Adaletsiz olanı engellemek amacıyla girişilen bu sivil itaatsizlik eylemini Fortas anlayışla karşılar. Bu doğrudan direniş eyleminin yasayı adaletli bir hale getireceğine inanır. Bunun yanında dolaylı direniş için aynı görüşleri benimsemez. Dolaylı direniş bir adalet arayışı değildir, adalet dışında bir konuyu dramatize etmek ve muhalefeti belli etmek için girişilen bir faaliyettir. Adalet bu tarz eylemleri ne yasal ne de ahlâkî olarak kabul edilebilir bulamaz. Geçerli yasalara karşı bir doğrudan direniş eylemi, haksız olduğuna inandığı yasaların anayasaya uygunluğunu

⁷⁶ Hugo Adam Bedau, “Civil Disobedience and Personal Responsibility For Injustice”, *Civil Disobedience in Focus* ed. Hugo Adam Bedau, 1. b., Londra, Routledge, 1991, s. 50-63.

denetleyici bir rol oynar. Doğrudan direniş örneğinin denetleyici bir rol oynamasındaki en gerekli etken samimi olmasıdır. Lâkin dolaylı direniş bu samimilikten uzaktır. Bu samimiyetten uzak olma manipüle edilebilir olmaktan kaynaklanmaktadır. Dolaylı direniş demokratik bir toplumun sağladığı özgürlüklere sığınarak kovuşturmadan muafiyet duyma amacıyla başvuru hileli davranışlar bütünüdür. Örneğin protesto amacıyla trafiği tıkmak, vatandaşların bazı kurumlardan yararlanmalarını engellemek, tüm dürüst bireyler tarafından kınanması gereken hareketlerdir. Fortas tüm dolaylı sivil itaatsizlik eylemlerini evrensel boyutta koşulsuz bir şekilde engellemeyi amaçlar.⁷⁷

Abe Fortas dolaylı sivil itaatsizlik ile ilgili görüşlerinde, sonuca nasıl vardığına ilişkin herhangi bir argüman öne sürmez. Hugo Beadu ise Fortas'ın eserlerinden çıkarımda bulunarak onun görüşleri hakkında 7 argüman tespit etmiştir.⁷⁸

1) Dolaylı sivil itaatsizliği haklı çıkarabilmenin tek yolu sözlü eylemlerdir. Sözlü eylemlerin dışına çıkıldığında bu eylemler şiddeti bir araç olarak kullanacak ve kamuya, başkalarının güvenliğine ve özgürlüğüne karşı bir tehdit oluşturacaktır. Bu tür eylemler yasalar tarafından hiçbir şekilde korunmaz. Haklı değildir.

2) Sivil itaatsizlik kavramının bir mazeret olarak sunulabilmesi için demokratik bir anayasal düzende adaletsiz yasanın anayasaya uygunluğunu denetlemede bir basamak olabilmesi gerekmektedir.

3) Dolaylı itaatsizlik bir isyan eylemidir ve anayasal düzende bu isyan eylemi meşru sayılmaz.

4) Dolaylı sivil itaatsizliğin meşru sayıldığı bir ortamda sosyal kaos daima varlığını sürdürür. Bu kaosun önüne geçebilmek için protesto adı altında yasaları çiğnemenin önüne geçilmelidir.

5) Sivil itaatsizliğin öncelikle eğitici bir amacı olmalıdır. Dolaylı direnişte bu eğitici özellik yer almaz. Protestonun yol açtığı kafa karışıklığından başka bir şey mevcut değildir.

6) Dolaylı sivil itaatsizlikte adaletsizliğe karşı kişisel sorumluluktan kaçınma söz konusudur.

⁷⁷ Abe Fortas, *Concerning Dissent and Civil Disobedience*, 1. b., New York, New American Library, 1968, s. 47-60.

⁷⁸ Bedau, a.g.e., s. 54-56.

7) Protestocular ve adaletsizliğe maruz kalanlar arasında yetkilendirme⁷⁹ ilişkisi söz konusu olmalıdır. Dolaylı sivil itaatsizlikte ise bu mevcut değildir ve bu onu haklı olmaktan uzak tutar.

Fortas'ın yazılarından çıkarılan bu argümanlar, dolaylı sivil itaatsizliğin reddedilmesini sağlam bir fikir olarak ortaya koyamaz. Genel olarak Fortas'ın bu kavramı reddetmesinin sebebi bireylerin dolaylı sivil itaatsizliği tamamen sorumluluktan kaçmak için bir araç olarak kullanacakları düşüncesidir. Lâkin sivil itaatsizliğin temelinde kişisel sorumluluktan kaçış yoktur. Thoreau tüm bu doğrudan-dolaylı sivil itaatsizlik ayrımlarından sıyrılarak “*kişisel sorumluluk*” ve “*devletin sorumluluğu*” ilkeleri üzerinde durmuştur. Thoreau bireyin sorumluluktan kaçabilme amacıyla hareket ettiği bir dolaylı sivil itaatsizlik kavramını dikkate almaz. Ona göre eğer bir bölgede adaletsizlik hâkimse veya adaletsiz belirli yasalar varsa öncelikle buna engel olmamak, önlem almamak devletin sorumluluğundadır. Bunun yanında eğer bir birey kendini toplumun bir ögesi olarak görüyorsa, her ne kadar onaylamasa da yaşanan adaletsizliklerden kendisi de sorumludur. Thoreau yaşanan adaletsizliklerden devletin ve bireyin aynı anda sorumlu olabileceği bir kolektif sorumluluk şeması çizer. Örneğin bir kimse vergi öderken vergisinin nasıl kullanılacağını, vergisinin neye katkı sağladığını biliyorsa bu verdiği vergiden sorumludur. Ancak Thoreau vergisinin ne için kullanılacağı takip etme konusunda istekli değildir. Çünkü birey ve devlet arasında bir bağlılık söz konusudur. Bu bağlılığın sonucu olarak verginin gidişatını takip etme görevini devlete bırakır. Thoreau'nun dolaylı-doğrudan sivil itaatsizlik kavramlarının ortaya çıkardığı sorumluluk sorunuyla ilgilenirken her ne kadar bu kavramları dikkate almadan hareket etse de kendisinin John Brown'un eylemlerini övmesi yani adaletsiz olduğu düşünülen şeylerin protesto edilmesini sivil itaatsizlik olarak kabul etmesi, dolaylı direniş eylemlerini birer sivil itaatsizlik eylemi olarak kabul ettiği sonucunu çıkarabiliriz.⁸⁰

Hugo Bedau'dan sonra genel bir sivil itaatsizlik tanımı ortaya koyan düşünür de John Rawls'dır. Rawls'a göre sivil itaatsizlik “*genellikle yasada veya hükümetin politikalarında bir değişiklik getirmek amacıyla yapılan, hukuka aykırı, kamusal, şiddet*

⁷⁹ Bir kişi, bir başkasının eylemlerinden, ancak ve ancak diğerini eylemde bulunmaya yetkilendirmişse veya buna izin vermişse sorumlu olur.

⁸⁰ Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, s. 65-67.

içermeyen, vicdanî ancak siyasî bir eylemdir.” Ayrıca sivil itaatsizlik özgür ve eşit bireyler arasındaki sosyal iş birliği ilkesine saygı duyarak çoğunluğun duygularına hitap eder. Rawls’ın sivil itaatsizlik tanımını incelemeden önce onun böyle bir tanım ortaya çıkarmasını sağlayan adalet anlayışını incelemek gerekir.⁸¹ Rousseau, Hobbes gibi düşünürlerin katkı sağladığı ve siyaset felsefesinde önemli bir yeri olan sosyal sözleşme kavramı Rawls döneminde büyük ölçüde değerini kaybetmişti. Siyaset felsefesinde saygınlık hak edecek yeni fikirler ortaya atılmıyordu. Bu noktada Rawls siyaset felsefesini ayakta, canlı tutabilmek için büyük bir efor sarf etti ve /hakkaniyet olarak adalet/ kavramını ortaya atarak yeni bir sosyal sözleşme kuramını siyaset felsefesine kazandırdı.⁸² Rawls sosyal sözleşme kuramını bizlere sunarken öncelikle bir başlangıç noktası belirlemiştir. Bu durumda bireyler ve toplum tamamen âdildir. Başlangıç konumunda tam adaleti sağlayan şey Rawls’ın bilgisizlik perdesidir. Toplumda bireyler zengin-fakir, sağlıklı-sağlıksız yetenekli-beceriksiz gibi ayrımlardan uzak veya kimin siyasî kimin beyaz olduğunu önemsemeden açıkçası toplumda ayrımcılığa yol açabilecek kavramları bilmeden yaşarlar. Bilgisizlik perdesinin arkasında yaşayan insanlar adalet konusunda iki hususta mutabakata varmalıdır:⁸³

1) Eşit Özgürlük İlkesi: Toplumdaki her birey temel özgürlüklerin de dâhil olduğu bütünsel özgürlük sisteminden yararlanmada eşit hakka sahip olmalıdır.

2) Farklılık İlkesi: Toplum eşit ve özgür bir yapı kazanabilmek için eşitsizliklerden en çok zarar gören kesme en büyük faydayı sağlayacak şekilde dizayn edilmelidir.

Rawls’a göre sivil itaatsizliğin gerekçeleri bu iki ilkede yatar. Bir sivil itaatsizlik eyleminin bu iki ilkeyi içinde barındırıp barındırmadığını söylemek açıkçası zordur. Sivil itaatsizliğin eşit özgürlük ilkesinin ciddî ihlâlleriyle, farklılık ilkesinin ise apaçık ihlâlleriyle sınırlandırılması gerektiğini belirten karineler mevcuttur. Bunun nedeni ise eşit özgürlük ilkesinin ihlâl edilmesini tespit etmek daha kolaydır. Bir ırkın oy kullanımına izin vermeme veya belli azınlık kesimin mülk sahibi olmasını engelleme gibi kısıtlamaların herkes tarafından adaletsiz olarak görülmesi olasıdır. Ancak farklılık ilkesinin ihlâlini belirlemek karmaşık bir mevzudur. Farklılık ilkesinin ekonomik ve

⁸¹ John Rawls, *A Theory of Justice*, 14. b., Cambridge, Harvard University Press, 1999, s. 75-89.

⁸² Jeffrey Abramson, *Minervanın Baykuşu: Batı Siyasi Düşünce Tarihi*, çev. İbrahim Yıldız, 2. b., Ankara, Dipnot Yayınları, 2017, s.394-400.

⁸³ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 65-68.

sosyal kurum ve politikalar için geçerli olması sebebiyle ihlâlî durumunda bu ihlâlin samimi ve vicdanî bir eylem olduğuna insanları ikna etmesi zordur. Farklılık ilkesi kişisel çıkarlar veya bir grubun amacına hizmet için kolayca sömürülebilir. Bu ilkenin ihlâlinin toplumun adalet anlayışına yönelik olduğu açık değildir. Bu sebeple eşit özgürlük ilkesinin ihlâlî sivil itaatsizlik için daha uygun bir gerekçedir. Eşit özgürlük ilkesine göre birey önce anayasal sistemde haklarını arar. Eğer bir geri dönüş alamazsa son çare olarak sivil itaatsizliğe başvurabilir. Ancak bu son çare vurgusu bütün yasal yolların tüketilmesini zarurî kılmaz. Eğer geçmiş yasal girişimlerin çoğunda bir sonuç alınamamış, bu girişimlere hareketsiz kalınmışsa, bu yasal yollara başvurmadan da sivil itaatsizliğe gidilebilir.⁸⁴

Adil ve demokratik bir toplumda sivil itaatsizlik koşullarını sağlayarak bu yola başvurabilecek birçok azınlık söz konusu olabilir. Birçok azınlığın aynı anda hak arayış iddia etmesi büyük bir karmaşaya yol açacaktır. Böyle bir kargaşa öncelikle anayasal işleyişe darbe vuracak bunun yanında insanların yasaya olan güvenini azaltacak ve sivil itaatsizliği işlevsel bir kavram olmaktan çıkartacaktır.⁸⁵ Rawls bunun önlenabilir bir şey olduğunu savunur. Bu karmaşanın önüne geçebilmenin yolu sivil itaatsizliğe yönelen bütün azınlıkların beraber hareket etmesidir. Rawls bunun zor bir seçenek olduğunu kabul eder ancak imkânsız da olmadığını söyler. Azınlıklar iş birliğine dayanan bir birliktelik etrafında koordineli bir şekilde girişimde bulunmalıdır. Böylece aynı anda farklı sivil itaatsizlik girişimlerinin oluşturacağı karmaşa ortadan kalkacak ve anayasal düzene karşı güveni kötüye etkileyebilecek bir hal ortaya çıkmamış olacaktır.⁸⁶

Rawls sivil itaatsizliğin karşı olduğu yasayı engellemek gibi zorunlu bir gayesi olmadığını aktarır. Sivil itaatsizlik eylemi protesto amaçlı da olabilir. Rawls doğrudan ve dolaylı sivil itaatsizlik ayrımı üzerinde durmaz. Bir sivil itaatsizlik eyleminin hukuka aykırılığını doğrudan veya dolaylı olarak ayrı ayrı değerlendirmeye tutacak şey nedir? Yasalar mı mahkemeler mi? Yasaların böyle bir ayırım yapmayacağı aşikârdır. Ancak mahkemeler anayasal bir rejimde sivil itaatsizlik eyleminin tarafında bulunabilir. İtiraz edilen yasanın veya politikanın anayasaya aykırı olduğunu belirtebilir. Böyle bir

⁸⁴ Rawls, *A Theory of Justice*, s.65-74.

⁸⁵ Brian Smart, "Defining Civil Disobedience", *Civil Disobedience in Focus* ed. Hugo Adam Bedau, 1. b., Londra, Routledge, 1991, s.200-202.

⁸⁶ John Rawls, "Defination and Justification of Civil Disobedience" , *Civil Disobedience in Focus*, ed. Hugo Adam Bedau, 1.b., Londra, Routledge, 1991, s. 105-109.

durumda yasaya veya politikaya muhalif olanların aslında yasa dışı bir eylemde bulunup bulunmadığına ilişkin soru işareti olabilir. Lâkin bunun sivil itaatsizlik eylemcisi açısından bir önemi olmaz.⁸⁷ Çünkü adaletsiz yasaları ve politikaları engellemek veya protesto etmek için itaatsizliğe kalkışanlar sonunda mahkemelerin onların yanında veya karşılarından olduğunu düşünmeden hareket ederler. Sivil itaatsizler kişisel çıkarlara, bir grubun çıkarlarına göre eylemde bulunmaz veya kişisel ahlâkî ilkeleri veya bir kesimin dini görüşünü esas almaz. Elbette ki bunlardan faydalanarak ilerleyebilir ancak asıl amacı bunlara hizmet etmek değildir. Sivil itaatsizliğin hizmet edeceği şey âdil ve demokratik sistemden başkası değildir.⁸⁸

Sivil itaatsizlik âdil bir toplum uğruna çalışırken eylemlerini kamuya açık ve şiddet kullanmadan yerine getirmelidir. Temelde itaatsiz kişi yasayı ihlâl eder lâkin bu onu hukuka bağlı olmaktan alıkoymaz. Her ne kadar kişi, yasayı ihlâl edip yapılmaması gereken bir eylemi icra etmiş gibi görünse de hukuka bağlılığını ilân edip gizlilikten uzak kamuya açık bir şekilde hareket ederek şiddete de başvurmadığından halka karşı samimiyetini göstermeye çabalamaktadır. Yasanın veya politikanın adaletsiz olmasına karşı samimi ve aleni bir vicdanî inançla eyleme geçilmesi halkın adalet duygusu ve itaatsiz birey arasında bir bağ kuracaktır.⁸⁹

Rawls'ın sivil itaatsizlik ve halkın adalet duygusu arasında bir bağ kurması, sivil itaatsizliğin muhatabı sorunsalına bir çözüm getirmeyi amaçlamaktadır. Rawls sivil itaatsizlik anlayışını tasvir ederken demokratik bir toplumda bu kavramın tam anlamına erişeceğini belirtir. Demokratik toplumda adalet ilkelerine ilişkin çoğunlukla özgür ve eşit bireyler arasında gönüllü iş birliğine dayanan bir ortak kanı mevcuttur. Bu sebeptendir ki sivil itaatsizlik alenî, vicdanî ve samimi olarak muhatabını toplumun adalet duygusu olarak belirler.⁹⁰

Kişi, sivil itaatsizliğe girişmekle, toplumun adalet duygusuna hitap etmeyi ve samimi ve düşünceli görüşüne göre özgür işbirliği koşullarının ihlal edildiğini adil bir şekilde bildirmeyi amaçlar. Başkalarını yeniden gözden geçirmeye, kendilerini bizim yerimize koymaya ve bize empoze ettikleri şartlara süresiz boyun eğmemizi bekleyemeyeceklerini kabul etmeye çağırıyoruz. Şimdi

⁸⁷ Rawls, *Defination and Justification of Civil Disobedience*, s. 111.

⁸⁸ Smart, a.g.e., 203.

⁸⁹ Rawls, *Defination and Justification of Civil Disobedience*, s. 115.

⁹⁰ Abramson, a.g.e., 404.

*bu çağrının gücü, eşit kişiler arasında bir iş birliği sistemi olarak demokratik toplum anlayışına bağlıdır.*⁹¹

Rawls'ın sivil itaatsizliği haklı çıkarma çabası, herkesin üzerinde büyük ölçüde anlaşılabileceği bir adalet duygusuna sahip olan âdil ve demokratik bir toplum anlayışına dayanır. Aslında Rawls her toplumun kendi belirttiği gibi bir anlayışa sahip olduğunu savunmaz. O sivil itaatsizliğin ancak böyle bir toplumda haklı görüleceğini savunur. Rawls'ın sivil itaatsizliği başkalarını kendi yerlerine koymaya, onlara kararlarını yeniden gözden geçirmeye ve bu kararlara karşı tamamen boyun eğmiş bir şekilde kalmayacaklarını göstermeyi amaçlar. Eşit ve özgür kişiler arasındaki iş birliğine dayanmayan bir toplumda sivil itaatsizlik gereksiz kalacaktır. Sivil yaşamın ahlâkî veya dini temellere dayandığı bir toplumda sivil itaatsizlik yer bulmaz. Çünkü böyle bir toplumda sivil itaatsizlik herkesin kabullenmeyeceği dini inançlara veya ahlâkî ilkelere dayanabilecektir. Ahlâkî ve dini kurallar tamamen reddedilmesi gereken şeyler değildir. Ortak adalet anlayışına destek olabilirler ancak kesinlikle temeli olamazlar. Rawls bu nedenle sivil itaatsizliğin ahlâkî değil siyasî bir eylem olduğunu öne sürer. Sivil itaatsizlik ancak siyasî sürece bırakılırsa, makul bir uzlaşmaya varılabilir.⁹²

Peter Singer, Rawls'ın sivil itaatsizliği siyasî bir eylem olarak sınırlandırmasının karşısında durur ve ona karşı eleştirilerini iki noktada toplar. Birincisi, sivil itaatsizliğin toplumun adalet anlayışına yönelik bir çağrı olmasıdır. Ortak adalet anlayışına sahip bir toplumda sadece bu ortak adalet anlayışına yönelik bir eylemde bulunmak mantıksızdır. Rawls demokratik bir toplumda ortak adalet anlayışının değiştirilip genişletilmesi çabasını gerekli bulmamaktadır. Rawls'ın tanımı sonucu bu çabanın gereksiz olduğu doğrudur. Lâkin bu kanıyı ele aldığımızda insanlar tarihin hiçbir bölümünde ortak bir adalet duygusu ve sosyal iş birliği konusunda bir araya gelememiştir. Hatta ortak bir adalet duygusu benimsemek için bir araya gelseler bile özgür ve eşit insanların belirleyecekleri adalet anlayışının karşısına geçecek önemli bir kesim oluşacaktır.⁹³

İkinci eleştiri ise Rawls'ın sivil itaatsizliği ahlâkîlikten uzak bir eylem olarak konumlandırmasıdır. Rawls sivil itaatsizliği kişisel ahlâkî ilkeler ve dini doktrinden ayrı tutar. Örneğin Tanrının seçtiği iddia edilen vekiller tarafından yönetilen bir toplumda

⁹¹ Rawls, *Defination and Justification of Civil Disobedience*, s. 114.

⁹² Rawls, *Defination and Justification of Civil Disobedience*, s. 119-121.

⁹³ Peter Singer, *Democracy and Disobedience*, 1. b., Oxford, Clarendon Press, 1973, s. 84-87.

bireyler haklılıklarını savunabileceklerdir. Ancak bu haklılıklarının reddedilmesi onlara itaatsizlik hakkı tanımaz. Bu reddedilişe karşı itiraz etmek bir itaatsizlik eylemi değil otoriteye karşı bir isyan ediş olacaktır ama böyle bir toplumda adaletsizliği düzeltmesi gereken kesim halk olamaz. Veya güzel iki yeşillik alanın ortasından bir otoyol geçmesine izin verilerek belirli bir kesimin zevkine hitap etmeyecek bir eyleme karşı itiraz ediş de bir sivil itaatsizlik örneği olamayacaktır.⁹⁴ Lâkin kitle iletişim çağında sivil itaatsizliğin haklılığını belirli toplumlarla sınırlandırmak mantıklı olmayacaktır. Bilgi insanlar arasında kolayca yayılabilir ve tüm dünyayı bilinçlendirebilir konumdadır. Oy haklarının dini veya ahlâkî ilkelere göre sınırlandırıldığı bir toplumda oluşacak itirazları sivil itaatsizlik anlayışının dışına koymanın bir yararı olmayacaktır.⁹⁵

*Yasaya uyma konusundaki nihai yükümlülüğümüz yasal bir yükümlülük değil ahlaki bir yükümlülüktür. Bu yasal bir yükümlülük olamaz, çünkü bu sonsuz bir gerilemeye yol açar. Çünkü yasal yükümlülükler türetilmiştir. Yasalardan, yasaya uymamız gerektiğini söyleyen bir yasa olmalı. O zaman bu yasaya uyma zorunluluğu ne olacak? Yasal zorunluluk olsaydı, o zaman başka bir yasa olmalı... ve böyle devam ederdi. Yasaya uyma yükümlülüğü, eninde sonunda ahlaki bir yükümlülük olmalıdır.*⁹⁶

Sivil itaatsizlik hakkında genel bir tanım yapan düşünürlerden biri de Carl Cohen'dir. Cohen 1960'lı yılların başında ortaya çıkan sivil itaatsizliğin felsefî problemleriyle ilgilenen ilk yazarlardan biridir. Kendisi sivil itaatsizliğin Ortodoks tanımının (yani şiddet içermemesinin) öncülerinden biridir. Cohen, diğer yazarlardan farklı olarak, sivil itaatsizliği incelerken ona karşı öne sürülen itirazları belli başlıklar altında toplamış ve bu itirazlara karşı dikkatli ve çok sade bir şekilde karşıt görüşlerini aktarmıştır. Cohen sivil itaatsizliği tanımlarken Hugo Bedau tarafından beyan edilene benzer hususlara değinmiştir.⁹⁷ Cohen'e göre sivil itaatsizlik "*kasten hukuka aykırı, vicdanî, kamuya açık ve karakter olarak şiddet içermeyen bir protesto eylemidir.*" Bu tanımdan çıkarılacak şey, sivil itaatsizliğin yasayı bilerek ihlâl etmesi gerekliliğidir. Bilinçsiz bir yasa ihlâli sivil itaatsizlik sayılmaz. Sivil itaatsizliğin vicdanî bir eylem

⁹⁴ Eugene Garver, "Review of Democracy and Disobedience by Peter Singer", *Ethics*, C. 86., S. 2., 1976, s. 176.

⁹⁵ Singer, a.g.e., s.90.

⁹⁶ Singer, a.g.e., s.88.

⁹⁷ Carl Cohen, *Civil Disobedience: Conscience, Tactics and the Law*, 1. b., New York, Columbia University Press, 1971, s. 39-41.

olması onun adaletsizliklere karşı samimi bir şekilde hareket etme arzusunda olduğunu gösterir. İtaatsiz kişi eylemini gizli olarak yürütmez, bu eylemden utanç duymaz aksine bu eylemi kamuya açık bir şekilde gerçekleştirir ki genel bir adalet anlayışına değil hukuka aykırı olduğunu düşündüğü yasa veya politika kuralına yönelik olduğunu açık bir şekilde beyan edebilsin. Cohen’e göre sivil itaatsizlik tanımında yer alan unsurlardan sadece şiddetsizlik unsuru tartışılabilir bir konumdur.⁹⁸

Cohen, kullandığı tanımın sivil itaatsizlik eylemleri ve diğer eylemler arasında keskin bir ayrım oluşturmadığını beyan eder. Sivil itaatsizlik eylemleri ve diğer tüm eylemler arasında bir ayrım oluşturmak için iki ek açıklama belirler. Bunlardan ilki doğrudan ve dolaylı sivil itaatsizlik ayrımına ilişkindir. Cohen’e göre doğrudan sivil itaatsizlik, çiğnediği yasaya karşı bir protesto eylemi, yol açtığı adaletsizlikleri engelleme fiilidir. Dolaylı sivil itaatsizlik ise ihlâl ettiği yasanın nesnesi dışında bir protesto eylemidir. Sivil itaatsizliğin gerekçelendirilmesi sorunsalında önemli bir yeri olan bu iki ayrım hakkında Cohen kesin yargılara varmaz. Her sivil itaatsizlik vakasında kendi içinde değerlendirilmesi gerektiğini savunur. İkinci ek açıklama ise sivil itaatsizliğin devrimden ayrılmasıdır. Devrim, kanunların meşruiyetini ve meşru otoritesini kabul etmeyerek hükümeti devirmeyi amaçlayan bir girişimdir. Aksine sivil itaatsizliğin böyle bir gayesi yoktur. Sivil itaatsizlik elbette bir yasa ihlâli girişimidir ancak genel olarak yasalar sistemini kabul eder ve bu yasa sisteminin kendi dâhil devletin tüm vatandaşları üzerinde meşru bir otoritesi olduğunu kabul eder. Kısacası sivil itaatsizlik bilinçli bir şekil belli bir otorite çevresinde hareket ederken, devrim bu otoriteyi yıkmayı hedefler.⁹⁹

Genel tanım kısmında bahsedeceğimiz son düşünür Zashin’dir. Zashin’e göre sivil itaatsizlik “*bir kamu normunun bilerek ihlâlini oluşturan kamusal ve şiddet içermeyen bir protesto eylemidir.*” Zashin aslında yaptığı tanım üzerinde çok durmamış, tanımında yer alan unsurların esnetilebilir konumda olduğunu aktarmıştır. Zashin’in kendinden önceki düşünürler gibi bir sivil itaatsizlik tanımı yaparken unsurları keskin bir şekilde belirlememesinin sebebi, kusursuz tarafsızlıkla işleyen bir demokratik yönetimin mevcut olacağını inkâr etmesinden kaynaklanır. Tam kusursuz işleyişe sahip bir demokraside örneğin sivil itaatsizlik sonucu verilecek cezanın sorgusuz sualsiz kabulü

⁹⁸ Carl Cohen, “Defending Civil Disobedience”, *The Monist*, C. 54., S. 4., 1970, s. 470-473.

⁹⁹ Cohen, *Defending Civil Disobedience*, s. 475-477.

bir sivil itaatsizlik unsuru olarak yer alabilir. Fakat böyle bir demokrasinin mevcudiyeti imkânsız olduğu için Zashin dikkatini sivil itaatsizliğin unsurlarından çok sivil itaatsizliğin gerekçelerine çevirmiştir.¹⁰⁰

Zashin'e göre kişi sivil itaatsizliğe başvururken bireysel ahlâkî özerkliğini bir gerekçe olarak kullanır. Bu bireysel ahlâkî özerklik ve adaletsizliğe karşı protesto eylemi arasında güçlü bir bağ vardır. Birey herkesin eşit olduğu bir toplumda bile ortaya çıkabilecek bir adaletsizliğe kişisel ahlâkî yargısıyla itiraz edebilir. Eğer kişi böyle bir durumda kişisel ahlâkî anlayışına başvurmazsa özgürlüğünden ödün verecektir. Bunun yanında birey bir sivil itaatsizlik eyleminde bulunurken kendi davranışlarından ödün vermeli bir nevi kendini sınırlandırmalıdır. Bu sınırlandırmayı Zashin'in tanımında kamusal olma veya şiddetten uzak olma şeklinde görürüz. Kişinin kendi fiillerini sınırlandırmasının sebebi demokratik rejimi veya genel hukuk anlayışını baltalama amacı gütmeyeceğini göstermektir. Birey her ne kadar kişisel ahlâkî yargılarından faydalansa da kişisel çıkar uğruna hareket etmez. Böylece sivil itaatsizlik uygulanabilir bir hal alır.¹⁰¹

Zashin sivil itaatsizliğin unsurlarına ilişkin sorulacak soruların kafa karıştırıcı olacağını, bu sorulara verilecek cevapların kesin bir fikir birlikteliği oluşturmayacağına inandığı için kendi tanımındaki unsurları değerlendirmeye pek vakit ayırmamıştır. Ancak asıl karmaşık vaziyette olan Zashin'in bireysel ahlâkî değerleri adalet arayışına önderlik edecek bir yere konumlandırmasıdır. Hiçbir demokratik toplumda böyle bir sivil itaatsizlik tutarlı olarak kabul edilmez. Elbette ki bazı olaylarda bireysel ahlâkî değerlere dayanılması sivil itaatsizliği haklı çıkarabilir. Ancak bunun genel bir kanı olarak öne sürülmesi sivil itaatsizliğin tarafsız olarak kabul edilmesini engeller.¹⁰²

II. DAR TANIM

Dar tanım, baskın tanım unsurlarına eklenecek birkaç öğeyle birlikte hangi fiilin bir sivil itaatsizlik eylemi olduğuna daha kesin cevap verebilecek bir tanım türüdür. Bu türün kabul gören en genel tanımlarından biri Habermas tarafından yapılmıştır. Sivil

¹⁰⁰ Elliot M. Zashin, *Civil Disobedience and Democracy*, 1. b., New York, Free Press, 1972, s. 115

¹⁰¹ Zashin, a.g.e., 116-121.

¹⁰² Paul Raymond Harris, "The Moral Justification of Civil Disobedience", Kanberra; Australian National University, 1981, s. 195-196.

itaatsizlik kişisel çıkarlara veya bir grubun amacına hizmet eden bir eylem değil, ahlâkî ilkelere göre hareket eden, devamının kestirilebileceği kadar alenî, genel hukuk sistemine karşı bir amaç gütmeyen, adaletsiz gördüğü yasaya karşı kastî ve hukukî sorumluluğun üstlenildiği barışçıl, şiddet içermeyen bir eylemdir. Demokratik bir hukuk sisteminde birey vicdanî ve barışçıl gerekçelerle yasayı ihlâl ettiğini öne sürerek kendisine tanınan diğer haklardan daha üstün bir hak talebinde bulunuyor gibi görünür. Ancak böyle bir düzende yasalar anayasal organlarca görüşülüp meclisler tarafından onaylanmaktadır. İşleyişinde insanların bulunduğu bir düzende geçerlilik kazanan yasaların tamamen âdil olduğuna yönelik kesin bir garanti sunmak zordur. Bu nedenle bireyin cezalandırılma korkusuyla değil gönüllü olarak bağlandığı yasayı ancak ve ancak sayılan unsurlar ekseninde ihlâl etmesi meşru olarak kabul edilebilir.¹⁰³

Dar tanımın önemli temsilcilerinden biri de Hannah Arendt'tir. Arendt'e göre sivil itaatsizlik tekil bir birey davranışından ziyade belirli bir çoğunluğun harekete geçirdiği, yasaların veya hükümet politikalarının neden olduğu adaletsizliklere karşı, yasal yollar tüketildikten sonra veya yasal yolların sorunu çözmeye niyetli olmadığına inandıklarında son çare niteliği kazanmadan uygulamaya konulan eylemlerdir. Sivil itaatsizler, eylemlerini inandıkları güçlü ahlâkî ilkelere ve üstün yasaya dayandırır. Yasayı ihlâl eden sıradan suçlu olmadıklarını da kanıtlamak için ve bir nevi fedakârlık yaparak cezalarını gönüllü olarak üstlenirler. Aslında bir bireyin yargıç huzurunda cezalandırılmak istiyorum demesi çok anlamlandırılacak bir davranış değildir. Ancak sivil itaatsizler eylemlerini etik ve hukukî açıdan haklı göstermek için bunu kabul ederler.¹⁰⁴

Sivil itaatsizlik vicdanîlik, ahlâkîlik gibi kesin tanımları olmayan kavramlarla yasal olan arasında kalarak uygulanabilirlik açısından birçok hukuk sistemi için sorun çıkarır vaziyettedir. Sivil itaatsizlikte en çok karmaşaya yol açan şey uygulanacağı ülkenin hukuk sistemiyle arasındaki uyumsuzluk nedeniyle oluşan hukukî zorluklardır. Sivil itaatsizlik üzerine yazan çoğu düşünür, bu kavramı mevcut hukuk düzenlerinde haklı gösterebilmek için çaba sarf etmiştir. Arendt'e göre de sivil itaatsizlik için en uygun ortam Amerika Birleşik Devletleri'ndedir. Amerika'nın federe ve federal

¹⁰³ Jürgen Habermas, "Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletin Dernektası Almaya'da Otoriter Legalizim Karşıtlığı", *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*, çev. ve ed. Yakup Çoşar, 4. b., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 123-127.

¹⁰⁴ Hannah Arendt, *Crises of the Republic*, 1. b., Boston, Mariner Books, 1972, s. 69-71.

yasalara sahip hukuk sistemi, sivil itaatsizliği haklı göstermek için bahsedilen üst yasa kavramının karşılayabilecek nadide hukuk sistemlerinden biridir. İkili hukuk sistemi sayesinde sivil itaatsiz eyalet yasalarına göre hukuka aykırı olan bir fiilin federal yasalara göre hukukî olduğu iddiasında bulunabilecektir. Sivil itaatsizlik, genel hukuk sistemini reddeden bir direniş olmadığı için, yasayı ihlâl fiilini yasayla haklı gösterebilmesi sorununun çözümünü Amerikan hukuk sisteminin ikili yapısında eşsiz bir biçimde bulmaktadır.¹⁰⁵

Amerikan hukuk sistemindeki gibi ikili bir yapıda sivil itaatsizliği haklı gösterebilmek için vicdanîlik kavramına gerek duyulmayacaktır. Vicdan bireyin duygusal, ahlâkî ilkelerine gereğinden fazla bağlı ve bireyden bireye yüksek oranda değişiklik gösteren bir kavramdır. Bu nedenle sivil itaatsizlik hiçbir koşulda bireyin tekil davranışı biçiminde var olmaz. Sivil itaatsizin birey olarak görevi bir grubun üyesi olarak hareket etmesidir. Sivil itaatsizlik yasayı ihlâl etmeyi göze alacak kadar önemli değişikliklere yol açma hedefinde olan bir eylemdir. Bireyin tekil davranışıyla bir hukuk düzeninde önemli bir değişikliğe yol açmak imkânsızdır. Bundan dolayı sivil itaatsizlik, doğası gereği, ancak ve ancak belirli bir ortak çıkar için bir araya gelmiş insanlar tarafından gerçekleştirilirse anlamlı bir eylem haline gelecektir.¹⁰⁶

Son olarak Ortodoks tanım olarak kabul edilen tanıma göre sivil itaatsizlik yasa dışı, alenî, şiddet içermeyen, vicdanî, hukukî sorumluluğun kabul edildiği bir protesto eylemidir.¹⁰⁷ Bu tanım, genel olarak sivil itaatsizlik tartışmasında ortaya atılan bütün unsurları içermektedir.

III. GENİŞ TANIM

Bu kısımda birçok eylemi sivil itaatsizlik olarak nitelendirebilecek, içinde sivil eylemleri sınırlandıracak çok fazla unsurların olmadığı tanımlar yer alacaktır. Geniş tanım sunan düşünürlerden değineceğimiz ilk düşünür Bayles olacaktır. Bayles'e göre sivil itaatsizlik *“failin ahlâkî açıdan zorlayıcı olarak kabul ettiği nedenlerle gerçekten yasa dışı olduğuna inanılan eylemlerin, seçici ve kamusal olarak yerine getirilmesi”*

¹⁰⁵ Arendt, *Crises of the Republic.*, s. 73-76.

¹⁰⁶ Arendt, *Crises of the Republic.*, s. 82.

¹⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Harris, a.g.e., s. 228-231.

şeklinde tanımlanır.¹⁰⁸ Bir önceki bölümlerdeki tanımlardan daha geniş bir yelpazeye sahip bu tanımda üzerine vurgu yapılması gereken beş nokta mevcuttur:¹⁰⁹

1) Bir yasal eylem, her ne kadar içine ahlâkîlik barındıran bir protesto eylemi olursa olsun bir sivil itaatsizlik eylemi olmaz.

2) Birey yasayı ihlâl ettiğinin farkında olmalıdır, bilinçsiz bir yasa ihlâli sivil itaatsizlik olarak dikkate alınmaz.

3) Sivil itaatsizlik eylemi alenîdir, itaatsiz bireyin bunu gizlememesi gerekir.

4) İtaatsiz kişi sivil itaatsizlik eyleminde bulunurken seçici davranır. İtaatsiz kişi yalnızca ahlâkî olarak adaletsiz olarak gördüğü yasalara veya politikalara karşı gelir.

5) Sivil itaatsizlik tanım olarak hem şiddet içeren hem de şiddet içermeyen eylemleri kapsar. Şiddet içermeyen bir sivil itaatsizlik tanımı şiddet üzerine birçok tartışmaya yol açar. Böyle bir tanıma yönelik olarak şiddeti meşru kılacak sorular yöneltilir. Bu nedenden dolayı sivil itaatsizlik tanımına şiddetsizlik unsuru ekleyerek şiddet kullanımına ilişkin sorundan kaçınılmamalıdır.

Bayles'in sivil itaatsizlik tanımında üzerinde durduğu bu beş noktadan en önemlisi seçiciliktir. Bayles başka sivil itaatsizlik tanımlarında yer alan vicdanîliğin tamamen bireyin kendini rahatlatması ve dış dünyaya hoş görülmesi için konulan bir unsur olduğuna değinir. Vicdanîlik böyle tanımlardan bireyin hukuk sistemine bağlılığını ifade etmek için kullanılır. Ancak aksine vicdanî gereklilik sivil itaatsizliğe kulağa hoş gelen aldatıcı bir etki katmaktan başka bir şey yapmaz. Bir sivil itaatsiz, bir yasayı ancak ahlâkî olarak doğru olduğuna inandığı için ihlâl eder. Yasayı ihlâl eylemini kişisel çıkarlarına göre gerçekleştirmez. Böylece birey değerlendirmesine bırakılan her yasayı ihlâl etmez, seçici davranır. Bireyin genel adalet sistemine olan bağlılığını vicdanîlik değil seçicilik sağlar.¹¹⁰

Sivil itaatsizlik eyleminde bulunmada iki farklı amaç ve niyet olabilir. Bunlardan ilki bir sivil itaatsizin basitçe bir eylemde bulunmayı reddetmesidir. İkinci amaç ise

¹⁰⁸ Michael Bayles, "The Justifiability of Civil Disobedience", *The Review of Metaphysics*, C. 24., S. 1., 1970, s. 8.

¹⁰⁹ Bayles, a.g.m., s. 11-15.

¹¹⁰ Smart, a.g.e., s. 207.

ahlâkî ilkelere aykırı olduğu düşünölen bir yasa, yönetmelik veya politikayı protesto etmektir. Bayles bu iki amacı kişisel ve sosyal sivil itaatsizlik olarak adlandırır. Bu iki sivil itaatsizlik grubunda da en önemli sorunlardan biri sivil itaatsizlik hakkı iddiasıdır. Sivil itaatsizlik tanımı gereği hukuka aykırı bir eylemdir. Bir hukuk sisteminde hukuka aykırı bir hakkın varlığı hukuk sisteminin kendiyile çelişmesine yol açacaktır. Ancak sivil itaatsizlik hakkının varlığına ilişkin bir iddia yasal ilkelerden ziyade ahlâkî ilkelere dayanacaktır. İtaatsiz kimse, yasal olarak kabul görmese de eylemini ahlâkî ilkelere dayandırarak itaat edenlere karşı kendinin haklı olduğunu kanıtlamaya çalışabilir. İtaat eden bir birey değerlendirmesine sunulan sivil itaatsizlik eylemini haklı bulabilir, itaatsiz kimsenin suçlamadan muaf tutulması gerektiğini düşünebilir. Böylece itaatsiz kimse, sivil itaatsizlik hakkı olduğunu belli bir kesme kanıtlamış olacaktır. Ancak böyle bir argüman kesinlikle hatalıdır. Bir sivil itaatsizlik eyleminin ahlâkî açıdan haklı olup olmadığı itaat edenlere sorulduğunda, itaat edenler inandıkları ahlâkî ilkelere göre cevap vereceklerdir. Sivil itaatsizlik eylemleri kişisel ahlâkî ilkelere büyük bir bağlılık sergilediği için itaat edenler itaatsiz bireyin karakterine göre yargıya varabilir. Bu nedenle itaatsiz bireyin kişiliğine, geçmişine göre ayrı ayrı değerlendirmelerin yapılma olasılığı doğacaktır. Böylece objektiflikten yoksun olacak bu ortamda sivil itaatsizlik hakkını tanımak için hiçbir neden oluşmayacaktır.¹¹¹

Sivil itaatsizliğin tanımını geniş kapsamlı bir şekilde yapan düşünürler, tartışma konusu olabilecek unsurlara tanımda değil de sivil itaatsizlik hakkı tartışması kısmında yer vermiştir. Brown'da sivil itaatsizliği “*bazı kanun, kararname, hüküm veya uygulamalara karşı kanunun açıkça ihlâli içeren bir kamu protestosudur.*” şeklinde tanımlamıştır. Bu tanım gereği sivil itaatsizlik kamusal bir protesto olduğu için sivil itaatsizliği haklı gösterebilecek bir meşruiyet karinesi oluşacaktır. Sivil itaatsizlik, kişilere ve mallara zarar vermemesi, itaatsiz bireyin hukukî sorumluluğu üstlenmesi ve yasayı ihlâl eden protestoların tüm toplumu veya belli bir grup insanı sömürü ve önlenabilir zarara maruz bırakan yasal kusurlara yönelik olması nedeniyle haklı bir eylem olarak gösterilebilir.¹¹² Brown sivil itaatsizliği haklı gösterebilecek şartları sayarken sözünü ettiği yasal kusur veya önlenabilir zararın ne olduğuna ilişkin derin açıklamalarda bulunmamıştır. Bir yasanın kusurluğu olduğunu belirleyecek kurum,

¹¹¹ Bayles, a.g.m. s. 14-19.

¹¹² Stuart M. Brown, “Civil Disobedience”, *Journal of Philosophy*, C. 58., S. 22., 1961, s. 670-675.

kavram nedir? Bir zararı önlenebilir olarak nitelendirmek için ne gibi koşullar yer almalıdır? Brown sunduğu bu argümanlara karşı böyle sorular yönelebileceğini bildiği için bu argümanlara tanım kısmında yer vermemiştir.

Brown'un sivil itaatsizlik tanımına ek olarak sunduğu üç argümanla birlikte aslında baskın sivil itaatsizlik tanımlarına benzer bir kavram ortaya çıkar. Ancak Brown'a göre hukukî sorumluluğun üstlenilmediği bir eylemde bir sivil itaatsizlik eylemi olabilir. Hukukî sorumluluğun üstlenilmesi veya şiddetsizlik sadece sivil itaatsizliği haklı göstermek için dikkate alınmalıdır. Bunların aksini içeren bir eylem diğerlerinden daha az bir sivil itaatsizlik değildir, sadece haksız bir sivil itaatsizliktir.¹¹³ Brown geniş bir tanım yapmasının yanında sivil itaatsizliğin farklı yönlerinden de bahsetmesinin asıl amacı, sivil itaatsizliği ahlâkî açıdan daha rahat gerekçelendirilebilir kılmaya çalışmasıdır. Böylece herhangi bir ahlâkî birey, inandığı ahlâkî ilkelere dayanarak adaletsiz olduğuna inandığı yasaya karşı itaatsiz olabilecektir.

Bayles ve Brown gibi birçok eylemi sivil itaatsizlik olarak adlandırabilecek bir tanım da T. Hall tarafından yapılmıştır. Hall'a göre sivil itaatsizlik "*ahlâkî nedenlerle bir yasanın veya belirli bir yasa grubunun ihlâl edilmesi eylemidir.*"¹¹⁴ Hall bu minimal tanımına şiddetsizlik unsurunu veya sivil itaatsizlik eylemi sonrası verilecek cezanın üstlenilmesini dahil etmez. Böyle bir tanımın sağlayabileceği çeşitli faydalar vardır. Bunlardan ilki adaletsiz yasalar ve ahlâkî ilkelere göre doğru olan yasalar, itaatsizlik ve devrim, isyan gibi kavramlar arasında ayırım yapılabilmesini sağlamaktır. Bunun yanında ahlâkî olarak tarafsız konumlanan bu tanım, farklı ahlâkî ilkelere sahip başka toplumlara formüle edilebilir. Üçüncü olarak Hall tanım üzerinde fazla durmayarak sivil itaatsizliğin gerekçelendirilmesine ilişkin kolayca ayırım yapılabilmesini sağlar.¹¹⁵

Hall kapsamlı bir tanımlama yapmayarak fikir birliğine varılmayan konular hakkında daha rahat tartışma gerçekleştirilmesini sağlar. Aslında Hall yaptığı tanımın diğer tanımlardan çok da farklı olmadığını vurgular. Hall'ın yapmaya çalıştığı tek şey, tartışma konusu oluşturabilecek herhangi bir unsuru tanımdan çıkararak bu unsurları insanların değerlendirmesine sunmaktan başka bir şey değildir. Demokrasilerde bile adaletsiz kararlar alınabilecektir. Sivil itaatsizlik eylemi adaletsiz gördüğü yasaya karşı

¹¹³ Brown, a.g.e., 677.

¹¹⁴ Robert T. Hall, *The Morality of Civil Disobedience*, 1. b., New York, Harper and Row, 1971, s. 33.

¹¹⁵ Hall,, *The Morality of Civil Disobedience*, s. 35-38.

çıkarak anayasal bir demokrasiye hizmet edecektir. Pekâlâ, böyle bir amaca hizmet eden sivil itaatsizliği tanım olarak sınırlandırarak toplumun belli kesiminin karşıt görüşünü almaya gerek yoktur. Hall bu karşıtlığı kazanmamaya çalışırken toplumda her sivil itaatsizlik eyleminin ayrı ayrı değerlendirileceğini düşünür.¹¹⁶ Lâkin genel olarak sivil itaatsizliğe yönelik tutumları hesaba katmaz. Hall’unki gibi bir tanımda sivil itaatsizliği yararlı gösterebilecek unsurlar yer almaz. Örneğin bu tanım bireyin bilinçsiz bir şekilde bir yasayı ihlâl etmesini sivil itaatsizlik sayabilecektir. Bu gibi ihtimallerin oluşabileceği göz önüne alındığında, bilinçli bir toplum bile daha sınırlandırıcı bir sivil itaatsizlik tanımında daha rahat edecektir.

T. Hall’ın tanımına benzer bir tanım da Kellner tarafından yapılmıştır. Kellner’e göre sivil itaatsizlik “*itaatsizler tarafından meşru olarak tanınan bir hükümetin yasalarının alenen ihlâl edilmesidir.*” Kellner, demokratik ülkelerde demokratik yollarla ortaya çıkmış yasalara karşı vatandaşların asla karşı gelemeyecekleri iddialarına karşılık sivil itaatsizlik kavramının varlığından söz etmiştir.¹¹⁷ Sivil itaatsizlik kavramının demokrasilerde nasıl yer bulduğuna ilişkin görüşlerine tezimizin ilerleyen kısımlarında değineceğiz.

Sivil itaatsizliğin teorik olarak kurucusu olarak kabul edilen Thoreau ise eserlerinde bir sivil itaatsizlik tanımında bulunmamıştır. Ancak eserlerini¹¹⁸ incelediğimizde Thoreau’ya göre bir eylemin sivil itaatsizlik olarak nitelendirilebilmesi için yasa dışı olması, eylem sonrası uygulanacak yaptırımın kabul edilmesi, alenî ve vicdanî olması gerektiğini söyleyebiliriz. Sivil itaatsizliğe ilişkin fikirlerinin gelişim sürecinde şiddet kullanımından uzak dursa da ilerleyen süreçte şiddetin sivil itaatsizlik eylemlerinde yer yer bir araç olarak kabul görülebileceğini savunmuştur.¹¹⁹ Thoreau’nun sivil itaatsizliğin unsurlarına ilişkin fikirlerini bir sonraki bölümde ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğiz.

¹¹⁶ Robert T. Hall, “Legal Toleration of Civil Disobedience”, *Ethics*, C. 81, S. 2., 1971, s. 132-138.

¹¹⁷ Menachem Marc Kellner, “Democracy and Civil Disobedience”, *The Journal of Politics*, C. 37, S. 4., 1975, s. 890.

¹¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Thoreau, *Sivil İtaatsizlik.*, Thoreau, *A Plea For Caprain John Brown.*, Thoreau, *Slavery in Massachusetts*, Thoreau, *Life Without Principle.*, Thoreau, *Walden.*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİVİL İTAATSİZLİĞİN TEMEL UNSURLARI

Bir önceki bölümde bazı önemli sivil itaatsizlik tanımlamalarından bahsettik. Bu bölümde de sivil itaatsizlik eylemlerinin ortak özellikleri olarak kabul edilen ve hakkında yoğun tartışmalar bulunan bazı unsurlara değineceğiz.

I.YASA DIŞI OLMA

Sivil itaatsizlik, uygulamada haksız olduğuna inandığı bir yasa veya politikaya karşı girişilmiş bir yasayı ihlâl etme eylemidir. Sivil itaatsizliğin yasa dışı olması, bütün tanım tartışmaları ekseninde, en açık ve tartışmasız unsur olarak görünebilir. Ancak sivil itaatsizliğin yasa dışı olması beraberinde meşruiyet problemini doğurmaktadır. Çünkü sivil itaatsizlik eylemcilerinin hedefinde anayasal düzenin kendisi yoktur. Hatta amaçlarının bu anayasal düzenin adaletli bir şekilde işleyişi engelleyen unsurlara karşı gelmek olduğunu iddia ederler. Anayasal düzeni koruma fikrinden beslenerek, eylemlerinin her ne kadar yasa dışı olsa da meşru olduğunu beyan ederler. Lâkin sivil itaatsizliği haklı gösterebilmek için tek koşulun ikili hukuk sistemi olduğunu iddia eden Arendt'e göre bile bir yasanın ihlâlini başka bir yasayla haklı göstermenin imkânı yoktur.¹²⁰

Bir karşı gelişin sivil itaatsizlik sayılabilmesi için temelde en az bir yasaklayıcı hukuk kuralını çiğnemiş olması gerekmektedir. Yasa gibi hukukî politikalar, yönetmelikler vb. de yasaklayıcı hukuk kuralı olarak sayılabildikleri sürece bunların ihlâli de sivil itaatsizliktir. Bunun yanında vergi ödemeyi reddetmek gibi hukuki bir yükümlülüğünde yerine getirilmemesi yasa dışılık unsurunu karşılayacaktır. Ancak her ne kadar en az bir yasaklayıcı hukuk kuralının çiğnenmesi sivil itaatsizlik için gerekli olsa da bu hukuk kuralı ile itaatsizlik eyleminin amaçlarının örtüşmesi gerekmez. Hatta birçok durumda böyle bir örtüşme imkânı var olmayacaktır. Örneğin bir enerji

¹²⁰ Arendt, *Crises of the Republic.*, s. 85.

santralinin etrafında oturanların, kendilerine verilen ruhsatı ihlâl ederek sivil itaatsizlikte bulunmalarına imkân yoktur.¹²¹

Sivil itaatsizlik eylemcisi yasayı ihlâl ettiğinin bilincinde olmalıdır. Yasanın ihlâl edildiğinin bilincinde olmayan bir eylem sivil itaatsizlik olmaz. Thoreau, adaletsizliğin hâkim olduğu bir düzende insanları devletlere hizmet eden birer organizma olarak nitelendirir. İnsanlar bu düzende bilinçten yoksun bir şekilde sadece statülerinden ibaret birer canlı olarak devletin onlara verdiği görevleri yerine getirir. Bilinçten yoksun bireyler sorgulama yapmadan sadece devletlerin doğrularını doğru kabul ederek iyi vatandaş sayılırlar. Thoreau bu durumu “*bireylerin farkına varmadan şeytana bir tanrıymış gibi hizmet etmesi*” olarak tanımlar. Ancak bu düzene karşı çıkacak, devletten ziyade vicdanlarına hizmet eden bireyler elbette toplumda var olacaktır. Thoreau’nun kahramanlar diye hitap ettiği bu bireyler, bilinçli bir şekilde adaletsizliklere karşı gelerek, adil olmayan yasayı ihlâl ederek toplum içinde birer statü olmanın dışına çıkacaktır. Yasayı ihlal eden bireyleri devletler belki de “*düşman*” olarak görecektir ancak bu bireyler “*insan*” olarak hayatlarına devam edebilmenin koşullarını yerine getirmiş olacaktır.¹²² Bilinçli bir eylem olmanın yanında sivil itaatsizlik zorlayıcı nedenlerle baskı altına alınarak da gerçekleştirilmez. Yasayı, baskı altında kalarak zorla ihlâl etmek ahlâkî açıdan üstün bir hak savunusuna olanak sağlamaz. Aksi halde birey, hukuka aykırı olduğuna inanmadığı bir yasayı ihlâl etmek durumunda kalabilir. Bu sivil itaatsizliğin kendisine tamamen zıttır.¹²³

Sivil itaatsizliğin aykırılık sergilediği “yasa” temelde bir pozitif hukuk kuralıdır. Doğruluğuna inanmadığı yasaya karşı gelerek kendi özgünlüğünü oluşturma hedefindedir. Sivil itaatsizlik, pozitif hukuk kuralını ihlâl etmesiyle birlikte bu kuralın geçerliliği tartışmalarını beraberinde getirecektir. Yasa dışılık unsurunun temel özellik olarak kabul edildiği bir görüşte, sivil itaatsizlik eyleminin ihlâl ettiği yasanın geçersiz olduğu sonucu ortaya çıkarsa, bu eylem bir sivil itaatsizlik eylemi olmaz. Ancak bir eylemin sivil itaatsizlik olarak kabul edilebilmesi için yasanın geçerliliğini test etme gibi bir gerekliliğe ihtiyacı yoktur. Az veya çok âdil olarak kabul edilen bir sistemde yasa tasarıları belli kurumların, makamların önüne gelir ve bu tasarılar belirli

¹²¹ Ökçesiz, a.g.e., s. 136.

¹²² Thoreau, *Slavery in Massachusetts*, s. 16.

¹²³ Bayles, a.g.m., s. 5.

prosedürler izlenerek yetkili makamlar tarafınca yasalaştırılır. Böyle bir sistemin genel anlamda daha adaletli olduğu varsayılır. Eğer yasanın oluşum sürecine yönelik bir itiraz varsa ve bu itiraz haklı bir itirazsa ortada yasa dışı bir eylem olmayacaktır. Bu nedenle uygun bir şekilde yürürlüğe girmiş bir pozitif hukuk kuralına karşı bir sivil itaatsizliği, o yasanın geçerliliğine yönelik olup olmadığına göre değerlendirmek keyfilikten başka bir şey değildir. Diğer bütün koşullar yerine getirildiğinde, bir yasaya karşı gelme eylemi, ilgili yasanın geçerliliğini test etmeye yönelik olup olmamasına veya başarılı olarak sonuçlanmasına bakılmaksızın sivil itaatsizlik sayılır.¹²⁴

Thoreau bir sivil itaatsizlik eyleminin yasa dışı olmasını yasaların her zaman adil olmayacağı varsayımına dayandırır. Yasalar bireyleri kendiliğinden özgür kılmaz, ayrıca bir yasa sırf yasa hükmünde olduğu için de adil olmaz. Yasaları meydana getiren ve elinde askeri ve siyasi güçleri bulunduran yönetimler bu yetkilerini kölelik benzeri adaletten yoksun uygulamalar yararına kullandığında bu düzeni durduracak bir yöntem olmalıdır. Thoreau, Paley’in “Sivil Devlete Boyun Eğme Sorumluluğu”¹²⁵ adlı eserinde eğer kamu rahatsızlığı olmadan mevcut hükümetlere karşı gelinemiyorsa veya mevcut düzen değiştirilemiyorsa artık bireyin yapması gereken tek şeyin devlete itaat etmek olduğunu savunduğunu belirtir ve bu görüşe karşı çıkar. Thoreau’ya göre Paley bireylerin her koşulda adaleti sağlamak için ellerinden geleni yapması üzerine hiç düşünmemiştir. Mevcut yasalar neyi gerektirirse gerektirsin ne bir birey ne de bir devlet toplumun herhangi bir üyesine yönelik en küçük bir adaletsiz eylemde bulunamaz. Thoreau, Paley’in aksini düşünerek adaletsiz bir ortamda yapılması gereken şeyin yasaları ihlal edip sivil itaatsizlik yoluna gidilmesi gerektiğini belirtir.¹²⁶

Thoreau’ya göre yasalar, bireylerin akıllarının yargılama kabiliyeti seviyesine erişemez. Bu nedenle tek bir kararlarıyla insanların hayatlarına şekil verebilen yargıçlar, yasanın lâfzından sıyrılarak hakikati sağlamak için önyargıdan uzak bir biçimde, vicdanları ve zihinlerine göre hareket etmelidir. Fakat yargıçlar hakikati sağlamak için çalışmaz veya yasalar adil olmazsa, bireyler bunlara teslim olmamalıdır. Gerçekten adil yasalara ve mahkemelere sahip adil ve özgür bir devlette bireyler yasaya ve

¹²⁴ Harris, a.g.e., s. 232.

¹²⁵ Henry David Thoreau eserinde ilgili esere atıf yapmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. William Paley, “The Duty of Submission to Civil Government”, *The Principles of Moral and Political Philosophy*, 3. b., Cambridge, Cambridge University Press, 2013, sf. 414-430.

¹²⁶ Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, s. 62-63.

mahkemelere saygı göstermelidir. Ancak bu koşullar sağlanmadığında vatandaşlar, üzerine çok fazla düşünmeden yasaya bağlılıklarını reddedip yasayı çiğneyebilmelidir. Bu yasayı ihlal etme durumu bireylerin anlatmak istediklerini daha değerli kılacak, adaletsizliklere karşı gerçekleştirilen eylemlerin daha fazla ilgi görmesini sağlayacak ve adaletsiz olanın daha değersiz gözükmeye neden olacaktır.¹²⁷

Yasa dışı bir eylem olduğunu kabul etmekle birlikte bir sivil itaatsizlik hakkından söz edebilmek için bu eylemin meşruluğunu kabul etmek gerekir. İlk bakışta bireyin yasal olarak yapmaması gereken bir şeyi yapmasının meşru olarak kabul edilmesi şaşırtıcı görülebilir. Lâkin bireyin doğruluğuna inandığı bir şeyi yapma hakkına sahip olması gerekmez. Bir şeyin doğru olması, onu uygulayan bireye ihtiyacı olan bütün gereklilikleri sağlar. Sivil itaatsizliğin temel noktası, yapılmaması gereken olarak ilân edileni yapma imkânı sağlamasıdır. Bu elbette sivil itaatsizlik eylemcisine yanlış bir seçim yapma imkânı vermemektedir. Bu noktada sivil itaatsizlik eylemine girişmeden önce hangi yollara başvurulması gerektiği sorunsalı ortaya çıkacaktır. Sivil itaatsizlik anayasal düzenin kendisine karşı bir itiraz olmadığından bu yola başvurmadan önce yasal tüm yolların tüketilmesi gerektiğini savunanlar olacaktır.¹²⁸ Lâkin sivil itaatsizliği her zaman son çare olarak görmek keyfi kısıtlamalara yol açacaktır. Örneğin sağlık çalışanlarının düzenlediği, otoyolların işleyişini engelleyecek bir yürüyüş yasal ve uzun bir grevden daha mantıklıdır. Her ne kadar sonunda istenen sonuç alınacak olsa da bu tür bir grev, sivil itaatsizlik eyleminden daha fazla zarara yol açabilecektir.¹²⁹ Ayrıca yasal sürecin bekleneni vermeyeceği konusunda kesin bir kanıya varılması durumunda sivil itaatsizlik eylemini son çare olarak nitelendirmek gereksizdir. Bu doğru olduğuna inanılan şeyi elde etmeyi geciktirmekten başka bir şeye yol açmaz.

Sivil itaatsizliğin yasa dışı bir eylem olmasına rağmen meşru gösterilmeye çalışılması toplumda yasaya olan güveni sarsabilir. Lâkin bu sivil itaatsizlik eylemcisinin problemi değildir. Sivil itaatsizlik ahlâkî farkındalığı ortaya çıkarmak için kullanılan bir araçtır. Ceza yasalarında yer alan, öfke, kin gibi unsurlardan kaynaklanan suçlardan farklı bir yasa dışı eylem söz konusudur. Sivil itaatsizlik, toplumdan soyutlanarak kendini yasalar üstü bir yerde konumlandırmaz. Sivil itaatsizler kendilerini

¹²⁷ Thoreau, *Slavery in Massachusetts*, s. 12.

¹²⁸ Habermas, a.g.e., s. 126.

¹²⁹ Joseph Raz, "Civil Disobedience", *Civil Disobedience in Focus* ed. Hugo Adam Bedau, 1. b., Londra, Routledge, 1991, s. 165.

toplumun dışında görmemelerinin yanında, eylemlerinden etkilenecek insanların da kendilerini böyle görmelerini amaçlamazlar. Bu yüzden sivil itaatsiz açısından girdiği yasa dışı eylemin toplumda yasaya olan güveni sarsacağına ilişkin bir gerekçe yoktur.¹³⁰

II. ALENİLİK

Sivil itaatsizliğin yasa dışılıktan sonraki en çok kabul gören özelliği alenî olmasıdır. Gizlilikten uzak kamuya açık bir şekilde hareket edilmesi sivil itaatsizliği diğer yasa dışı fiillerden ayırmak için kullanılır. Bu kamuya açıklık/aleniye kendini iki şekilde gösterir. İlk olarak sivil itaatsizlik amaçlarını gizlemez. Yasayı ihlâl eden sivil itaatsizler, neyi ihlâl ettiklerini, bu itaatsizliğe neden başvurdıklarını, itaatsizliğin arkasında yatan niyetlerini halka alenen açıklamalıdır. Eğer hangi kuralı, hangi nedenle ihlâl ettiklerini açıklamazlarsa, hiç kimse itaatsizliğin niyetini bilemeyecek ve itaatsiz bireyler yasayı veya politikaları düzeltme amacına erişemeyecektir. Sivil itaatsiz ancak ve ancak alenî bir şekilde hareket ettiğinde amacına ulaşabilecektir.¹³¹

İkinci olarak sivil itaatsizlik eylemcisinin kimliğini saklı tutmaması gerekir. Sivil itaatsiz bireyler kim olduklarını, neden bu işe girdiklerini eylemlerinden önce veya sonra kamuoyuna açıklamalıdır. Sivil itaatsizliğin kendini tanıtmaması gerekli bir unsurdur ancak geniş yorumlanması pratikte daha faydalıdır. Bazı yazarlar, sivil itaatsizlik eyleminin başlamadan önce yetkililere bildirilmesi gerektiğini savunmuştur.¹³² Lâkin bu sivil itaatsizliği kırılğan bir duruma getirecek ve amacına ulaşmasını engelleyecektir. Sivil itaatsizlik eylemi öncesinden yetkili makamlara bildirilirse bu makamlar itaatsizliği engellemek için önlem alabilir ve itaatsizliğin önüne set çekebilir. Örneğin Ronald Dworkin'in verdiği örnekteki¹³³ gibi zulüm gördüğü için sahibinden kaçan bir köleyi saklamak veya bir hükümet binasına gizlice girerek duvarlara yazı yazma eylemi önceden açıklama imkânı bulunan eylemler değildir. Böyle bir durumda sonradan yapılan açıklama aleniyet unsurunu karşılamak için yeterli olacaktır. Ayrıca sivil

¹³⁰ Ronald Dworkin, "Sivil İtaatsizliğin Etiği ve Pragmatikliği", *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*, çev. ve ed. Yakup Çoşar, 4. b., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 150.

¹³¹ Harris, a.g.e., s. 235.

¹³² Ayrıntılı bilgi için bkz. Susan Tiefenbrun, "Civil Disobedience and the U.S. Constitution", *Southwestern University Law Review*, S. 32., 2003; Hayrettin Ökçesiz, *Sivil İtaatsizlik*, 4. b., İstanbul, Legal Kitapevi, 2011.

¹³³ Ronald Dworkin, *Sivil İtaatsizliğin Etiği ve Pragmatikliği*, s. 160.

itaatsizlik herkesin gözü önünde bir şehir meydanında veya medya huzurunda aleniyet kazanmaya ihtiyaç duymaz. Sivil itaatsizliğin alenî olması için ilgililere hangi kanunun neden ihlâl edildiğini ve ihlâl edenleri kimliklerini açıklaması yeterlidir.¹³⁴

Sivil itaatsizlik temelde bir protesto eylemidir. Yasaya karşı protestonun tek amacı yanlış olduğu düşünülen şeyi düzeltmeye çalışarak vicdanını rahatlatmayı arzulamak değildir. Sivil itaatsizlik ahlâkî ilkelere dayanarak aslında doğru olanın onlar olduğunu göstermeyi amaçlar. Bu nedenle sivil itaatsizlik muhatabı olan bir iletişim eylemidir. Bir yasa ihlâli sadece itaatsizlerin birlikteliğiyle sivil itaatsizlik olmaz. Eylemin nasıl ve neden gerçekleştiğine ilişkin gerek yasa koyucuya gerekse topluma yapılacak açıklama da sivil itaatsizliğin bir parçasını oluşturur. Bu açıklama gizliliğin esas alındığı bir ortamda gerçekleşemeyeceği için sivil itaatsizlik alenî/açık bir eylemdir.¹³⁵

Thoreau'ya göre sivil itaatsizliğin alenîliği, amacının ciddiyetinin ve topluluğa olan bağlılığının anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Kısaca “*yasadışı ancak meşru*” bir eylem anlayışını desteklemek için kendini topluma gösterir. Bunun aksini düşünerek meşruiyet için alenîliğin zorunlu olmadığını söylemek de olasıdır. Ancak bu sivil itaatsizliğin tamamen gizli bir şekilde yürütülmesine imkân sağlayacaktır. Böyle bir gizlilik doğru ve yanlış yasa ihlallerini ayırt etmeyi zorlaştıracığından her türlü yasa ihlali sivil itaatsizlik olarak nitelendirmeye sebep olabilir. Ancak aksine sivil itaatsizlik sadece haklı bir yasa ihlali fiilidir. Ayrıca haklı bir yasa ihlali olan sivil itaatsizlik eylemleri topluma nasıl yaşanması hatta nasıl ölünmesi gerektiğini gösterecektir. Bu yüzden sivil itaatsizler eylemlerinin amaçlarını aleni bir şekilde topluma açıklamalıdır. Dünyaya her zaman adalet hâkim olmayacaktır. Ancak bu adaletten yoksunluğu gözler önüne serecek, haklı olanı savunacak cesaretle ve bilgelikle bireyler her zaman mevcut olacaktır. Bu bireylerin eylemleri ve söylemleri adaletle ulaşma yolunda diğer vatandaşları aydınlatıcı bir rol üstlenecektir. Bu sebeple doğru olanın farkında olmayan, gaflete düşmüş vatandaşları bu gafletten kurtarmak için sivil itaatsizlik alenî olmalıdır.¹³⁶ Thoreau John Brown'un ölümünden kısa bir süre sonra gerçekleştirdiği nutukta John Brown'un eylemlerinin adaleti sağlamak için ne kadar

¹³⁴ Liu Huijun, *Towards the Reconciliation of Civil Disobedience and Democracy*, National University of Singapore, 2010, s. 34.

¹³⁵ Smart, a.g.e., s. 206.

¹³⁶ Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, s. 71-72.

önemli bir yere sahip olduğunu topluma anlatır. John Brown'un gerçekleştirdiği eylemlerin nedenini, nasıl gerçekleştiğini ve sonuçlarını açıklayarak gizlilikten uzak bir şekilde gerçekleşen bu eylemlerin amaçlarının da toplum tarafından öğrenilmesini sağlar. Böylece kahraman olarak ilan ettiği John Brown'un eylemlerinin aleniyet unsurunu tam anlamıyla karşılamasına yardımcı olmuştur.¹³⁷

III. HESAPLANABİLİRLİK

Bir eylemi sivil itaatsizlik olarak addedebilmek için alenî olması yani kendini anlatmasının yanında anlatılanlara da uygun hareket etmesi gerekir. Sivil itaatsizlik, asıl gayesinden saptırılma ihtimaline karşılık hesaplanabilir bir eylem olmalıdır. Eylemin başında veya sonunda söylenenler eylemin gidişatı ve ortaya çıkardıklarıyla uyumlu olmalıdır. Bu sivil itaatsizliğin toplum nazarında samimi ve inandırıcı bir eylem olmasını sağlayacaktır. Ancak bundan daha önemli olan husus, hesaplanabilirliğin her yasa ihlâlini sivil itaatsizlik olarak nitelemeye engel olmasıdır.¹³⁸ Burada doğrudan ve dolaylı sivil itaatsizlik ayrımı dikkat çekmektedir.

Doğrudan sivil itaatsizlik belli amaçlar ekseninde direkt karşı olduğu yasayı ihlâl eden bir eylemdir. Hesaplanabilirlik açısından doğrudan sivil itaatsizlik bir sorun teşkil etmez. Ancak dolaylı sivil itaatsizlik, eylemcisinin âdil olmadığını düşündüğü yasa veya hükümet politikalarına karşı, aslında hiçbir itirazının olmadığı kuralları ihlâl etmesiyle ortaya çıkar. Örneğin kamuda cinsiyet ayrımcılığını tetikleyen bir yasayı protesto etme amacıyla trafiği kapatma eylemi bir dolaylı sivil itaatsizlik eylemidir. Böyle bir durumda sivil itaatsizliğin neyi amaçladığını kestirmek zordur. Her ne kadar eylemin öncesinde veya sonrasında kamuya bir açıklama yapılsa da bu açıklama dolaylı sivil itaatsizliği sömürülebilir olmanın dışına itmez. Bireyler âdil olmadıklarını düşündükleri yasaya karşı bir protesto eyleminde bulunduklarına iddia ederek dürüstlük kuralına aykırı bir biçimde, kişisel çıkarları ön planda tutarak yasaları ihlal edebilecektir. Böyle bir ortamda sivil itaatsizlik adı altında her bireyin herhangi bir yasayı ihlâl etme olasılığı doğacaktır. Bu nedendir ki dolaylı itaatsizliğin kabulü hesaplanabilirlik unsuru

¹³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Thoreau, *A Plea For Caprain John Brown*.

¹³⁸ Yakup Çoşar, *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*, 4. b., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 11.

noktasında sorun teşkil edecektir. Çünkü ihlâl ile açıklanan arasında bir uyumsuzluk ortaya çıkması ve itaatsizliğin söylenenden farklı sonuçlara yol açması olası olacaktır.¹³⁹

Sivil itaatsizliğin hesaplanabilir bir yapıda olmasını sağlayan şeylerden biri de ölçülü olmasıdır. Bu ölçülülüğü dar anlamda yorumlamamak gerekir. Sivil itaatsizlik, kamuya yapılan açıklamalar ekseninde öngörülebilir bir eylem olmalıdır. Söylenenlerin dışına çıkmak veya buna imkân sağlamak sivil itaatsizliğin amacına ulaşmasına darbe vuracaktır. Bir eylemin ölçülü olabilmesi için üç adet unsura sahip olması gerekir: elverişlilik, gereklilik ve orantılılık. Elverişlilik ve gereklilikle ilgili hususlar oldukça açıktır. Sivil itaatsizlik her ne kadar son çare olmasa da kesinlikle gerekli ve koşullara elverişli bir eylem olmalıdır. Lâkin sivil itaatsizliğin öngörülebilir olması açısından en önemli şart orantılı olmasıdır.¹⁴⁰ Bu orantılılık âdil olmayan yasa ve ihlâl fiili arasında âdil bir denge olması gerektiğini ifade eder. Bu âdil dengenin sağlanmadığı bir ortamda itaatsizlere olan güven sarsılacaktır. Çünkü minimize edilmiş bir tepkiyle sonuca ulaşılacak bir protesto eyleminde, uç noktada araçlar kullanılır ve gereğinden fazla bir itaatsizlik uygulanırsa, sivil itaatsizliğin neye ulaşmak istediği hakkında öngörude bulunmak zorlaşacaktır. Bu durum itaatsizlik eylemini hesaplanabilir olmaktan uzaklaştıracak ve öngörülebilirliğin azaldığı bu ortamda haksız yasa ihlalleri sivil itaatsizlik olarak lânse edilebilecektir.

Thoreau bir sivil itaatsizlik eyleminin hesaplanabilir olması üzerinde çok fazla durmamıştır. Onun için önemli olan sivil itaatsizliğin ne anlattığıdır. Çünkü sivil itaatsizin amacı karakterinin önüne geçerek ölümsüzleşir. Böylece sivil itaatsizin gerçekleştirmek istediği şey sadece onun davası olmaktan çıkarak tüm insanlığın davası haline gelir. Bunu sağlamaya çalışırken bazen asıl amaca hizmet etmeyen araçlar kullanılabilir. Bu elbette ki istenilen değildir ancak odaklanılması gereken asıl şey amaçtır. Sonuçta asıl amacı en hızlı şekilde gerçekleştirmeyi sağlayacak araçlar, eylemi asıl amacın çok fazla dışına çıkarmadığı sürece tolere edilebilir konumdadır. Thoreau'ya göre önemli olan adaletsizliği ortadan kaldırmaktır. Örneğin; barışçıl bir yöntem olarak ilan edilen bir sivil itaatsizlik eyleminde bazı şiddet eylemleri

¹³⁹ Fortas, a.g.e., s. 59.

¹⁴⁰ Kai Möller, *The Global Model of Constitutional Rights*, 1. b., Oxford, Oxford University Press, 2012, s.144.

kullanılması bu eylemi sivil itaatsizlik olmaktan çıkarmaz. Dolayısıyla hesaplanabilirliğin bu yönü Thoreau tarafından çok dikkate alınmamıştır.¹⁴¹

IV. SORUMLULUĞUN ÜSTLENİLMESİ

Sivil itaatsizlik elbette ki bir yasa ihlâli eylemidir. Sivil itaatsizlik savunucuları bu yasa ihlâli eylemlerini haklı gösterme noktasında hiçbir zorluk çekmez. Lâkin devletin görevi, âdil olmadığını düşündüğü yasaya karşı, her ne kadar buna hakkı olduğunu iddia etse de bir ihlâl fiili işleyen kişi/kişileri tutuklamak ve cezalandırmaktır. Devlet tarafından verilecek bu cezanın kabul edilmesi sivil itaatsizlik tanımlarının bazılarında gerekli bir unsur olarak kabul edilmiştir.¹⁴² Lâkin bu unsur sivil itaatsizliği diğer yasa ihlâllerinden ayırmada pek bir fayda sağlamaz. Bu sebeptendir ki sivil itaatsizlik sonrası uygulanacak yaptırımın kabul edilmesi üzerine doktrinde bir uzlaşma yoktur.

Sivil itaatsizlik sonucu ihlâl edilen yasanın yaptırımına katlanmanın gerekli olduğunu ifade eden fikirlerin temel nedeni hukukun kendisine olan bağlılıklarını kanıtlamaya çalışmaktır. Yaptırım âdil olandır ve yasayı ihlâl eden birey bu sorumluluğu üstlenmelidir. İtaatsiz birey üstlendiği bu sorumlulukla kamuoyuna hukuk düzeninin kendisine bir karşıtlığının olmadığını hatta hukuk düzeni için bir faaliyet gösterdiği mesajını verir. Ayrıca itaatsiz kişi kendisine uygulanacak yaptırımı kabul edecek büyüklükte bir özveride bulunarak desteğini ve saygısını kazanmayı arzular.¹⁴³ Lâkin günümüz toplumunda kamuoyunun saygısını kazanmak için böyle bir sorumluluğu üstlenmek çok da mantıklı değildir. Çünkü modern çağla birlikte insanların siyasî faaliyetlere olan ilgisi günden güne azalmış ve sivil itaatsizliğin önemini anlayacak, neye hizmet ettiğini umursayacak kesim azınlık haline gelmiştir. Jason Brennan insanları, siyasî faaliyetlere olan ilgilerine göre şu şekilde kategorilendirmiştir:

***Hobbitler** çoğunlukla kayıtsız ve politika hakkında bilgisizdir. Çoğu siyasi konu hakkında güçlü, sabit fikirlerden yoksundurlar. Çoğu zaman hiçbir fikirleri yoktur. Çok az sosyal bilimsel bilgiye sahipler; sadece güncel olaylardan değil, aynı zamanda bu olayları değerlendirmek ve anlamak için*

¹⁴¹ Thoreau, *A Plea For Caprain John Brown*. S. 15-16.

¹⁴² Fortas, a.g.e. 62.

¹⁴³ Ökçesiz, a.g.e., s. 148.

gerekli olan sosyal bilimsel teoriler ve verilerden de habersizdirler. Hobbitler, ilgili dünya veya ulusal tarih hakkında yalnızca üstünkörü bilgiye sahiptir. Siyaseti fazla düşünmeden günlük hayatlarına devam etmeyi tercih ediyorlar.

Holiganlar, siyasetin fanatik hayranlarıdır. Güçlü ve büyük ölçüde sabit dünya görüşleri vardır. İnançları için argümanlar sunabilirler, ancak alternatif bakış açılarını, diğer görüşlere sahip insanların tatmin edici bulacağı şekilde açıklayamazlar. Holiganlar, taraflı da olsa siyasi bilgileri tüketirler. Önceden var olan siyasi görüşlerini doğrulayan bilgileri aramaya meyillidirler, ancak önceden var olan fikirleriyle çelişen veya onaylamayan elden kanıtları görmezden gelir, kaçır ve reddederler. Sosyal bilimlere biraz güvenebilirler, ancak verileri rastgele seçerler ve yalnızca kendi görüşlerini destekleyen araştırmalar hakkında bilgi edinme eğilimindedirler. Kendilerine ve bildiklerine aşırı güvenirler. Siyasi görüşleri kimliklerinin bir parçasını oluşturur ve siyasi ekibinin bir üyesi olmaktan gurur duyarlar.

Vulkanlar siyaset hakkında bilimsel ve rasyonel düşünürler. Görüşleri güçlü bir şekilde sosyal bilimlere ve felsefeye dayanmaktadır. Kendilerinin farkındadırlar ve yalnızca kanıtların izin verdiği ölçüde kendilerine güvenirler. Vulkanlar, karşıt görüşleri, bu görüşlere sahip insanların tatmin edici bulacağı şekilde açıklayabilirler. Politikayla ilgileniyorlar, ancak aynı zamanda, kısmen önyargılı ve irrasyonel olmaktan aktif olarak kaçınmaya çalıştıkları için de soğukkanlıdırlar. Kendileriyle aynı fikirde olmayan herkesin aptal, kötü ya da bencil olduğunu düşünmezler.¹⁴⁴

Brennan'ın analizlerine göre toplumun büyük çoğunluğu hobbitler ve holiganlar tarafından oluşmaktadır. Siyasî faaliyetlere kayıtsız veya sabit fikirli insanların çoğunlukta olduğu bir toplumun saygınlığını kazanmak için sivil itaatsizliğin yaptırımını üstlenmenin bir mantığı yoktur. Azınlıkta kalan vulkan kesim ise zaten sivil itaatsizliğin amacını özümseyebilecek ve analitik düşünce yapılarıyla doğru olana karar verebilecek durumdadır. Toplumun çoğunluğu ya sivil itaatsizlik üzerine düşünmeyecek ya da düşünse bile kendi bildiğini okuyacaktır. Bu nedenle sırf toplumun güvenini, desteğini sağlamak, onlara hoş görünmek için sivil itaatsizliğin yaptırımını kabullenmek gereksizdir. Çünkü hobbitler ve holiganların yoğunlukta olduğu bir ortamda sivil

¹⁴⁴ Jason Brennan, *Against Democracy*, 1. b., New Jersey, Princeton University Press, 2016, s. 4-5.

itaatsizliğin toplumla iletişim kurması imkânsıza yakındır. İletişim kurmayı başarsa dahi bunun istenilen sonuca ulaşmaması olası olandır.

İtaatsizlik sonucu ortaya çıkan sorumluluğun üstlenilmesindeki gerekçelerden biri de protesto eyleminin sistemin kendisine yönelik olmamasıdır. Bu nedenle âdil olduğuna inanılan hukuk düzeninin kendine verdiği cezayı kabullenerek itaatsiz kimse, eyleminin sisteme yapılmış bir protesto olmadığını ispatlamaya çalışır. Ancak böyle bir çabaya ne kadar ihtiyaç vardır? Sivil itaatsiz zaten âdil olmadığını düşündüğü yasaya karşı gelir. Her yasa dışı eylemde olduğu gibi sivil itaatsizlik eyleminin de bir cezası vardır. Lâkin sivil itaatsizlik ele alındığında ona verilecek cezanın ne gibi bir amacı olduğunu incelemek gerekir.

Cezaların amacı, ne duyarlı bir varlık olan insanı üzüp bunaltmaktır ne de daha önce işleniş olan bir suçu işlenmemişçesine yadsımak, yok saymaktır.

Cezaların amacı suçlunun kendi yurttaşlarına karşı zarar vermelerini engellemekten ve başkalarının benzer eylemlerde bulunmalarını önlemekten başka bir şey değildir. Bu nedenlerle söz konusu cezaların oranları ve onların uygulama yöntemleri öyle seçilmelidir ki, bunlar insanların ruhları, zihinleri üzerinde pek çok kalıcı, ama suçlunun bedeni üzerinde en az üzücü iz bırakacak biçimde olsunlar.¹⁴⁵

Beccaria'nın ifadelerinde görüldüğü üzere âdil hukuk düzeninde cezaların amacı kendi yurttaşlarına zarar gelmesini engellemektir. Âdil olmayan bir yasa muhatabı olan yurttaşlara zarar verir. Sivil itaatsizliğin amacı da bu zararın önüne geçmektir. Aslında sivil itaatsizlik kavramı bu hukuk düzeninin bir hizmetkârıdır. Cezaların orantılı olması gereken bir hukuk düzeninde âdil olmadığı düşünülen bir kuralın uygulayacağı ceza ne düzeyde âdil sayılabilir? Böyle bir durumda sivil itaatsiz kimse, hukukî sorumluluğu üstelenerek kendine külfet yüklemekten başka bir şey yapmamaktadır. Hatta ve hatta sivil itaatsizlik âdil olmayan yasaya karşı gelerek bir adalet savunusunda bulunduğu için uygulanacak ceza göz ardı edilebilir. Adil hukuk düzeni cezaları orantılı şekilde

¹⁴⁵ Cesare Beccaria, *Suçlar ve Cezalar Hakkında*, çev. Sami Selçuk, 6. b., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2016, s. 69-70.

uyguladığı için kendisine hizmet eden sivil itaatsizlik eylemini yaptırımdan uzak tutarak onu ödüllendirebilir.¹⁴⁶

Sivil itaatsizliğin verilecek cezaya boyun eğme isteği kendi çıkarlarını başkalarının üzerine koymayıp hukukun üstünlüğüne bağlı olduğunun bir ifadesidir. Sivil itaatsiz, cezayı gönüllü bir biçimde kabullenerek ilgililere, adaletsizliğin giderilmesi için iş birliği yaparak çare aradığını gösterir. Ancak bu adaletsiz yasanın oluşumunda itaatsiz bireyin hiçbir sorumluluğu yoktur. Bu nedenle adaletsiz yasayı ihlâl ederek protesto eyleminde bulundu diye sorumluluğu üzerine almasının hiçbir nedeni yoktur. Elbette ki bir demokraside vatandaşlar yönetimi seçtiği için kötü yönetim, adaletsiz yasalar veya yanlış politikalar noktasında bir ölçüde kişisel sorumluluk taşır. Ancak bundan söz edebilmek için vatandaşın yönetimi daha iyi hale getirmek için üzerine düşeni yapmamış olması gerekir. Geçerli bir biçimde oyunu kullanan ve sahip olduğu hakların ışığında daha âdil bir yönetim için çabalayan vatandaşın âdil olmayan yasalar bazında bir kişisel sorumluluğu yoktur. Bu nedenledir ki âdil olmayan yasayı düzeltmek için giriştiği sivil itaatsizlik eylemi sonucu uygulanan yaptırımı kabul etmesini gerektirecek bir durum söz konusu olamaz.¹⁴⁷

Thoreau bir yasanın adaletten uzak bir yapıya sahip olmasının sorumluluğunun bireye yüklenemeyeceğini söyleyen görüşlerin aksini savunur. Eğer ortada âdil olmayan bir yasa varsa öncelikle bu yasanın oluşumuna, varoluşuna engel olamadığı için devletin sorumluluğundan söz edilir. Vatandaşlar bir yasanın oluşumuna veya bir politika kuralının ortaya çıkışına kendi başlarına karar veremezler. Burada önemli etken unsur devlettir. Bu yüzden âdil olmayan bir yasanın öncelikli sorumlusu devlettir. Devletin sorumluluğunun yanında, var olan siyasî topluluklar, âdil olmayan politikaları uygulamaya devam edenleri kabul etmeye devam eder, bu adaletsizliğe göz yumarlarsa onlar da bundan sorumlu olur. Bu devletin sorumluluğunun yanında kolektif sorumluluğun da olduğunu gösterir. Son olarak siyasî topluluklar gibi vatandaşın kendisi de adaletsiz olana karşı çıkmaz, onu düzeltmeye çalışmazsa, bu eylemden sorumlu olur. Böylece devlet ve kolektif sorumluluk gibi her birey adaletsizlik için kişisel sorumluluğu kabul etmelidir. Kolektif ve kişisel sorumluluğun üstlenilmesi

¹⁴⁶ Hans Saner, “Demokrasilerde Direnme Sorumluluğu Üzerine”, *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*, çev. ve ed. Yakup Çoşar, 4. b., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 168.

¹⁴⁷ Fortas, a.g.e., s.70.

gerektiği için her sivil itaatsiz, yasayı ihlâl eyleminin yaptırımını olan cezayı kabul etmelidir.¹⁴⁸

Thoreau haksız yere insanları cezalandıran bir devlette onurlu ve haklı bireylerin olması gereken yerin hapishaneler olduğunu belirtir. Hapishaneler, böyle bir devlette insanların kendilerini özgür hissedeceği tek yerdir. Haklı eylemleri sonrası hapishaneye girmeyi kabul eden bireyler bu davranışlarını sadece cezanın kabulü olarak değerlendirmemelidir. Giriştikleri eylemin hukuki sonuçlarının kabulü hakikatin yanıltan daha güçlü olduğunu topluma gösterecek bir etkiye sahiptir. Hatta Thoreau biraz daha ileri giderek ülkedeki en cesur ve insancıl bireyin asılması gerektiğini iddia etmiştir. Böylece bireylerin bedenlerinden ziyade hakikati savunan düşüncelerinin daha önemli olduğu gözler önüne serilecektir. Thoreau bu düşüncesinden dolayı kafa vergisini ödemediği için bir gece kaldığı hapishanede kendini diğer mâhkumlardan ayırır. Fiziki olarak mâhkumlar arasında taştan duvarlar vardır ancak aralarındaki asıl duvar özgürlük anlayışlarıdır. Diğer mâhkumlar maddi eylemlerinden dolayı cezalandırılmıştı ancak Thoreau'nun cezalandırılma sebebi düşünceleriydi. Devlet Thoreau'nun düşüncelerini cezalandıramadığı için bedenini cezalandırmıştı. Dolayısıyla Thoreau'ya göre hapishanedeki en özgür birey kendisiydi.¹⁴⁹

V. ORTAK ADALET ANLAYIŞINA YÖNELİK OLMA

Sivil itaatsizliğin amaçlarından biri de anayasal sistemdeki rolünü anlatarak demokratik yönetim biçimiyle olan bağlantısını açıklamaktır. Adalet ilkelerinin, çoğunlukla özgür ve eşit bireyler arasındaki gönüllü iş birliğiyle kabul edildiği bir toplumda sivil itaatsizlik, çoğunluğa yapılmış iyi niyetli bir çağrıdır. Birey sivil itaatsizliğe başvurarak eşit temel özgürlüklerin koşullarının ihlâl edildiğini bildirmeyi amaçlar. Bunu yaparken çoğunluğun adalet duygusuna hitap ederek samimi ve düşünceli bir görünüş kazanır. Ayrıca sivil itaatsizlik, çoğunluğu yeniden gözden geçirmeyi, onları kendi yerlerine koymayı ve dayatılan âdil olmayan kurallara sonuna kadar boyun eğilmeyeceğini bildiren bir çağrıdır.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Thoreau, *Slavery in Massachusetts*, s.20.

¹⁴⁹ Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, s. 81-82.

¹⁵⁰ Rawls, *Defination and Justification of Civil Disobedience*, s. 120.

Sivil itaatsizlik çağrısının çoğunluğun adalet duygusuna hitap edebilmesi demokratik bir toplumun mevcudiyetine bağlıdır. Aksi halde sivil itaatsizliğin ortak adalet anlayışına yönelik bir protesto olması yersiz olabilir. Örneğin Tanrının seçilmiş vekili olarak görülen hükümdar tarafından yönetilen bir toplumda halk sadece kullarına tanınan haklara sahiptir. Böyle bir toplumda vatandaşlar elbette ki haklarını savunabilirler lakin itirazlarının reddedildiği durumda itaatsizliğe başvuramazlar. Çünkü bu meşru kabul edilen otoriteye karşı bir isyan eylemi sayılacaktır. Tanrının vekili olarak görülen hükümdarın yanlış karar verse bile bunu tebaanın kendisi düzeltmeyecektir. Ancak eşit temel özgürlüklerin kabul gördüğü demokratik bir sistemde, âdil olmayana toplumun boyun eğmesi gerekmecektir.¹⁵¹

Sivil itaatsizlik kamunun vicdanına seslenirken bireysel çıkarları veya belli bir kesimin çıkarlarını gerekçe göstererek hareket edemez. Çünkü sivil itaatsizlik, bireysel ahlâkî anlayışlara veya belli grupların inandıkları ilkelere göre yaşamaya zorlamaz. Örneğin; sadece renklerinden dolayı özgürlükleri gasp edilen bir kesimin haklarını savunmak için sivil itaatsizlik eylemine başvurulabilirken, aynı kesimin inanışlarını toplumun geri kalanına dayatmak için sivil itaatsizlik yoluna gidilemez.¹⁵²

Thoreau'nun sivil itaatsizliği, adaletsiz düzeni değiştirecek “*yasa dışı ancak meşru*” bir yol olarak gördüğüne tezimizin önceki kısımlarında değinmiştik. Sivil itaatsizliğin bu adaletsiz düzeni değiştirme süreci hızlı ve kolay gerçekleşmez. Bunun sebebi ise değişim talep edenlerin genellikle azınlıkta olması ve azınlığın çoğunluktan maddi ve siyasi anlamda güçsüz olmasıdır. Ayrıca değişim talep etmesine rağmen değişim için hiçbir şekilde çaba sarf etmeyen bir kesim de mevcuttur. Bu nedenle sivil itaatsizlik adaletsiz olanı hızlı bir biçimde değiştirmek için insanlığın sorunlarıyla ilgilenmektense ticaret, tarım vb. işlerle ilgilenen çoğunluğa yönelik bir adalet çağrısı özelliği taşır. Çoğunluğa eylemlerinin adil olanı elde etme amacı taşıdığını anlatarak onları kendi saflarına çekmek, siyasi ve maddi anlamda güç eklemesi olacağı için sivil itaatsizlik eylemlerinin etkisi artacaktır. Dolayısıyla adaletsiz düzenin değişiminin hızlanması için sivil itaatsizlik ortak adalet anlayışına yönelik bir eylemdir.¹⁵³

¹⁵¹ Rawls, *Defination and Justification of Civil Disobedience*. S.120-121.

¹⁵² Çoşar, a.g.e., s. 12.

¹⁵³ Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, s. 70.

Sivil itaatsizlik her ne kadar kamunun vicdanına yapılan bir çağrı olarak lânce edilse de kamusal değişimi amaçlamayan, ortak adalet anlayışına seslenmeyen bir biçimde de varlık gösterebilir. Harris bu türe “*kişisel itaatsizlik*” adını vermiştir. Kişisel itaatsizlik devletin veya özel kuruluşların taleplerine karşılık bireyin vicdanî bir protesto eylemidir. Bu talepler toplumun her bireyi tarafından âdil görülebilir ancak itaatsiz bireyin ahlâkî bütünlüğünü zedeleyebilir. Aynı şekilde devletin veya özel kuruluşların faaliyetlerindeki eksikliğin ahlâkî bütünlüğünden taviz vermesini gerektirecek düzeyde olduğunu öne sürerek sivil itaatsizliğe başvurabilir. Kişisel itaatsizlik, ortak bir adalet anlayışına bir çağrıda bulunmaktan ziyade ihlâl edildiğini düşünülen ahlâkî bütünlüğü korumaya yönelik bir eylemdir.¹⁵⁴

VI. ŞİDDETİN REDDİ

Sivil itaatsizliğin temelde şiddet içermeyen bir eylem olduğuna ilişkin literatürde uzun yıllardır yoğun bir tartışma hâkimdir. Sivil itaatsizlik esas olarak adalet ile yürürlükteki yasanın uyuşmazlığından ortaya çıkar. Bazı yazarlar bu gibi uyuşmazlıkların çözümünde şiddetin bir araç olarak kullanılabileceğini kabul etmiştir. Grotius’a göre rasyonel ve bilinçli bireyin elinde şiddet, başkalarının haklarını ihlal etmeden meşru hakların korunması için bir araç olarak kullanılabilir.¹⁵⁵

Şiddet, doğası gereği hizmet ettiği amacı meşrulaştırmaya çalışan bir araçtır.¹⁵⁶ Şiddetin araçsal işlevinden faydalanarak meşru bir amaç uğruna hareket ettiğini iddia eden her birey şiddetin ne anlama geldiğini açıklayarak onu uygun bir biçimde

¹⁵⁴ Harris, a.g.e., s. 237-238.

¹⁵⁵ Hans Günter Brauch, The Three Worldviews of Hobbes, Grotius and Kant, http://www.afes-press.de/pdf/Hague/Brauch_Worldviews.pdf (01.02.2021).

¹⁵⁶ Şiddetin siyasette bir araç olabileceği görüşlerinin en önemlilerinden biri Macchiavelli tarafından yapılmıştır. Macchiavelli döneminin yöneticileri olan hükümdarlara öğütlerde bulunurken şiddeti doğru bir biçimde kullanabileceklerini belirtir. Macchiavelli politikanın ne olduğunu incelerken en çok değindiği şey şiddettir. Ona göre şiddet politikanın temel aracıdır. Politika denilen şey sadece savaştan ibarettir ve iktidarı elinde tutmak isteyen hükümdar savaştan başka bir şey düşünmemelidir. Macchiavelli sıfırdan gelip iktidarı ele geçiren hükümdara seslenir. Bu nedenle iktidarı ele geçirebilmesi için bu kişinin savaş halinde olması gerekir. Çünkü karşısında çok büyük bir kuvvet vardır ve bu nedenle şiddet gerçekten de iktidarı ele geçirmek isteyen kişinin temel aracıdır. Peki bu şiddet nasıl olmalıdır? Doğru olarak uygulanan şiddet tek seferde ve yoğun bir biçimde olmalıdır. Tek seferde ve yoğun bir biçimde uygulanmayan şiddet gaddarlıktan başka bir şeye dönüşmez. Hükümdarın siyasi iktidarı eline almasını sağlayan şiddet yumuşak huylu bir şiddet türüdür. Tek seferde uygulanması nedeniyle ortaya çıkardığı zarar ve prensin gücü bakımından tasarrufludur. Macchiavellinin tarifinin dışına çıkılacak her durum şiddetin yanlış uygulanmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Niccolo Macchiavelli, *Prens*, İstanbul, Can Yayınları, 2018.

konumlandırmaya çalışır. Lâkin şiddetin varlık göstereceği yer siyasî/kamusal alandır ve demokratik bir toplumda siyasî veya kamusal alanda şiddete yer yoktur.¹⁵⁷

Sivil itaatsizlik barışçıl bir yöntem olduğu ve kendine karşıt bireyler edinmekten ziyade karşıt bireyleri ikna etmeye çalıştığı için genel görüş, şiddetin bir sivil itaatsizlik unsuru olamayacağıdır. Aslında şiddet kullanımının birçok kişi tarafından neden sivil itaatsizlik unsuru olarak görülmediğini anlamak kolaydır. Öncelikle şiddetsizlik Gandhi ve Martin Luther King’le birlikte geleneksel bir hale gelmiştir.¹⁵⁸

Gandhi’nin şiddet dışı direnişin en önemli öncülerinden birisi olmasını sağlayan şey onun satyagraha inancıdır. Satyagraha kelime anlamı olarak “*gerçeğin gücü*” anlamına gelmektedir. Martin Luther King bu kavramı “*militan şiddetsizlik*” olarak adlandırmıştır.¹⁵⁹ Şiddet dışı direniş toplumun saygınlığını kazanmanın yanında bireyin iç dünyasında bir birliktelik edinmesini sağlar. Gandhi’ye göre şiddetsizlik insanın doğasını iyileştirir ve bunun sayesinde birey, sosyal düzeni âdil bir biçimde sağlamak için gerekli her şeye erişebilecektir. Birey öncelikle kendi iç huzuruna kavuşarak manevî bütünlük ve özgürlüğe erişmelidir. Ancak bu durum bireyi toplumdan soyutlamamaktadır. İç bütünlüğe kavuşan birey, toplumdaki diğer kişilerin de bu bütünlüğe ulaşmasını sağlamak için adalet arayışındaki halk mücadelelerine katılmalıdır. Böylece birey herkesin özgürleşmesine katkı sağlayarak kendi içinde tam özgürlüğe kavuşabilecektir. Bütün bunlara olanak sağlayan şey ise şiddet dışı direniştir.¹⁶⁰

Bireyin bütün davranışları inançtan kaynaklanır. Sosyal arenadaki bütün eylemlerine de inancı önderlik eder. Sosyal arenada bireyin doğru bir aktiflik sergilemesi için öncelikle zihnen ve iç huzur olarak hazır olması gerekir. Böylece birey toplumsal değişim için bir çaba gösterirken aynı zamanda kişisel gelişimini de tamamlamaktadır. Kişisel gelişimini tamamlayıp sosyal arenaya çıkmaya hazır bireyin uyması gereken bazı kurallar vardır. Bunların başında şiddet kullanmamak gelir. Birey her ne koşulda olursa olsun asla ve asla şiddeti bir araç olarak kullanamaz. Bahsedilen

¹⁵⁷ Hannah Arendt, *Şiddet Üzerine*, çev. Bülent Peker, İstanbul, İletişim Yayınları. 2003, s. 64.

¹⁵⁸ Ökçesiz, s. 138.

¹⁵⁹ Erik H. Erikson, “Gandhis Wahrheit Über die Ursprünge der Militanten Gewaltlosigkeit”, akt. Hayrettin Ökçesiz, Berlin, Suhrkamp, 1978, s. 225.

¹⁶⁰ Thomas Merton, *Gandhi ve Şiddet Dışı Direniş*, çev. Seda Çiftçi, 2. b., İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2003, s. 30-31.

bu şiddet sadece fiziksel şiddet değil aynı zamanda sözel, psikolojik ve mülke karşı şiddeti de kapsar. Lâkin korkaklık şiddetten daha kötüdür. Adaletsizliğe karşı sessiz veya çekimser kalmak bireysel ve toplumsal çürümeye yol açar. Bu nedenle adaletsizliğin var olduğu bir yerde kişiler sessiz veya çekimser kalmadan harekete geçmelidir. Çözüme kavuşmayı arzulayan bu hareket de şiddetten arınmış olmalıdır. Şiddetten arınmış bir eylem sadece olumsuz davranışlardan kurtulmaya değil olumlu davranmaya da yol açacaktır.¹⁶¹

Hakikat ve şiddet dışılıkla, hakikat dışı ve şiddet arasında orta bir yol yoktur. Düşüncelerimizde, sözlerimizde ve eylemlerimizde bütünüyle şiddet dışı olacak kadar güçlü olmayı hiçbir zaman başaramayabiliriz. Gene de şiddet dışılığı hedef olarak belirleyip sürekli bu hedefe doğru ilerlemeliyiz. Bir insan, millet ya da dünya için özgürlüğe kavuşmak, şiddet dışılığı kavuşmakla doğru orantılı olmalıdır.”¹⁶²

“Özgürlük herkesçe (fiziksel olarak güçsüz ve sakatlarda dahil olmak üzere) eşit olarak paylaşılacaksa, herkes özgürlüğün savunulmasına eşit derecede katkıda bulunmalıdır. Bunun silahlara güvenilerek gerçekleştirilebileceğini köylü gibi düşünen zihnim anlayamıyor. Bu nedenle, yemin ediyorum ve şiddet dışılık yani satyagraha ya da ruh gücü üzerine yemin etmeye devam edeceğim. Bu güçte fiziksel yetersizlik bir engel teşkil etmez, aksine zayıf bir kadın ya da çocuk bile en güçlü silahlarla donanmış bir devin karşısına eşit donanımla çıkabilir.”¹⁶³

Şiddetsiz direniş savunucularının en önemlilerinden biri de Martin Luther King'dir. King'in şiddet kullanmadan hak arayışı çok güçlü bir biçimde Rosa Parks olayında karşımıza çıkar. Rosa Parks siyahî bir birey olarak sırf renginden ötürü otobüste beyaz insanlara yer vermesi gerekliliğine karşı geldiği için tutuklanmıştır. Bu adaletsizliğe karşı King ve arkadaşları otobüs boykotuna başlarlar. Otobüslere binmeyerek, yaya yürüyerek şiddet kullanmadan adaletsizliği protesto ederler. Bu

¹⁶¹ Johan Galtung, Gandhi ve Alternatif Hareket Teoride Satyagraha: Normlar, *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*, çev. ve ed. Yakup Çoşar, 4. b., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 220.

¹⁶² Mahatma Gandhi, “Non-Violence in Peace and War; Volume I”, akt. Thomas Merton, *Gandhi ve Şiddet Dışı Direniş*, çev. Seda Çiftçi, 2. b., İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2003, s. 44.

¹⁶³ Mahatma Gandhi, “Non-Violence in Peace and War; Volume II”, akt. Thomas Merton, *Gandhi ve Şiddet Dışı Direniş*, çev. Seda Çiftçi, 2. b., İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2003, s. 49.

protesto devamlılık sağlar ve geniş kitlelere ulaşır. Bunun üzerine direnişin başında olan Martin Luther King tutuklanır ve hapis cezasına çarptırılır.¹⁶⁴

Protesto eylemlerinin ülkenin çoğu bölgesine yayılmasından sonra direnişçileri bastırmak için şiddet bir araç olarak kullanılmaya başlanır. Ancak evi bombalanmasına rağmen King kendileri tarafından hiçbir şekilde şiddet kullanımını kabul etmez. Nefrete karşı her daim sevgiyle yaklaşılması gerektiğinden söz eder. Bütün protesto eylemleri sonucu olarak yüksek mahkeme ulaşım araçlarında ayrımcılığa yol açan yasaların anayasaya aykırı olduğuna karar verir ve King'in öncülüğünü ettiği şiddet kullanmadan hak arayışı zaferle sonuçlanır.¹⁶⁵

Martin Luther King'e göre şiddetsiz bir direnişin dört aşaması vardır: Adaletsizliğin varlığının tespiti için materyalin toplanması, Görüşmeler, Öz arınma ve Doğrudan eylem. King'in görüşme safhasını doğrudan eylemin önüne koyması adaletsizliği gerginliğe yol açmadan çözmeyi amaçlamasından kaynaklanır. Ancak King “*gerginliğin sözcüsü*” olmaktan korkmadığını aktarır. Bu nedenle görüşmelerden sonuç alınmazsa veya sonuç alınamayacağı anlaşılırsa doğrudan eyleme başvurulmalıdır. Aslında doğrudan eylemin amacı da bir baskı unsuru oluşturarak karşı tarafı görüşme yapmaya itmektir. Şiddete dayanmayan doğrudan eylemle görüşmelerin gerçekleştirileceği tarafa durumun ağırlığı hissettirilir. Böylece gergin ortam bir araç olarak kullanılarak görüşmeler zorunlu kılınır. Ancak bu doğrudan eylem aşamasından önce bireyler öz arınma sürecinden geçmelidir. Protesto eylemleri sırasında uygulanması olası şiddetin ağırlığına dayanabilecekler mi? Eylemleri sonucu kendilerine verilecek cezaya katlanabilecekler mi? Bu gibi soruların cevaplarını bularak en doğru şekilde doğrudan eylem aşamasına geçilmelidir. Örneğin ırkçı sözlerin yer aldığı tabelâların kullanıldığı bir çarşıda öncelikle yapılması gereken çarşı esnafıyla bu tabelâların kaldırılması için görüşme yapılmasıdır. Eğer buradan bir sonuç alınamazsa veya alınan sonuca esnaflar uymazsa doğrudan protesto eylemine girişilmelidir. Ancak doğrudan eylemin başarıya ulaşabilmesi için doğru yöntem ve zamanı belirlemek gerekir. Alışverişin yoğun olduğu bir dönemde doğrudan eyleme başvurarak gergin

¹⁶⁴ Jose Bove, Gilles Luneau, *Sivil İtaatsizliğe Çağrı*, çev. Işık Ergüden, 1. b., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.95

¹⁶⁵ Jose Bove, Gilles Luneau, a.g.e., s. 95-96.

ortam yaratılarak sorunların baştan savılamayacak bir durumda olduğu karşı tarafa hissettirilmelidir.¹⁶⁶

Şiddetin reddinin geleneksel bir unsur olmasının yanında pek çok kişinin bunu sivil itaatsizliğin tanımlayıcı bir özelliği olarak kabul etmesi, sivil itaatsizliğin amacının ciddiyetine vurgu yapmak istemelerinden kaynaklanır. Sivil itaatsizliğin prensipte şiddeti reddetmemesinin nedeni ondan hoşlanmadığı için değildir. İçinde bulunulan durumu en doğru şekilde ifade etmek için şiddet kullanımı kabul edilemez. Şiddet kullanarak başkalarının özgürlüklerini ihlâl etmek, bireyin eylemini sivil itaatsizlik olarak görece her şeyden gizlemesine yol açar. Ancak bu durum bir iletişim aracı olan sivil itaatsizliğin amacına ulaşmasını engelleyecektir. Vicdanî ve içten bir çağrı olan sivil itaatsizlik, içinde bulunulan durumun ciddiyetini aktarmaya çalışırken belli yollara başvurulabilir ancak herhangi bir yaralama veya incitme olasılığı bulunan eyleme girişmeyerek asla bir tehdit unsuru sergilemez.¹⁶⁷ Power ayrıca şu sözleri kullanır: “Şiddetsizlikle ilgili yükümlülüğü yerine getirmek, itaatsiz kişinin ahlaki bir değer olarak insan haklarına ve demokratik süreç için gerekli olan barışçıl değişime saygı duyduğuna dair hayati bir kanıt sunmaktır.”¹⁶⁸

Şiddetten kaçınılmasının başka bir nedeni de bireylerin gayri meşru yollardan kasten kaçınarak, yasa dışı bir eylemde bulunmasına rağmen sistemin meşruiyetine bağlı olduğunu kanıtlamaktır. Sivil itaatsiz yasayı ihlâl etmiştir ancak kamusal ve şiddet içermeyen bir yapıya sahip olarak yasaya sadakat sınırları içinde kalmaya çalışır. Şiddetten uzak bir biçimde yasal sadakat sınırları içinde kalınması sivil itaatsizin samimiyetine ve vicdanîliğine dair kanıt oluşturacaktır.¹⁶⁹

Sivil itaatsizlik temelde hukuk düzeninin kendisine bir onay anlamına gelmektedir. Ahlâkî temelli bir protesto eyleminde nefsi müdafaa harici herhangi bir şiddet kullanımı hukuk düzenince haklı gösterilemez. Meşru müdafaa harici şiddet kullanımını yasaklayan yasalar ahlâka aykırı değildir. Bundan dolayı ahlâkî ilkelere dayanarak adaletsiz bir yasayı protesto eyleminde şiddet kullanmak için hiçbir gerekçe

¹⁶⁶ Martin Luther King, Jr, “Letter From Birmingham City Jail”, *Civil Disobedience in Focus* ed. Hugo Adam Bedau, 1. b., Londra, Routledge, 1991, s. 75.

¹⁶⁷ Paul F. Power, “Civil Disobedience as Functional Opposition”, *The Journal of Politics*, C. 34., S. 1., 1972, s. 41-43.

¹⁶⁸ Power, a.g.m., s 40.

¹⁶⁹ Rawls, *Defination and Justification of Civil Disobedience*, s. 114.

yoktur. Şiddet kullanımına gerekçe bulabilmenin tek yolu, şiddet kullanarak ulaşmak istenen amaçların hukuk düzeninin amaçlarıyla örtüşmesinden geçer. Ancak böyle haklı gösterilebilecek bir eylem sivil itaatsizlikle değil, sadece devrim temelinde savunulabilir.¹⁷⁰

Sivil itaatsizliğin şiddet içermemesinin diğer gerekçelerinden farklı olarak taktiksel bir yanı da vardır. Sivil itaatsizlik samimiyetini göstermek, âdil olduğunu anlatmak için doğru şekilde iletişim kurmalıdır. Sivil itaatsizlik bu iletişim sürecinde şiddetten uzak durarak asıl odağının âdil olmayan yasalar veya politika kararları olduğunu göstermelidir. Eğer sivil itaatsizlik eylemlerinde şiddete başvurulursa bireylerin odaklanması gereken sorun sayısı artacaktır. Bu sebeple odak şiddet eylemlerine kayabilecek ve asıl amaçtan uzaklaşlabilecektir. Sivil itaatsizlik eylemlerinde şiddete başvurmadan iletişim kurmak sivil itaatsizliği haklı çıkarıcı unsurlardan daha fazla yararlanabilmeyi sağlar. Bu şekilde taktiksel olarak şiddetsizliği bir unsur olarak kabul etmek diğerlerinden daha pragmatik bir gerekçedir.¹⁷¹

Şiddet kullanımı birçok ülkede duygusal ve etkileyici bir konudur. Şiddete başvuran bireyler toplumun gözünde düşman olarak görülebilirler hatta müttefikleri tarafından bile dışlanabilir. Böyle bir ortamda şiddete başvurmak isteyen bireyler üzerinde bir isteksizlik oluşacaktır. Lâkin meşru bir amaca ulaşmak için şiddetin toptan reddi daha büyük sorunları beraberinde getirebilir. Sivil itaatsizliğin önüne geçmeye çalıştığı adaletsizlik öyle kapsamlı olabilir ki şiddet kullanmak haklı olarak kabul edilebilir.¹⁷² Thoreau'da, sivil itaatsizlik eylemlerinde şiddetin yer yer haklı görülebileceğini ifade eder. Ancak bu görüş Thoreau'nun değişmiş fikirlerinin sonucudur. Thoreau günlük yaşamında şiddet kullanımından her zaman kaçınmıştır. İlk öğretmenlik deneyiminde bir öğrencisine karşı şiddet kullanmayı reddettiği için aldığı tepkiler sonucu görevinden istifa etmiştir. Ayrıca eserlerinde şiddet kullanımını onaylamadığını belirtmiştir.¹⁷³ Öte yandan John Brown'la tanıştıktan sonra onun Harpers Ferry'deki şiddet kullanımını içeren eylemlerinden övgüyle bahsetmiştir. Thoreau'nun fikirlerinin değişmesinin asıl sebebi devletin vatandaşlar üzerindeki baskısını görmesidir. Devletler hapis vb. cezalarla ve vatandaşların eylemlerini şiddet

¹⁷⁰ Bayles, a.g.m., s. 15.

¹⁷¹ Harris, a.g.e., s. 245.

¹⁷² Raz, a.g.e., s. 166.

¹⁷³ Thoreau, *The writings of Henry David Thoreau*. S. 23-25.

kullanarak bastırmasıyla vatandaşlar üzerinde bir baskı uygulamaya çalışır. Thoreau bu baskıyı en aza indirmeyi arzular. Bu yüzden devletin uygulamayı arzuladığı bu baskıyı en hızlı şekilde ortadan kaldırmak için sivil itaatsizler gerekli durumlarda şiddeti bir araç olarak kullanabilirler. Bu şekilde kullanılan bir şiddet meşru bir araçtır.¹⁷⁴

Cohen'e göre şiddet kullanımının sivil itaatsizliğin bir unsuru olup olmamasına yönelik karşıt iki görüş de temelde tutarlı argümanlar ileri sürebilmektedir. Her ne kadar şiddet kullanımının ortaya çıkaracağı olası yıkımda kaçınmak mantıklı olsa da şiddet içermeyen birçok eylemin şiddet eyleminden çok daha ciddî sonuçları olabileceği göz ardı edilmemelidir.¹⁷⁵ Örneğin ambulans şoförlerinin grev yapması şiddet içermeyen bir eylem olmasına rağmen günlük hayatın akışında bir şiddet eyleminden çok daha ciddî sorunlara yol açabilecektir.

Sivil itaatsizlik hedefiyle ilgili bir baskı unsuru oluşturduğu için şiddetsizlik ve zorlayıcı olmama üzerinde kesin bir ısrarı sürdürmek mantıksızdır. Şiddete yönelik tanımsal bir yasağın konmasına neden olan fiziksel şiddet ile fiziksel veya manen tehditlere dayanmayan zorlama arasında etki bakımından pek bir fark yoktur. Bu nedenle sivil itaatsizliği tanım olarak şiddetten uzak tutmak onun baskı unsuru oluşturma özelliğinin göz ardı edilmesine yol açar. Sivil itaatsizlik savunucuları şiddetsizlik dayatması sonucu değişimin meydana gelmesi konusunda umutsuzluğa kapılabilir. Yasa dışı bir eylemde bulundukları için eylemin sonunda suçlu olarak ilân edileceklerse şiddet kullanımının yasaklanması onların diğer suçlulardan farklı olduğunun anlaşılmasını engelleyebilir. Bu engelin önüne geçmek için itaatsiz bireyler sivil itaatsizliğin dar tanımlarının dışına çıkabilir. Her türlü suçlu olarak kabul edilecek sivil itaatsiz bireyler şiddete başvurarak belki de nezaket sınırları içinde kaldıkları durumlara göre kazançlarını fazlaca arttırabilir.¹⁷⁶

Sivil düzene saldırı olarak kabul edilmemesi gereken bazı geleneksel olmayan ancak devrimci olmayan politika türlerini dışlayın. Bunlar, her zaman son derece sınırlı şekillerde olsa da, hem zorlamayı hem de şiddeti içerebilir. Medeniyet hakkında hüküm verirken bu tür sınırların önemini kabul etmek önemlidir. Sivil itaatsizliğin mutlak şiddetsizliği üzerinde ısrar, her halükarda,

¹⁷⁴ Thoreau, *A Plea For Captain John Brown*, s. 23.

¹⁷⁵ Cohen, *Defending Civil Disobedience*, s. 480-483.

¹⁷⁶ Michael Walzer, *Obligations: Essays on Disobedience, War, and Citizenship*, 1. b., New York, Simon and Schuster, 1971, s. 21-23.

biraz samimiyetsizdir, çünkü ilk olarak, itaatsizliğin genellikle masum insanlar üzerinde yarattığı zorlayıcı etkiyi ve ikincisi, kıskırttığı ve bazen kıskırtmayı amaçladığı gerçek şiddeti göz ardı eder. Hiç kimsenin zorlanmamasının ve polis şiddetine pasif direnişle karşılık verilmesinin tercih edildiğinden şüphem yok, ancak bunların hiçbirinin politik olarak mümkün olmadığı durumlar olabilir ve ahlaki olarak gerekli olmadıklarında mutlaka aynısı olmayan durumlar da olabilir. Bu tür durumlar, eğer varsa, tam olarak tanımlanmalı ve sınırlandırılmalıdır. Dar bir sivil itaatsizlik tanımının tehlikelerinden biri, bunu yapma çabasını basitçe dışlamasıdır. Sivil davranışa katı sınırlar koyarak, çeşitli türlerdeki militanları tamamen nezaket sınırlarının ötesine geçmeye davet eder ve polisi her zaman suçlularla karşı karşıyaymış gibi yanıt vermeye davet eder.¹⁷⁷

Şiddeti bir araç olarak kullanan sivil itaatsizler aykırı oldukları düzene büyük oranda zarar verebilirler. Parkları işgal etmek, şehrin elektriğini kesmek, gıda ve mal ticaretini engellemek gibi eylemler ülkede asayiş olgusunun zayıfladığını bireylerin güvenliğinin azaldığını halka hissettirerek âdil olmadığı düşünülen rejimin iktidarını zayıflatır. Halkının güvenliğini sağlayamadığı için iktidarı zayıflayan rejim, yerel halk tarafından gayrı meşru olarak görülmeye başlayacaktır. Bu ortamda yerel halk direnişçilere sempati duymaya başlar. Böylece uzun vadede şiddeti araç olarak kullanan sivil itaatsizlik, yönetime isteklerini kabul ettirecektir.¹⁷⁸

Şiddetsiz direnişlerin amacı toplumsal düzene felç vurmak, günlük yaşantıyı zedelemek değildir. Şiddetsiz direniş bunlardan ziyade protesto eylemleri sonucu karşıt oldukları tarafla görüşmeler gerçekleştirip iş birliğiyle sorunu çözmeyi arzular. Lâkin Robert Pape'nin aktardığı üzere şiddete başvuran direnişçiler bu yöntemlerle sonuca ulaşmanın çok zor olduğunu ve şiddet kullanımının aslında stratejik bir cezalandırma yöntemi olduğunu kabul ederler. Hatta Pape'ye göre şiddet kullanımının en üst düzeyine çıkarak intihar bombacılarının uyguladığı terörizm, demokrasilerdeki adaletsizliklere karşı etkili bir cezalandırma stratejisidir. Demokratik ülkelerde önemli bölgelere yapılacak intihar bombacısı saldırıları direnişçilerin kararlılığını yönetime gösterecek ve günden güne artan şiddet eylemleriyle yönetimin elinde direnişçilerin isteklerini kabul

¹⁷⁷ Walzer, a.g.e., s.24-25.

¹⁷⁸ Erica Chenoweth, Maria J. Stephan, *Sivil Direniş Neden İşe Yarar? Şiddetsiz Çatışmanın Stratejik Mantiği*, çev. Kadir Gülen, 1. b., Ankara, Phoenix Yayınevi, 2018, s. 115.

etmekten başka bir şey kalmayacaktır.¹⁷⁹ Lâkin Gandhi'nin sözlerinin ışığında, böyle bir şiddet uygulamasını kabul etmek kesinlikle mümkün değildir:

*Sabotaj şiddetin bir çeşididir. İnsanlar fiziksel şiddetin anlamsızlığının farkına varmıştır, ama bazıları hala şiddetin sabotaj şeklinde başarıyla uygulanabileceğine inanmıştır. Benim kanıma göre, cesaret ve korkusuzluk mertebesine ulaşan insanlar, bunu ancak şiddet dışılığın tam anlamıyla işlemesiyle başarmışlardır. Şiddet dışılığın nasıl işlediğini henüz tam olarak bilmiyoruz. Ancak görünüşte başarısız olsak ve engellerle karşılaşsak da, aslında şiddet dışılık sayesinde gücümüze güç katmış olduğumuz bir gerçektir. Öte yandan, terörizm ahlaksal çöküntüyü beraberinde getirmiştir. Acele, bir şeyleri çarçur etmeye götürür.*¹⁸⁰

Sivil itaatsizlik eylemlerinde şiddet kullanımına izin veren görüşler aslında bir şiddeti övme peşinde değildir. Amaçladıkları tek şey sivil itaatsizlik eylemlerini başarıya daha net bir şekilde ulaştırmaktır. Şiddet kullanımını yasaklayıcı bir şekilde dar bir tanım yapmak, adaletsizliğe neden olanlarca sivil itaatsizliğin daha rahat göz ardı edilmesini sağlar. Ancak şiddet kullanımı bunun önüne geçerek sivil itaatsizliğin başarıya ulaşmasında bir mihenk taşı olacaktır. Peki, pratikte şiddet kullanımı gerçekten de şiddetsiz eylemlerden daha mı başarılıdır?

Tablo: 1900-2006 yılları arasında gerçekleştirilen en yüksek katılımlı 25 direniş mücadelesi¹⁸¹

En yüksek Katılım Sayısı	Yıllar	Yer	Muarız	Direnış Tipi	Sonuç
4.500.000	1937-45	Çin	Japon İşgali	Şiddetli	Başarısız
2.000.000	1978-9	İran	Pehlevi Rejimi	Şiddetsiz	Başarılı
2.000.000	1983-6	Filipinler	Marcos Rejimi	Şiddetsiz	Başarılı
1.000.000	1988	Burma	Askeri Cunta	Şiddetsiz	Başarısız
1.000.000	2005	Meksika	Calderon Rejimi	Şiddetsiz	Başarısız
1.000.000	1993-9	Lübnan	Suriye	Şiddetsiz	Başarılı

¹⁷⁹ Robert Pape, *Dying to Win: The Strategic Logic of Suicide Terrorism*, 2. b., New York, Random House, 2006, s. 55.

¹⁸⁰ Gandhi, *Non-Violence in Peace and War; Volume II*, s. 62.

¹⁸¹ Chenoweth, Stephan, a.g.e., s. 73.

1.000.000	1993-9	Nijerya	Askeri Rejim	Şiddetsiz	Başarılı
1.000.000	1989	Çin	Komünist Rejim	Şiddetsiz	Başarısız
1.000.000	1984-5	Brezilya	Askeri Yönetim	Şiddetsiz	Başarılı
1.000.000	1967-8	Çin	Maocular	Şiddetsiz	Başarılı
1.000.000	1922-49	Çin	Milliyetçi Rejim	Şiddetli	Başarılı
700.000	1990-1	Rusya	Komünist Rejim	Şiddetsiz	Başarılı
700.000	1983-9	Şili	Pinochet Rejimi	Şiddetsiz	Başarılı
550.000	1956-7	Çin	Komünist Rejim	Şiddetsiz	Başarısız
500.000	2002-3	Madagaskar	Radsirakra Rejimi	Şiddetsiz	Başarılı
500.000	1989	Ukrayna	Kuçma Rejimi	Şiddetsiz	Başarılı
500.000	2001	Filipinler	Estrada Rejimi	Şiddetsiz	Başarılı
500.000	1989	Çekoslavakya	Komünist Rejim	Şiddetsiz	Başarılı
500.000	1963	Yunanistan	Karamanlis Rejimi	Şiddetsiz	Başarılı
400.000	1991-3	Madagaskar	Radsiraka Rejimi	Şiddetsiz	Başarılı
400.000	1953	Doğu Almanya	Komünist Rejim	Şiddetsiz	Başarısız
400.000	1941-5	SSCB	Nazi İşgali	Şiddetli	Başarısız
340.000	1958-75	Vietnam	ABD İşgali	Şiddetli	Başarılı
300.000	1990-5	Nijerya	Nijerya Rejimi	Şiddetsiz	Başarısız
300.000	1944	Polonya	Nazi İşgali	Şiddetli	Başarısız

Şiddet kullanımına izin veren direnişler ve şiddetsiz direnişlerin başarılilik kıstasını incelerken öncelikle katılım sayılarına bakmak gereklidir. Bir sivil itaatsizlik eylemine katılım sağlamak için, protesto esnasında gözlemlenebilir bir biçimde bilfiil müdahil olmak gereklidir. Protesto eylemlerini kolaylaştırıcı fiillerde bulunmak, gıda ve erzak yardımı yapmak, gazetelerde bunlarla ilgili haberler yapmak da elbette sivil itaatsizliği destekleyici davranışlardır. Ancak böyle eylemleri katılım sayarak sayıya dökmeye çalışmak imkânsızdır. Verilen tablo ekseninde incelendiğinde görüleceği üzere şiddetsiz direnişlere katılım sayısı şiddetli direnişlerden daha fazladır. Şiddetsiz direnişlerde katılımcılar maddî ve manevî olarak daha az risk altındadır. Şiddetli direnişlerde katılımcılar kendilerini tamamen direnişe adanmışlardır. Şiddetsiz direnişte

olduğu gibi itaatsizlik esnasında günlük işlerine devam edemezler. Bunun yanında şiddet kullanımı protesto eylemlerinin sonucunda daha ağır yaptırımlar uygulanmasına sebep olacaktır. Tüm bu nedenlerden dolayı daha az risk unsuru barındıran şiddetsiz direnişler katılımcı elde etme konusunda şiddet kullanımını meşru gören direnişlerden daha başarılıdır.¹⁸²

Şiddetsiz direnişlerin şiddetli muadillerinden daha fazla katılımcı çektiği aşikârdır. Daha fazla katılımcı sayısına sahip olmak sivil itaatsizliği, yönetimler tarafından göz ardı edilemez hale getirir. Katılımcı sayısının artışıyla ülkenin her kesimine yayılan bir sivil itaatsizlik eylemi yönetim üzerinde kesin bir baskı unsuru oluşturur. Böyle bir durumda sivil itaatsizlerin taleplerin kabulü daha olası olacaktır. Sonuç olarak katılımcı sayısı, sivil itaatsizliğin başarıya ulaşmasında önemli bir etmendir.¹⁸³

Sivil itaatsizlik katılımcı sayısını arttırarak aynı zamanda katılımcı çeşitliliğini de elde etmektedir. Katılımcı çeşitliliğinin elde edilmesi ise sivil itaatsizliğe taktik çeşitliliği sağlar. Taktik çeşitliliği, sivil itaatsizlik eylemlerinin tıkanıp kalmasını engellemeye ve her bölgenin toplumsal işleyişine göre en yararlı yolu seçmeye yardımcı olmaktadır. Şiddetsiz direnişlerde bu taktiksel çeşitlilik itaatsiz bireylerin üzerindeki maddî ve manevî yükü azaltmak için önemli bir etmendir. Ancak şiddetli direnişlerdeki taktiksel yenilikler daha fazla saldırı aracı, daha fazla insan gücü gerektireceği için maddî ve manevî anlamda bireyleri fazlasıyla yıpratacaktır.¹⁸⁴

Özetle, şiddetsiz direnişler, katılımcı sayısının fazlalığının sağladığı katkıyla ülkenin birçok kesimine erişmesi, taktiksel yenilikler, katılımcıları üzerinde daha az risk unsuru oluşturması ve daha net bir baskı oluşturabilmesi gibi nedenlerden dolayı şiddeti kabul eden direnişlere göre daha başarılıdır.

¹⁸² Chenoweth, Stephan, a.g.e., s. 91-92.

¹⁸³ Kurt Schock, "Nonviolent Action and Its Misconceptions: Insights for Social Scientists", *Political Science and Politics*, C. 36, S. 4., 2003, s. 706.

¹⁸⁴ Schock, a.g.m., s. 708-711.

VII. VİCDANÎLİK

Sivil itaatsizlik tanımları, sivil itaatsizlik eyleminin meşruiyetini ahlâkî olarak kanıtlamaya çalışan öğelerden oluşur. Vicdanîliğin bu öğelerden biri olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Bütün itaatsizlikler ahlâkî olarak doğru, her itaat de ahlâksızlık değildir. Genel olarak bütün sivil itaatsizlik eylemlerinin vicdan tarafından motive edildiği lânce edilir. Sivil itaatsizliğin eylemlerinin ardındaki bu motive edici güç, sivil itaatsizliğin amacının sadece bireysel çıkarlar veya siyasî amaçlar değil, ahlâkî nedenler olduğunu belirtmeye yardımcı olur. Çünkü yasaya uyma yükümlülüğünü geçersiz kılabilecek tek şey ahlâkî nedenlerdir.¹⁸⁵

Tarih boyunca insanlar bildiklerinin, inandıklarının dışında otoriter güçler tarafından yapmak istemedikleri şeyleri yapmaya zorlanmıştır. Lâkin insanlar vicdanlarının ışığında âdil olana bağlı kalarak otoriter güçlere haksızlıkların yanında olmayacaklarını, vicdanları onlara neyin doğru olduğunu söylüyorsa onu yapacaklarını göstermiştir. Özgür olduğu kabul edilen ortamlarda itaatsizlik faaliyetleri, insanları geliştirmeye ve toplumda adaleti sağlamaya yol açar. Vicdanı ve inançları nedeniyle otoriteye karşı çıkabilen insanlar sayesinde âdil olana erişilebilir. Lâkin gündelik hayatta karşımıza çeşitli görünümelerde çıkan vicdan ne anlama gelmektedir? Vicdanlarına göre hareket ettiğini iddia edip adaletsizliklere yol açanlar da gerçekten vicdan sahibi midir?¹⁸⁶

Vicdan insanın doğru ve yanlışın farkına varmasını sağlayacak yegâne şeydir. Cicero ve Seneca'ya göre ahlâkî ilkelere göre davranışlarımızı değerlendiren bir iç ses, Stoa felsefesine göre insanın kendini bilmesi ve kendi hakkında doğru kanıya varabilmesini sağlayan bir karar mekanizmasıdır.¹⁸⁷ Thoreau'ya göre ise genel kurallara ve soyut ilkelere bağlı olmayan, doğru olduğuna inandığı şeyi yapmakla insanı yükümlü kılan bir iç sestir. Thoreau devlet otoritesine yönelik güçlü bir eleştiri sunarken her bireyin devletin otoritesinin baskısı altında kalmadan kendi vicdanını, iç sesini izlemesi gerektiğini savunur. Vatandaşlar devletin yasalarına veya herhangi bir toplum geleneğine kendi vicdanını teslim etmemelidir. Thoreau karar verme sürecinde

¹⁸⁵ Harris, a.g.e., s. 247.

¹⁸⁶ Erich Fromm, *İtaatsizlik Üzerine: Özgürlük Neden Otoriteye Hayır Demektir?*, çev. Nurdan Soysal, 5. b., İstanbul, Say yayınları, 2018, s. 10-11.

¹⁸⁷ Erich Fromm, *Erdem ve Mutluluk*, çev. Ayda Yörüken, 2. b., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994, s.170.

vicdanına fazlaca pay ayırdığı için bu vicdana aykırı olan herhangi bir yasaya uyulmaması gerektiğine inanıyordu. Vicdan aracılığıyla mevcut yasaların bile tabi olması gereken bir yüksek otoritenin varlığını işaret ediyordu. Ona göre doğru ve adil olanın tek gerçek kriteri bireysel vicdandır.¹⁸⁸ Thoreau bireysel vicdana bu kadar anlam yüklemesine rağmen eserlerinde vicdanın net bir tanımını yapmamıştır. Bu durum doğru ve yanlış karar veren vicdanın bireyde nasıl şekil bulacağı konusunda bir kesinliğe varılmamasına yol açar. Ancak Thoreau bu noktada vicdan ile vicdanlı birey arasındaki farka vurgu yapar.

Thoreau, vicdanı mutlak bir ahlaki otorite olarak görmesine rağmen vicdanlı bireyin ahlaki bir otorite olması konusunda kesin bir yetkiye sahip olmadığını belirtir. Her vicdanlı bireyin bir ahlaki otorite olması noktasında şüphe duyar ve kendisinden daha iyi bilen ve daha adil davranabilen bireylere memnuniyetle itaat edeceğini söyler. Aynı şekilde kendisini ancak ve ancak kendisinden daha yüksek bir yasaya itaat edenlerin zorlayabileceğini belirtir. Thoreau'nun burada vurgulamak istediği şey yasaların nasıl ve neden oluşması gerektiğidir. Yasalar ve bireyler vicdan yasasına bağlı kalmalıdır. Yasalar bu bağdan koparsa vicdanlı bireyler bu yasaya karşı gelmelidir. Eğer bireyler de vicdan yasasına bağlılıklarını yitirirlerse itaat edecekleri tek şey vicdan yasası ve bunu uygulayanlardır.¹⁸⁹

Erich Fromm otoriter vicdan ve insanî vicdan ayrımı yaparak vicdanın iki farklı yönüne değinir. Otoriter vicdan, bireylerin kızdırmaktan korktuğu otoriteleri memnun etmek için onların ahlâkî anlayışlarının içselleştiren vicdandır. Böyle bir vicdan, her zaman cezalandırılma korkusu ve baskısı altında kalarak otoritenin ahlâkî anlayışının dışına çıkamaz. Birey otoritenin vicdanını o denli benimser ki davranışları karşısında sorumluluk duyduğu tek şey içindeki otoriter vicdan olur. Bir eylemin âdil olup olmadığını değerlendiremez, sadece otorite bir şeyin yasak olduğunu ilân ederse onu yaparak suçlu olmaktan korkar. Böyle bir korkunun esaretindeki birey, aslında âdil olmayan bir eylemi sırf otorite gerçekleştiriyor diye vicdanî olarak kabul eder. Eğer bunu vicdanî olarak kabul etmez ve otoritenin kurallarına aykırı hareket ederse en büyük günahı işlemiş olur. Otoriter vicdanın hâkim olduğu bir anlayışta itaat asıl olandır. Adil olmayı düzeltmeye yönelik bir sivil itaatsizlik eylemi herhangi bir

¹⁸⁸ Rosenblum, a.g.m., s. 87.

¹⁸⁹ Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, s. 76.

şekilde kabul görmez. Bu anlayışta insan kendine söyleneni yapan bir köleden başkası değildir.¹⁹⁰

Hümanist vicdan ise otoriter vicdanın tam tersi olarak dış etmenlerden uzak, bireyin kendini ispatlaması gereken bir üstünün olmadığı, cezalardan bağımsız bir iç sestir. Hümanist vicdan, insanın kendisinin veya başkalarının davranışları hakkında ortaya koyduğu bireysel değer yargılarıdır. Bireyin kendisinin bir yansıması ve ahlâkî ilkelerinin özünü oluşturan hümanist vicdan, toplumda âdil görmediği hiçbir şeye boyun eğmez. Otoriter vicdanın aksine otoritenin gücünün peşinde değil kendi inandığı doğruların peşinde koşar. Bu nedenle hümanist vicdan, sivil itaatsizlik eylemlerine öncülük edecek bir kavramdır. Âdil olmadığına inandığı şey karşısında otorite korkusu nedeniyle susmayacak, âdil olan için çabalayacaktır.¹⁹¹

Hümanist vicdan, bireyin özgürlüğe kavuşması ve kişilik bütünlüğünü sağlamasının, otoriter vicdan ise bireyin kendini feda etmesi ve itaat etmesinin karşılığıdır. Otoriter vicdanın hâkim olduğu birey itaat etmenin dışına çıkamayacağı için yalnızca hümanist vicdan da sivil itaatsizlikten söz edilebilir. Sivil itaatsizliğin ardındaki itici güç otoriter vicdan değil, hümanist vicdandır. Ancak gene de vicdanîliğin unsur olarak dâhil edilmesi farklı eylem türleri ve sivil itaatsizlik arasında karışıklık riskine yol açacaktır. Vicdanîliği sivil itaatsizliğin tanımı içinde kabul edersek sivil itaatsizlik, vicdanî ret eylemlerini de kapsayacaktır. Sivil itaatsizliğin vicdan ile sıkı sıkıya bir bağı olduğunu söyleyen Ökçesiz vicdanî ret eylemlerini sivil itaatsizlik kapsamında değerlendirmekten çekinmemiştir.¹⁹² Ancak genel kanı vicdanî ret eylemleri ile sivil itaatsizlik eylemlerinin birbirlerinden farklı şeyler olduğu yönündedir. Örneğin Ernest Van den Haag bu durumu şu şekilde ifade ediyor:

Ahlaki veya dini bir itiraz nedeniyle yasal bir emri izlemeyi reddetmek 'vicdani rettir'. Askere alınmayı reddetmek, düşmana ateş etmemek, aşırıya boyun eğmemek buna örnektir... Vicdani ret sivil itaatsizlikten farklıdır, çünkü başkalarını retçinin vicdanının izlediği yolu izlemeye zorlamaya gerek yoktur. Başkalarını veya hükümeti bunu yapmaya zorlama girişimleri asla yoktur. İtiraz edenin vicdanı, onun yanlış gördüğü şeye katılmasını engeller. Ayrıca ya

¹⁹⁰ Fromm, *Erdem ve Mutluluk*, s. 173-176.

¹⁹¹ Fromm, *Erdem ve Mutluluk*, s. 190.

¹⁹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Ökçesiz, a.g.e., 61-89.

*evrensel geçerlilik iddiasında bulunmaz ya da evrensel olarak geçerli olduğunu düşündüğü şeyi başkalarına dayatma hakkını talep etmez. Sivil itaatsizliğin aksine, vicdani ret hiçbir zaman itiraz edilen yasanın (veya muhtemelen ondan ayrılamayan yasaların) ihlalinden fazlasını içermez.*¹⁹³

Sivil itaatsizlik ahlâkî gerekçelerle yasalara karşı alenen bir protesto eylemidir. Yalnızca yasaya uyma konusunda kişisel isteksizlikten değil genel ahlâkî ilkelere dayanmaktadır. Sivil itaatsizlik ahlâkî ilkeler tarafından yönlendirilen kamusal eylemlerdir. Vicdanî ret gibi kişisel itaatsizliklerin kamusalılıkları sınırlıdır. Yasaklanmış dini bir uygulamayı vicdanî gerekçelerle devam ettiren ve yasayı ihlâl eden birey açık bir şekilde yasanın yanlış olduğunu beyan etme amacı taşır. Ancak yasayı alenî bir biçimde protesto etmediği için sivil itaatsizlik olarak nitelendirilemez. Vicdanî retçinin amacı âdil olmadığına inandığı düzeni değiştirmek veya iyileştirmek değil sadece kendi ahlâkî düzenini korumaktır. Vicdanî ret, sivil itaatsizliğin aksine çoğunluğun adalet duygusuna başvurmaya gerek duymaz, çünkü onların adalet anlayışının doğru olmadığını ve kendi ahlâkî düzeninde yetersiz kalacağını düşünür.¹⁹⁴ Ayrıca Arendt'e göre sivil itaatsizlik eylemi bireylerin tekil davranışları şeklinde değil yalnızca bir grup faaliyeti olarak var olabilir. Vicdanî ret gibi kişisel itaatsizlikler önemli değişikliklere yol açma noktasında yetersizdir. Bu sebeple bu gibi tekil yasaya karşı gelişler sivil itaatsizlik kapsamına girmez.¹⁹⁵

Sivil itaatsizlik en temel haliyle hukuka aykırı bir faaliyettir. Hukuk sistemlerinin alışlagelmiş hallerinde hukuka aykırı bir eylemi gerekçelendirmek için yasal bir hak öne sürülemez. Ancak bir yasa ihlâli olan vicdanî ret kavramının savunucuları, bu kavramın hukuka karşı genel bir savunma yöntemi olabileceğini öne sürmüşlerdir. Ancak böyle bir durumda vicdanî reddi sivil itaatsizliğin içinde değerlendirmek, sivil itaatsizliğin yasa dışılık unsuruna ağır bir darbe vuracaktır. Bu sebeple vicdanî kişisel itaatsizlikler bir savunma olarak kabul görse bile vicdanî ret ve sivil itaatsizlik birbirinden farklı kavramlardır.¹⁹⁶

¹⁹³ Ernest Van den Haag, "Civil Disobedience and the Law", *Rutgers Law Review*, S. 21., 1966, p.35.

¹⁹⁴ Rawls, *Defination and Justification of Civil Disobedience*, s. 120.

¹⁹⁵ Arendt, *Crises of the Republic*, s. 90.

¹⁹⁶ Bayles, a.g.m., s. 17.

Vicdanî ret ve sivil itaatsizlik kavramlarının birbirinden farklı şeyler olduğunu öne süren görüşlerin çoğu vicdanîliği sivil itaatsizliğin bir unsuru olarak görmez. Ancak Cohen sivil itaatsizliği 'kasten hukuka aykırı, vicdanî ve alenen gerçekleştirilen bir protesto eylemi' olarak tanımlamasına rağmen vicdanî reddi sivil itaatsizlikten ayırmıştır. Cohen'e göre vicdanlılık yüksek ahlâkî değerlere sahip bir özelliktir. Bir insanın vicdanının talepleri tarafından yönetiliyor olması onun hakkında olumlu düşünmeye yol açabilir. Ancak bir eylemin elbette ki sadece vicdanî olarak değil nesnel olarak da doğru olması gerekir. Bu durum Cohen'in anlayışında vicdanîliğin sadece bir tanım unsuru değil, ayrıca bir gerekçelendirme kriteri olmasını sağlar. Bu durumda kişisel ahlâkî ilkeler etrafında şekillenen vicdanî ret kavramı nesnel doğruluğa ihtiyaç duymadığı için sivil itaatsizlikten uzaklaşır. Vicdanî ret sivil itaatsizliğin ihtiyaç duyduğu zorunluluklara ihtiyaç duymaz. Bu yüzden vicdanî ret her ne kadar bir protesto eylemi olarak düşünölmeye eğilimli olsa da temel karakterde sivil itaatsizlikten ayrılır.¹⁹⁷

¹⁹⁷ Cohen, *Civil Disobedience: Conscience, Tactics and the Law*, s.45.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRASİDE SİVİL İTAATSİZLİK

Önceki bölümlerde sivil itaatsizliği tanımlayıp unsurlarından bahsettikten sonra bu bölümde demokratik rejimlerde sivil itaatsizliğin konumuna değineceğiz. Otoriter rejimlerde sivil itaatsizliğin meşru olduğu hakkında genel bir kanı hâkim olsa da demokratik düzende sivil itaatsizliğin yeri tartışmalıdır. Demokratik rejimlerde, demokrasinin özünden kaynaklanan bazı nedenlerden dolayı demokratik açıklar ortaya çıkar. Sivil itaatsizlik tam olarak da bu demokratik açıkları kapatmak için gereklidir. Bu nedenle bu bölümde öncelikle demokratik açıklara değineceğiz.

I. DEMOKRATİK AÇIKLAR

Demokrasi, genellikle diğer rejimlerden daha üstün bir yönetim biçimi olarak görülür. Ancak demokrasinin evrensel olarak kabul edilmiş bir tanımı yoktur. En temel tanımlardan birine göre ideal olarak demokrasi “*İçinde, genel iradenin olduğu bir devlet ya da toplum şekli veya mecaz kullanmadan, kendilerini idare etmesi için halk tarafından meydana getirilen toplumsal düzendir.*”¹⁹⁸ Ayrıca modern ders kitaplarında demokrasi kelimesinin Yunancadan geldiği ve kelimenin tam anlamıyla halkın yönetimi anlamına geldiği belirtilir. Ayrıca demokrasi terimine birçok sıfat ekleyerek mevcut uygulamalarda anlamını daha da karıştıracak fazlaca demokrasi çeşidi ortaya atılmıştır. Örneğin liberaller “modern”, “liberal”, “temsili” veya “parlamentar” demokrasiden, sosyal demokratlar ise “sosyal”, “ekonomik” veya “endüstriyel” demokrasiden söz ederler.¹⁹⁹

Demokrasi hem geniş hem de dar olarak birçok tanıma sahiptir. Genel anlamda demokrasi, halkın iradesini belirlemek ve yansıtmak için tasarlanmış prosedürlerin, süreçlerin ve kurumların bir karışımı olarak görülür. Demokratik düzende egemen güç hükümetten ziyade halk olduğundan yönetimler halkın hizmetkârı konumundadır. Ulusal meclis veya parlamento, halkın devredilmiş gücünü ifade ettiği için 'egemen'dir

¹⁹⁸ Kelsen, a.g.e., s. 22.

¹⁹⁹ Takis Fotopoulos, *The Multidimensional Crisis and Inclusive Democracy*, 1. b., International Journal of Inclusive Democracy, 2009, s. 176.

ve halkın iradesinin temsilcisi olduğu için meşru olarak kabul edilir. Dolayısıyla, demokratik sistem, halkın egemen iradesinin hükümet kararlarına, politikalarına ve kanunlarına mümkün olduğunca doğru bir şekilde yansımaları sağlamaktır.²⁰⁰

Demokrasi sadece bir yönetim biçimi değil, aynı zamanda üstün değerler bütünüdür. Eşitlik, ifade özgürlüğü, din özgürlüğü gibi bazı değerleri çoğunluktan veya hükümetten bağımsız bir şekilde bünyesinde barındırır. Demokrasinin amacı, çoğunluk ve hükümetten bağımsız değerler ışığında özgürlüğü sağlamaktır. Bu nedenle demokrasi, her şeyden önce, insanların rekabet halindeki ahlâklardan hangisinin geçici olarak hüküm süreceğini barışçıl bir şekilde çözebilecekleri bir yöntemi temsil etmesinin yanında bazı aslî yükümlülükleri de barındırır. Örneğin halkın çoğunluğunun zorbalığına izin vermeyerek azınlığın da çoğunluk gibi eşit şartlara sahip olması demokrasinin aslî yükümlülüklerindendir.²⁰¹

Sivil itaatsizliğin demokratik rejimlerdeki gerekliliğini tartışmak için demokrasinin aslî yükümlülüklerini fazlaca detaylandırmaya gerek yoktur. Sivil itaatsizliği gerekçelendirirken demokrasinin halkın iradesini ne derece doğru yansıttığı ve maddî standartları karşılayıp karşılamadığı hususları ön plândadır. Bu noktada demokrasinin iki uygulanış biçiminden söz etmek gerekir: Halkın iradesini doğru şekilde yansıtan ve gerekli maddî koşulları mükemmel bir biçimde sağlayan “*ideal demokrasi*” ve bunun aksine bu iki koşulu sağlamaktan sorun yaşayan “*kusurlu demokrasi*.”²⁰²

Bireylerin zihninde arzulanan demokrasi biçim ideal demokrasidir. Ancak günümüzdeki mevcut tüm demokrasiler kusurludur. Sahip oldukları kusurlar hem uygulanış hem de derece olarak farklı olsa da, birbirleriyle paylaştıkları ortak özellik hepsinin ideal demokrasi olmayı arzu etmeleridir. İdeal demokrasi arzulayan bu kusurlu demokrasilerde temelde iki adet eksik mevcuttur. Birinci eksik, halkın iradesinin doğru bir biçimde yansıtılmamasıdır. İdeal demokraside devlet iradesi ve halk iradesi birbiriyle oldukça uyumlu ve tutarlıdır. Böylece devlet iradesi ve halkın iradesi arasında herhangi bir boşluk kalmadan, halkın iradesi en doğru biçimde yansıtılır. Fakat kusurlu

²⁰⁰ Robert Dahl, *A Preface to Democratic Theory*, 2. b., Chicago, The University of Chicago Press, 2006, s. 5.

²⁰¹ David Spitz, “Democracy and the Problem of Civil Disobedience”, *The American Political Science Review*, C. 48., S. 2., 1954, s. 392.

²⁰² Kellner, a.g.m., 892.

demokraside durum böyle değildir. Kusurlu demokraside devlet iradesi ile halkın iradesi çoğu zaman birbirinden ayrılır ve boşluklar oluşur. Bu tür bir boşluğun oluşması demokratik açıklığa neden olur.²⁰³ Thoreau'nun demokrasiye yönelik eleştirilerinden biri de bu demokratik açıklıkların oluşmasıdır. Thoreau'ya göre halkın iradesini yansıtacak yönetimleri seçmeye yarayan oy kullanma süreci bir şans oyununa benzer. Vatandaşlar oy kullanırken doğruluğuna inandığı kişiye oy verirler. Ancak bu durum doğrunun yönetime hâkim olmasını sağlamaz. Vatandaşlar oy kullanırken kimin otorite olacağına yönelik bir mesaj verir ve kenara çekilir, geri kalanla çok fazla ilgilenmezler. Bu nedenle vatandaşların doğru olana oy vermesinin hiçbir önemi yoktur. Ancak adil birey doğrunun hâkim olmasını ne oy sisteminin meydana getirdiği şansa ne de çoğunluğun gücüne bırakmamalıdır. Bu nedenle kusurlu demokrasilerde oluşacak demokratik açıklıklar Thoreau açısından önemli bir problemidir.²⁰⁴

İkinci eksik ise gerekli olan adaletin bütün standartlarının karşılanamamasından kaynaklanır. Demokrasi, topluluğun tüm üyelerine eşit ilgi gösteren kararları ve sonuçları üretme olasılığı en yüksek olan bir yönetim biçimi olsa da asla adaletsiz davranmayacağını düşünmek hatalıdır. Kusurlu bir demokraside azınlıkların ifade özgürlüklerinin kısıtlanması gibi temel haklarının ihlâl edilmesi mümkündür. Bu nedenle, kusurlu bir demokrasi ideal demokrasinin gerektirdiği aslî standartları karşılayamadığında, ideal ve kusurlu demokrasi arasında bir açıklık ortaya çıkar.²⁰⁵ İdeal ve kusurlu demokrasi arasındaki bu açıklık Thoreau'nun demokrasinin sayısal üstünlüğe dayandırılmasını eleştirirken vurguladığı şeydir. Sayısal üstünlüğe dayanan bir düzende çoğunluk tarafından belirlenen sonuçlar bireyin özel vicdanının yetkinliğini yok sayar. Demokrasilerde yasaları yapan yönetimler vicdanı ahlaki otorite olarak kabul etmeyip, adaletin bütün standartlarını sağlamakla yükümlü değildir. Bu yüzden çoğunluğun ve vekillerinin bağlayıcı kararlar vermesine izin vererek ahlaki bir standart oluşmasına engel olur. Dolayısıyla Thoreau kusurlu demokrasilerde her kesimin aynı

²⁰³ Daniel Markovits, "Democratic Disobedience", *The Yale Law Journal*, C. 114., S.8., 2005, s.1923.

²⁰⁴ Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, s. 59.

²⁰⁵ Ronald Dworkin, "What is Equality? Part 1: Equality of Welfare", *Philosophy and Public Affairs*, C. 10., S. 3., 1981, s. 186.

adalet standartına tabi olmayışını eleştirir.²⁰⁶ Bu iki eksiklikten birincisini demokratik açıklık, ikincisine ise adalet açıkları olarak adlandırabiliriz.²⁰⁷

Demokratik açıklıklar ve adalet açıklıkları temelde iki nedenden dolayı ortaya çıkar. Öncelikle mevcut demokratik prosedürler sebebiyle demokrasi, toplumun güçlü üyeleri ve grupları tarafından manipüle edilip kötü emeller için kullanıma açık durumdadır. Kusurlu demokrasilerde halkın çoğu karar alma sürecine katılımını sağlayacak yeterli kaynak ve zaman yoktur. Bu nedenle karar alma mekanizmaları halk tarafından dönemsel olarak seçilen yöneticilere veya bu yöneticiler tarafından atanan kamu görevlilerine aittir. Bu durum demokrasinin temsili biçimindeki çarpıklıklardan kaynaklanır. Temsili düzeyde, halk tarafından seçilen yasama meclisleri ve organları karar alma mekanizmasının kontrolünü ele geçirebilir. Halkın iradesini umursamadan, başkalarının tercihlerini dikkate almadan kendi çıkarları doğrultusunda hareket edebilir. Özel çıkarlar demokratik süreci ele geçirip altüst ederek demokratik ve adalet açıklarını ortaya çıkarabilir.²⁰⁸

Demokrasilerde demokratik açıklar ve adalet açıklarının ikinci kaynağı birincisinden daha karmaşıktır. Bu eksiklik belki de en iyi şekilde, egemen irade ile bireysel irade arasındaki çok kaba bir benzetme olsa da, bir benzetme yoluyla açıklanabilir. Bireylerin verdikleri kararların bazıları doğru bazıları ise yanlış kararlardır. Bunun sebebi bireylerin karar verirken dayandıkları gerekçelerin eksik veya yanlış olması, karar verdikleri konuya dair bilgilerinin yetersiz olması veya karar verdikleri durumun bazı yönlerini fark edememiş olmalarıdır. Örneğin bir birey hafta sonu tatilini evde veya dışarıda geçirme fikirleri arasından hafta sonunu evde geçirmeyi tercih edebilir. Bunu gerekçesi emellerine ulaşmak için para biriktirmesi gerekliliği olabilir. Bireylerin iradeleri niyetleri aracılığıyla şekillenir. Ancak birey sonrasında hafta sonunu dışarıda geçirmenin çok da masraflı olmadığını fark edip fikrini değiştirebilir. Bu noktada benzerliğin diğer tarafı olan egemen iradeye bakmak gerekir. Bireysel irade ve egemen irade her ne kadar birbirlerine benzese de aralarındaki fark kararları değiştirme zorluğudur. Bireysel iradede değişen niyetler sonrası yeniden gözden geçirme maliyet, sürecin imkân sağlaması nedeniyle oldukça kolaydır. Ancak

²⁰⁶ Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, s. 65.

²⁰⁷ Huijun, a.g.e., s. 72.

²⁰⁸ Markovits, a.g.m., s. 1925.

demokratik bir egemen iradede kolektif seçimden sonra yeniden gözden geçirmenin önünde aşılması güç engeller vardır. Bu nedenle bireyler demokraside sonradan fark ettikleri nedeniyle kolektif bir seçimde fikirlerini değiştiremezler. Bu nedenle aslında doğru olmayan bir şeyi doğru olarak kabul ederek kolektif seçimlere katılmış olabilirler. Böylece doğru olanı engelleyecek veya geciktirecek demokrasi ve adalet açıkları ortaya çıkabilir.²⁰⁹

Sonuç olarak mevcut bütün demokrasilerin olduğu gibi kusurlu demokrasiler halkın iradesini tam doğru olarak yansıtmada ve ideal demokrasinin gerektirdiği aslî standartları gerçekleştirmede zorluk yaşar. Kusurlu demokrasilerin yaşadığı bu zorluklar, muzdarip oldukları demokrasi ve adalet açıkları sivil itaatsizliğin demokrasilerde önemli bir role sahip olmasını sağlar.

II. SİVİL İTAATSİZLİK GEREKLİLİĞİ

Demokrasi, diğer yönetim biçimlerinden daha iyi bir yönetim biçimi olarak kabul edilir. Lâkin yukarıda da bahsedildiği gibi mevcut hiçbir demokrasi, ideal demokratik yönetim biçiminin tüm koşullarını yerine getirememektedir. Bu nedenle ideal demokrasinin yanında kusurlu demokrasi kavramı ortaya çıkar. Ancak bireyler demokratik düzende hangi demokrasi çeşidine bağlı olmalıdır? Başka bir deyişle insanların bağlı olmayı arzuladıkları demokrasi kusurlu olan mı yoksa ideal olan mıdır? Bu sorunun cevabı demokraside sivil itaatsizliğin bir yeri olup olmadığı açısından oldukça önemlidir. Eğer bireyler kusurlu demokrasiye bağlı olmayı kabul ederlerse sivil itaatsizliğin demokratik düzende bir yeri olmaz. Çünkü bireyler kusurlu demokrasiye bağlı olmayı kabul ederek kusurlu yasalar ortaya çıkabileceğini öngörmüş ve bunların geçerliliğini onaylamış sayılır. Kusurlu demokraside bireyler oluşabilecek kusurları kabul ettikleri için mevcut bütün yasalara uymalıdır. Oysa ideal demokrasiye bağlı olan bireyler kusurlu demokrasilerde böyle bir zorunluluğa sahip değildir. Bunun sayesinde bireyler mevcut yasalara aykırı gelerek sivil itaatsizlik eylemlerinde bulunabileceklerdir.²¹⁰

²⁰⁹ Markovits, a.g.m., s. 1925-1928.

²¹⁰ Huijun, a.g.e., s. 75.

Siyasî itaatsizlik, uygun koşullarda, demokratik otoriteyi güçlendiren ancak kaçınılmaz olarak ara sıra yanlış kararlar veren ve demokratik açıklar üreten kurum ve uygulamalara karşı bir denge mekanizması görevi görür. Sivil itaatsizlik uygun bir biçimde kullanıldığında, bu demokratik açıkları düzeltmeye ve demokrasiyi güçlendirmeye yarar. İdeal demokrasiye bağılı insanların kusurlu demokrasilerde sivil itaatsizlik yoluna başvurmalarının gerekçesi de aslında budur. Kusurlu demokrasiler bekleneneğı üzere bazen anti-demokratik kararlar verebilir. Ancak bu durum elbette ki kusurlu demokrasilerin bile istemeyeceğı bir durumdur. Doğru olmayan uygulanış biçimlerine sahip olmasına rağmen kusurlu demokrasilerin amacı ideal demokrasiye erişmektir. Ancak ideal demokrasiye nasıl ulaşılacağı şu ana kadar keşfedilmiş bir olgu değildir. Bütün kusurlu demokrasiler yeni yasalar yaparak, mevcut yasaları değiştirerek uzun vadede mevcut prosedürleri halkın iradesine daha duyarlı hale getirmek için iyileştirmeyi arzulayan, temelde ideal demokrasiyi sağlamaya çalışan bitmemiş birer projedir. Bu nedenle bireyler, ideal demokrasiye olan bağılılıklarının etkisiyle kusurlu demokrasiye de şartlı bağlanmalıdır. Her şeyden önce, kusurlu demokrasilerin oluşturdukları yasalar ideal demokrasiyle çelişebilir ancak çoğı zaman bu durumun tam tersi geçerlidir. Kusurlu demokrasiler genel olarak ideal demokrasiye uygun kararlara varır. Dolayısıyla bireyler ideal demokrasiye ulaşmanın en doğru yolu olan kusurlu demokrasiyi bir geçiş dönemi olarak kabul edip ona şartlı olarak bağlanmalıdır. Bu şartlı bağılılık, ideal demokrasinin arzuladıklarına aykırı hareket edildiğinde sona ermelidir.²¹¹ Böyle bir durumda bireylerin elinde oluşacak demokratik açıkları kapatmak için yasal ve sivil itaatsizlik gibi yasal olmayan araçları vardır. Bireylerin bu iki yoldan yasal olmayan sivil itaatsizliğı tercih etmesinin bazı nedenleri vardır.

A.YASAL ARAÇLARIN ÖTESİ

Kusurlu demokrasiler yanılabilir olmasına rağmen ideal demokrasiye bağılı kaldıkları sürece bireyler de ona bağılı kalmalıdır. Fakat kusurlu demokrasi ideal demokrasiyle çatıştığında bireylerin görevi, eğer ideal demokrasiye olan bağılılıkları samimiye, demokrasi ve adalet açığını gidermenin yollarını bulmaktır. Ancak bu durum başlı başına sivil itaatsizliğı yasal yollara tercih edilebilir kılmaz. Dolayısıyla

²¹¹ Markovits, a.g.m., s. 1935-1939.

sivil itaatsizliğin yasal yolların önüne konmasını sağlayacak argümanlar sunmak gerekir.²¹²

Öncelikle kusurlu demokrasilerde maddî eşitsizlikler gibi hak arama yollarında da adaletsizlik mevcuttur. Mevcut demokrasilerinde yasal araçlar toplum üyeleri arasında adaletsiz ve orantısız bir şekilde dağıtılmaktadır. Toplumun içindeki zengin ve güçlü kesimler başvurdukları meşru yollarla yönetimleri etkileme konusunda avantajlıdır. Grevler, protesto yürüyüşleri gibi adaletsizlikleri eleştiren meşru yöntemler yoksul kesim tarafından uygulandığında pek fazla önem arz etmez, hatta yoksul kesim yönetim karşıtı olarak damgalanır. Aksine zengin ve güçlü kesimler bu yollara başvurduğunda ise yönetimler nazarında büyük bir önem arz eder. Dolayısıyla kusurlu demokrasilerde prosedürler açısından insanların katılım hak ve özgürlüklerinin her zaman sınırlı tutacak bir eşitsizlik hali mevcuttur.²¹³

Prosedürler bakımından eşitsizliğin yanı sıra pratikte bazen yasal yolların engellenmesi aracılığıyla da eşitsizlikler ortaya çıkabilir. Thoreau'ya göre yasal değişim unsurları yalnızca teoride açık olabilir, bazı durumlarda pratikte kapanmış veya haksız bir şekilde engellenmiştir. Bazı durumlarda ise yasal değişim kanalları çok zaman almaktadır. Örneğin adaletsizlikleri engellemek için bir oy verme döneminden diğer oy verme dönemi arasındaki süreç oldukça uzundur. İnsanların hayatları boyunca adaletsizlikleri gidermek için uğraşmaması gerekir. İnsanlar iyi veya kötü bu dünyaya yaşamak için gelmiştir, tek görevleri adaletsizlikleri engellemek olamaz. Bunun yanında dilekçe verme gibi yöntemler de çoğu toplumda çok az sonuç verir. Böyle olguların varlığında toplumdaki bireyler yasal yolları boş bir umut olarak görebilir.²¹⁴

Üçüncü olarak kusurlu demokrasilerde yasal araçlar bütün sorunları çözme konusunda istenileni veremez. Sosyal veya politik konulardan dolayı bütün düzenler katılık ve atalet sorunu yaşar. Kararlar ve kurallar bir kez alındıktan sonra onları değiştirmek kolay değildir. Bazı durumlarda siyasî atalet o kadar güçlü olabilir ki meşru yollar onu kıramaz. Hukukî yollarla karşılaştırıldığında yasayı çiğnemek daha hızlı ve daha güçlü bir seçenek ve yasal yollarla yürürlükten kaldırılamayan adaletsiz yasaları

²¹² Markovits, a.g.m., s. 1934.

²¹³ Brian Martin, *Protest in a Liberal Democracy*, Wollongong: Department of History and Philosophy of Science University of Wollongong, 1986, s. 94-97.

²¹⁴ Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, s.64-65.

yürürlükten kaldırmada veya onlara yenilik getirmede etkin bir değere sahip olabilir. Çünkü sivil itaatsizlerin kayda değer fedakârlık ve ıstırapı karşısında genellikle yasal çağrılara duyarsız olan bir rejim duyarlı hale gelebilir ve nihayetinde sivil itaatsizlerin bakış açısını kabul edebilir.²¹⁵

Son olarak, sivil itaatsizlikten önce tercih edilmesi gerektiği savunulan çoğu yasal yol, yasal olarak ifade edilişlerini yasal olmayan yollarla kazanmıştır. Örneğin, sivil itaatsizlik köleliğin sona ermesinde, oy hakkının genişletilmesinde, emeğin araştırılmasının acımasız yönlerinin kısıtlanmasında, kadınların ve azınlıkların haklarının genişletilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Birçoğu anayasada yer alan, bugün doğal olarak kabul ettiğimiz haklar ve ayrıcalıklar, yasal olmayan yollarla gerçekleştirilmiş mücadelelerin ürünüdür. Ayrıca âdil olmayan yönetimlerin yasal yollardan iktidara gelmeleri ve hukuken insanlık dışılığı teşvik etmeleri aynı zamanda demokratik düzeni sadece yasallığa dayandırmamayı da gösterir. Kusurlu demokrasiler herhangi bir yasal yolla iyileştirilemeyecek kadar yanlış bir yola ilerlediğinde sivil itaatsizlik gibi yasa dışı bir faaliyet demokrasinin kurtarıcısı olarak kabul edilebilir.²¹⁶

Sonuç olarak, kusurlu demokrasilerde yasal yolların tıkanması veya etkisiz kalması olasıdır. Bu nedenle kusurlu demokrasiler, adaletsizlikleri gidermek için alternatif yöntemler sunmadığı sürece, halkın bu adaletsizlikleri gidermek ve demokrasiyi geliştirmek için sivil itaatsizlik yoluna başvurmaları anlaşılabilir sayılacaktır.

B.ŞİDDET SORUNSALI

Kusurlu demokrasilerin demokrasi ve adalet açıkları üretebileceklerini ve bu açıklıkları gidermek için yasal yolların yetersiz kaldığı yerlerde yasa dışı yolların kullanılabileceğinden gerekçeleriyle birlikte bahsettik. Peki, bu yasa dışı yolları neden sadece sivil itaatsizlik ile kısıtlıyoruz? Sivil itaatsizlikten ayrı olarak isyan veya herhangi bir şiddet eylemi neden demokrasilerde kabul görmez?

²¹⁵ Huijun, a.g.e., s. 82.

²¹⁶ Judy Fudge, Harry J. Glasbeek, "Civil Disobedience, Civil Liberties, and Civil Resistance: Law's Role and Limits", *Osgoode Hall Law Journal*, C. 41., S. 2., 2003, s. 171.

Thoreau sivil itaatsizliğin gerekçesini açıklarken şu soruları sorar: Ortada adil olmayan yasalar vardır. Bunlara uymalı mıyız ya da iyileştirmeye çalışabilir miyiz? Yoksa bir kere de olsa bu yasaları ihlal edebilir miyiz? Demokratik bir düzende vatandaşlar genelde çoğunluğu, fikirlerinin yanlış olduğuna ikna edene kadar beklemenin ve adaletsiz yasayı düzeltmek için gerekli olan uzun prosedürleri izlemenin doğru olduğunu düşünürler. Eğer adil olmayan yasaya karşı çıkarlarsa kötü olan durumu daha da kötüye götüreceklerini düşünürler. Ancak Thoreau bu problemin vatandaşların problemi olmadığını söyler. Eğer mevcut durum kötüden daha kötüye ilerliyorsa bu, kötüyü meydana getiren yönetimlerin suçudur. Eğer bireyler şiddet içeren eylemlere sebebiyet vermemek ve toplumun düzenini bozmamak için bu adil olmayan yasalara uysa bu, yönetimlerin uygulayacağı şiddeti kolaylaştıracak bir sonucu meydana getirebilir. Başka bir anlatımla, kusurlu demokrasilerde yönetimlere tam bağlılık barışçıl bir devletin tanımı olarak lanse edilebilir. Ancak adil olmayan yasaların ve yönetimlerin şiddetine son verilmelidir. Bu şiddete son verebilecek yegâne yollardan biri olan sivil itaatsizlik eylemlerinde de devletin şiddetine karşılık şiddet eylemlerinde bulunulabilir. Sonuç olarak Thoreau'ya göre şiddet sivil itaatsizlik eylemlerinin bir yoldaşı değildir ancak demokrasi gibi bir rejimde bile gerekli koşullarda araç olarak kabul görebilecek bir konumdadır.²¹⁷

Sivil itaatsizliğin şiddet içerebileceğini savunan görüşlere rağmen genel kanı sivil itaatsizlik eylemlerinde şiddetin bir araç olarak kullanılmaması gerektiği yönündedir. Her ne kadar ağırlıklı görüş sivil itaatsizliğin şiddet içermemesi yönünde olsa da sivil itaatsizlik eylemlerinin çoğu tam şiddetsizlik koşulunu sağlayamaz. Kitlel sivil itaatsizlik eylemlerinde bütün bireylerin organize edilmesi ve tüm davranışlarına yön verilmesi neredeyse imkânsızdır. Dolayısıyla gerginliğin yüksek olduğu ortamlarda dağınık şiddet eylemlerinin varlığına rastlamak kaçınılmazdır. Ancak sırf bu nedenden ötürü sivil itaatsizliği şiddetle özdeşleştirmek hatalıdır. Sivil itaatsizliğin şiddetle olan bağlantısı her zaman sınırlı sayıda kalacaktır. Sivil itaatsizliğin barışçıl doğası sayesinde sivil itaatsizlik ve şiddet kavramları birbirinden net bir şekilde ayrılmaktadır. Diğer şiddet eylemleri şiddeti bir araç olarak kullanırken sivil itaatsizlik için şiddet bir araç

²¹⁷ Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, s. 67-68.

değil görmek istenilmeyen bir şeydir. Sivil itaatsizlik eylemleri esnasında şiddetin ortaya çıkması kasıtlı bir durum değildir. ²¹⁸

Sivil itaatsizliğin demokrasilerde bir yerinin olduğunu söylemek için öncelikle sivil itaatsizliği bu haksız şiddet eylemlerinden ayırmak gerekir. Demokrasilerde şiddet eylemleri net bir şekilde reddedilir. Öncelikle şiddeti bir araç olarak kullanmak demokrasinin özüne aykırıdır. Demokrasinin ruhuna göre, oluşacak anlaşmazlıklar barışçıl yöntemlerle çözülmelidir. Demokratik bir toplumda şiddet kullanımı adaletsizliklere yapılan vurgunun azalmasına ve olası verimli değişimlerin imkânsız hale gelmesine neden olacaktır. Kusurlu bir demokraside ideal demokrasiye ulaşma amacıyla ideal demokrasiye aykırı bir yöntemle hareket etmek ideal demokrasiye ulaşmayı mümkün kılmaz. ²¹⁹

Demokratik rejimlerde şiddet kullanımının reddinin bir başka sebebi şiddetin direkt ideal demokrasinin kendisine zarar vermesidir. İdeal demokrasilerde temel amaç şimdiye kadar elde edilen başarıyı korumaktır. Ancak şiddet kullanımı, ideal demokrasinin gerçekleşmesine yardımcı olmaktan ziyade barış dolu ortamı tehlikeye atacaktır. Bu nedenle sivil itaatsizler şiddet kullanmayarak barışçıl bir reform için çalışırlar. Elbette ki sivil itaatsizler de eylemler esnasında temel yoldan saparak demokrasiyi geliştirmeye uygun olmayan yöntemlere başvurarak özgürlüklerini kötü kullanabilir. Ancak bu durum onların barışçıl bir ortam için çabaladıkları gerçeğini ortadan kaldırmaz. Sivil itaatsizlerin istenmeyen bir şekilde şiddete başvurusu demokratik kazanımlar için bir tehlike oluşturacak seviyeye asla varmaz. ²²⁰

Sivil itaatsizliğin demokrasilerde bir yeri olduğunu kabul etmenin temel nedeni itaatsizliğin demokrasiyi geliştireceği inancıdır. Fakat her zaman olabileceği gibi teoride belirlenenler pratikle benzerlik göstermeyebilir ve sivil itaatsizlik amacından saparak demokrasiye zarar verici bir konuma düşebilir. Hatta daha da ötesine giderek sadece kişisel çıkarlar için kullanılan bir uygulama olabilir. Böyle bir durumda sivil itaatsizliği demokrasilerde tamamen reddetmek olası görülebilir ancak doğru olan bundan ziyade hangi uygulamanın demokrasinin gelişmesine yardımcı olup olmayacağını tespit etmektir. Ancak bu tespit etme süreci de çoğu zaman uzun yıllar alır, bir uygulamanın

²¹⁸ Chenoweth, Stephan, a.g.e., s. 117.

²¹⁹ Kellner, a.g.m. s. 910.

²²⁰ Kellner, a.g.m. s. 913.

değerlendirmesi tarihin yargısını beklemek zorunda kalır. Hangi sivil itaatsizlik eyleminin demokrasiyi geliştirdiğine, hangisinin demokrasiye zarar verdiğine ancak geriye dönük olarak karar verilebilir. Dolayısıyla demokrasilerde hangi eylemin doğru olduğunu tespit etmekle uğraşmaktansa olabildiğince itaatsizlik eylemlerine izin vermek daha mantıklıdır. Bir demokrasi, hangi amacın doğru hangisinin yanlış olduğuna (çünkü böyle bir yeteneği olmadığı için) karar vermemeli ancak hangi tür araçlara izin verilip hangilerine izin verilmemesi gerektiğine karar vermelidir; yani protestonun içeriğinden çok protesto araçlarını düzenlemelidir. İtaatsizler tarafından kullanılan araçlar kabul edilebilir seviyede olduğu sürece ulaşmak istedikleri amaç bu eylemlere izin vermek için çok önemli değildir. Bu nedenle bir itaatsizlik eylemine izin verme konusunda asıl önemli olan amaç değil kullanılan araçlardır. Sonuç olarak sivil itaatsizlik kullandığı araçlar ve amacı sebebiyle barışçıl bir yöntem olduğu için demokrasilerde sivil itaatsizliğe müsamaha gösterilmelidir. Bununla birlikte şiddet içeren eylemler demokratik başarı için tehlikelidir ve sivil itaatsizliğin demokrasilerde geçerli bir eylem olmasını sağlamak için sivil itaatsizlik ve şiddeti birbirinden tamamen ayırmak gerekir.²²¹

*Demokrasiyi sadece şiddet dışılık kurtarabilir, çünkü demokrasi şiddet yoluyla ayakta kaldığı sürece zayıfların ihtiyaçlarını karşılayıp onları koruyamaz. Benim demokrasi anlayışıma göre, demokratik bir düzende en zayıflarla en güçlüler arasında fırsat eşitliği olmalıdır. Bu hayalim ancak şiddet dışılık yoluyla gerçekleşebilir.*²²²

C. SİVİL İTAATSİZLİĞİN İKİ TÜRÜ

Kusurlu demokrasilerde demokratik açıklar ve adalet açıkları şekliyle iki tür açıklığın ortaya çıkabileceğinden daha önce bahsetmiştik. Demokratik açıkların halkın iradesi ve devletin iradesi arasındaki uyumsuzlıktan kaynaklanır. Halkın egemen iradesinin devletin yasa ve politikalarına tam olarak yansımamaktadır. Adalet açıklığı

²²¹ Huijun, a.g.e., s. 88-91.

²²² Gandhi, *Non-Violence in Peace and War; Volume I*, s.67-68.

ise devlet iradesinin ideal demokrasinin adalet standartlarından ayrılmasıdır. Sivil itaatsizliğin işlevi ise kusurlu demokrasilerdeki bu iki açıklığı gidermektir.²²³

Birincisi, devlet tarafından alınan bazı kararların halkın gerçek iradesini yansıtmaması bireylerin sivil itaatsizliğe başvurmasına neden olabilir. Bunun nedeni, devletin karar verirken bazı hususları ihmal etmesi veya devlet kararının yeterince demokratik olmayan bir önceki neslin kararı olması olabilir. Sebep ne olursa olsun, vatandaşlar demokratik bir açığın olduğuna inandıklarında bu tür devlet kararlarının yeniden gözden geçirilmesini isteyebilir. Sivil itaatsizlerin buradaki amacı bu kararların kaldırılması veya kendi görüşlerini hâkim kılmak değil, sadece ilgili kararların yeniden gözden geçirilmesini sağlamaktır.²²⁴

İkincisi, bireyler bazı yasaların veya devlet politikalarının adaletsiz olduğunu düşünebilir ve bu adaletsizliği ortadan kaldıracak bir yasal yol bulunmadığında veya yasal yollar işlevsiz kaldığında sivil itaatsizliğe başvurabilir. Burada sivil itaatsizlerin ulaşmak istediği şey bir önceki gibi kararların yeniden gözden geçirilmesini sağlamak değil, sadece âdil oldukları düşündükleri şeylerin uygulanmasıdır. Başka bir deyişle, ideal demokrasi ruhunda görüşlerinin daha iyi ve daha fazla olduğunu düşündükleri için kendi adalet görüşlerinin tüm topluma empoze edilmesini isterler.²²⁵

Görüldüğü gibi demokrasilerde sivil itaatsizliğin yeniden gözden geçirmeyi talep etme ve değişim gerekliliğine dikkat çekme şeklinde iki işlevi vardır. Bunlardan ilkinin, demokratik açıklıklardan kaynaklanmasından dolayı demokratik itaatsizlik; ikincisini ise adalet açıklıklarından kaynaklandığı için adalet itaatsizliği olarak adlandırabiliriz. Demokratik itaatsizlik ikna edici bir yöntem olduğu için talep ettiği yeniden gözden geçirme demokratik sürecin en yüksek standartlarına göre gerçekleştirildiğinde hedefine ulaşır. Nihâî sonuç eski kararın muhafazası olsa bile, demokratik itaatsizler bunu kolayca kabul etmelidir. Bu, demokratik itaatsizlerin zorlayıcı araçlar kullanarak kendi görüşlerini topluma empoze etmek istemedikleri anlamına gelir. Bu nedenle halkın iradesi ve devletin iradesi birbirine uyuşmadığında sivil itaatsizliğe yönelen bireylerin itiraz etmek ve kararın yeniden gözden geçirilmesini istemek dışında somut görüşleri yoktur. Nihâî sonuç eski kararın muhafazası olduğunda itaatsizlik eylemlerine devam

²²³ Huijun, a.g.e., s. 85.

²²⁴ Singer, a.g.e., s. 84-92.

²²⁵ Huijun, a.g.e., s. 95-97.

etmek demokratik sürece zarar verecektir. Ancak adalet itaatsizliklerinde durum farklıdır. Adalet itaatsizliklerinde talep edilen şey adalettir, kararın gözden geçirilmesi değil. Dolayısıyla sivil itaatsizlik eylemleri sonucu karar mekanizması önceki kararlarında ısrar ederse itaatsiz bireylerin durması gerekmez. Demokrasinin özüne aykırı olmayacak şekilde ideal demokrasinin hedeflerine ulaşabilmek için zorlayıcı bir baskı unsuru haline gelebilir.²²⁶

D. BİREYSEL VİCDAN GEREKÇESİ

Demokratik rejimlerde sivil itaatsizliğe bir yer bulabilmek için tarih boyunca birçok gerekçe ortaya sunulmuştur. Bunlardan en temeli ve en ünlüsü vicdanîlik gerekçesidir. Vicdan ve sivil itaatsizlik birlikteliğinin ilk savunucularından olan Thoreau'ya göre toplumdaki bireylerin sorumluluklarının ilki, çoğunluğun koyduğu kurallara göre değil, kendi vicdanlarının onlara söylediği ve doğru olduklarına inandıkları kurallar ışığında hareket etmektir. Tezimizin önceki bölümlerinde de değindiğimiz üzere Thoreau'nun vicdan anlayışında birey karar sürecinde kendi vicdanına çok fazla, demokratik düzeyde ortaya çıkan yasalara çok az pay ayırır. Thoreau bir ülkede yasalarda daha yüce bir yasanın olduğunu iddia eder ve bu yasa vicdanın yasasıdır. Bu nedenle birey kendi vicdanına aykırı herhangi bir yasaya uymak zorunda değildir. Hatta bireyin görevi vicdan yasasıyla ülkenin yasaları karşı karşıya geldiğinde ülkenin yasalarına karşı gelmektir.²²⁷ Thoreau'dan etkilenen Gandhi de vicdanı ön plâna çıkaran bir anlayış geliştirmiştir. Ona göre vicdan insan yapımı yasalardan daha üstündür ve bu ikisi arasında bir anlaşmazlık ortaya çıktığında bireyler vicdanlarına itaat etmelidir. Ayrıca sivil itaatsizlik sadece vatandaşların doğal bir hakkı değil, aynı zamanda insanların dürüstlüğü ve vicdanı gereği, kötülüğe katılmamaları için kutsal bir görevdi. Bu nedenle devlet hukuksuzlaştığı veya yozlaştığında, birey “vatandaş” olduğu için iş birliği yapmamak ve yozlaşmayı önlemek için sivil itaatsizlik yoluna gitmelidir.²²⁸

Thoreau'nun vicdan anlayışı sivil itaatsizliğin gelişmesinde ve bireyleri adaletsizliğe karşı mücadele etmeye teşvik etmede önemli rol oynamıştır. Ancak tek

²²⁶ Markovits, a.g.m., s.1939-1942.

²²⁷ Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, s. 59.

²²⁸ Merton, a.g.e., s.65.

başına vicdanîlik teorisi içinde barındırdığı kusurlar nedeniyle demokratik bir rejimde sivil itaatsizliğin yeterli bir gerekçesi olma noktasında eleştirilere maruz kalmıştır. Thoreau'nun vicdan teorisinin ilk kusuru birden çok soruyu tek bir cevapla cevaplamaya çalışmasıdır. Thoreau'nun vicdanî eylemleri haklı çıkarmak için fazla öznel bir kategoridir. Demokrasilerde sivil itaatsizliğin uygulanabilmesi üzerindeki temel tartışma sivil itaatsizliğin haklı olup olmadığı iken vicdanîlik teorisinin üzerinde durduğu şey bireyin doğru olduğuna inandığı şeyi yapmasının doğru olup olmadığıdır. Saf ahlâk alanında elbette ki bireylerin kendi ahlâkî ilkelerine, vicdanlarına göre hareket etme hakkı vardır ve demokrasi de buna izin verir. Ancak bu durum yasal düzeyde her bireyin kararları kendi vicdanına tabi kılmaya hakkı olduğu sonucunu doğurmaz. Bir toplumda barış ve huzur içinde yaşama isteği neredeyse herkes tarafından kabul edildiğinden bütün bireyler kendi vicdanî anlayışına aykırı olan eylemleri bir dereceye kadar sınırlamalıdır. Ancak bu durumdan bireylerin kanunları çiğnemek şeklinde vicdanının peşinden gitmesinin her zaman doğru bir şey olduğu sonucu çıkarılamaz. Thoreau'nun öne sürdüğü vicdan kavramı her türlü eylemi haklı çıkarmak için kullanılabilir ancak sadece bu nedenle hiçbir eylemin haklılığını garanti edemez. Bu nedenle vicdan teorisi, insanların vicdanlarına göre hareket etme hakkı olduğunu ispatlasa da her bireyin vicdan sahibi olmaması veya her vicdanî hareketin doğru olmamasından dolayı kusurlu bir teoridir.²²⁹

Thoreau'nun sivil itaatsizlik anlayışının vicdanî gerekçesine yöneltilebilecek ikinci bir eleştiri, demokrasinin özüne aykırı olarak mutlâkiyetçiliğe ve anarşiye sebep olabilmesidir. Thoreau insan bütünlüğünün ve vicdanının sivil itaatsizliğin bir gerekçesi olduğunu belirtmiştir. Ancak tarih göstermiştir ki en kötü siyasî aşırılıklar kendilerini tamamen ve içtenlikle bağlı oldukları bir amaca adanmış insanlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bireyin kendi vicdanını yasaların üzerine koyması, bireysel vicdanın ideolojiler veya psikolojik dengesizlikler tarafından saptırılabilmesi olasılığından dolayı çok riskli ve tehlikeli bir olgudur.²³⁰ Arendt, Thoreau'nun sivil itaatsizliğin bir gerekçesi olarak öne sürdüğü vicdanî “politik olmayan” olarak nitelendirir. Arendt'e göre vicdanın politik olmaması onun yararsız olduğu anlamına gelmez. İçsel bir karar mekanizması olarak vicdan çoğu zaman aşırı derecede önemli

²²⁹ Spitz, a.g.m., s. 393- 395.

²³⁰ Thoreau, *Slavery in Massachusetts*, s.19.

olabilir. Ancak Arendt'e göre Thoreau'nun vicdanı, yanlışın işlendiği düzenden ziyade bireysel vicdana odaklandığından daha adil bir toplum meydana getirmek yerine ahlaki ilkelere öncelik verme riski taşır. Arendt Thoreau'nun vicdani anlayışının oluşturacağı bu riski engellemek için sivil itaatsizlik eylemlerinin toplu halde yapılması gerektiğini söyler. Thoreau insan yığınlarının eylemlerinde vicdan kavramı daha az değer kazanacağı için çok az erdem olduğuna inanmasına rağmen Arendt bireylerin kendi vicdanlarına değil mevcut adaletsizliklere ve onu düzeltmenin somut yollarına odaklanması ve eylemleri toplu bir şekilde gerçekleştirerek daha net bir baskı unsuru oluşturulması gerektiğini savunur. Bu nedenle vicdanî anlayış hukuktan üstün görülmemelidir.²³¹

Thoreau'nun vicdanı sivil itaatsizliğin gerekçesi olarak gösterilmesine yöneltilen bir başka eleştiri de demokrasi karşıtı bir tutum sergilemesidir. Thoreau sadece bireyin vicdanı ve hukuk arasındaki çatışmaya odaklanır. Ancak bu çok sınırlı bir değerlendirmedir. Sivil itaatsiz bireylerin çoğu sadece kendi ahlâkî sorunlarını çözmek, kendi ahlâkî anlayışını doğruluğun kriteri olarak belirlemek gayesinde değildir. Aynı zamanda toplumun gelişimi, toplumun iyiliği, ortak yarar için çalışarak demokrasinin ilerlemesinde büyük rol oynar. Ancak vicdanî anlayış sivil itaatsizliğin bu yanını görmezden gelir.²³² Thoreau'nun vicdanı bireye genel olarak neleri yapılması gerektiğini değil nelerin yapılmaması gerektiğini söyler. Bireyin kendisini kötülüğün son bulmasına adanmak gibi bir zorunluluğu yoktur. İnsanlar bu dünyaya hayatı daha yaşanabilir kılmaya değil iyi veya kötü yaşamaya gelmiştir. Bireyler kendilerini adaletsizliklerin son bulmasından ziyade başka şeylere adayabilir. Thoreau'ya göre bireylerin bu noktadaki tek sorumluluğu adaletsizliklerin bir parçası olmamaktır. Eğer adaletsiz yasalar bireyi adaletsizliğin bir parçası olmaya zorlarsa birey bu yasaları rahatlıkla çiğneyebilir. Bu yasayı çiğneme kararını verecek mekanizma da bireyin vicdanıdır.²³³ Lakin adaleti sağlamak için sadece vicdana güvenmek demokrasilerde kullanılmayan bir yöntemdir. Demokrasi vicdanların koruyucusu konumunda olmasının yanında bireysel vicdana sınırlar koyar. Vicdanı yasaların üstüne koymak demokrasi ve hukukun üstünlüğünün inkârı anlamına gelir. Vicdan teorisine göre sivil itaatsizler demokrasi karşıtı bir duruş sergileyerek demokrasiyi bir dosttan ziyade düşman olarak

²³¹ Arendt, *Crises of the Republic*, s.79-80.

²³² Arendt, *Crises of the Republic*, s. 81.

²³³ Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, s. 68-69.

gördükleri için demokrasilerde vicdan teorisine müsamaha gösterilmez. Dolayısıyla bilinirliğine rağmen sivil itaatsizliğin vicdanî gerekçesi demokrasi karşıtı bir yapıya sahip olduğu için toplum için bir fırsattan çok bir tehlikedir.²³⁴

III. SİVİL İTAATSİZLİĞİN ROLÜ

Thoreau sivil itaatsizliğin teorik kurucusu olarak kabul edilse de sivil itaatsizlik eylemleri onun öncesinde ve sonrasında varlıklarını sürdürmüştür. Thoreau demokrasi karşıtı bir tavır sergilemesine karşın demokrasi yanlısı birçok düşünür sivil itaatsizliğin demokraside fazlaca işlevinin olduğunu savunur. Hatta bu savunuya göre sivil itaatsizlik iyi işleyen bir demokratik sürecin kaçınılmaz ve ayrılmaz bir parçasıdır. Demokratik siyasetin eylemsiz kütlesi büyüdükçe, siyasetin yaratması beklenebilecek demokratik açıklar da büyür ve demokrasiyi geliştirmek için itaatsiz şoklara duyulan ihtiyaç da artma eğilimindedir. Sivil itaatsizlik demokrasinin gelişimini arttırmakla kalmaz demokrasiye istikrar katarak yozlaşmasına engel olur.²³⁵ Sivil itaatsizliğin demokrasiye bu katkılarını nasıl sağladığına bu bölümde değineceğiz.

A. GELİŞTİRİCİ İŞLEV

Sivil itaatsizlik demokrasiyi iki şekilde geliştirir. Birincisi, demokrasinin kurulmasında önemli bir rol oynar. İkincisi, kusurlu demokrasilerin ideal demokrasiye dönüşmesinde adım adım her süreçte teşvik edici güçlü bir araçtır.

Günümüzde demokratik olarak nitelendirilen birçok ülke bu özelliğini içinde sivil itaatsizlik barındıran uzun süreli siyasî mücadelelerle kazanmıştır. 1971'den 2004'e kadar 67 ülkenin demokrasiye geçiş evrelerini inceleyen bir araştırmaya göre şiddet içermeyen sivil itaatsizlik eylemleri demokrasiye geçişte önemli bir unsurdur. Sivil direnişler, 67 ülkenin 50'sinde, diktatörlüklerin yıkılmasında veya çok uluslu ülkelerin dağılmasından sonra demokratik yeni ülkeler kurulmasında kilit bir faktördür. Açıktır

²³⁴ Huijun, a.g.e., s. 100.

²³⁵ Markovits, a.g.m., s.1935.

ki, sivil devrim ve şiddet yerine sivil itaatsizlik ve diğer şiddet içermeyen protestolar, bu ülkelerde siyasî değişimi sağlamanın ana etmenleriydi.²³⁶

Sivil itaatsizlik topluma gayrı meşru rejimleri yıkararak demokratik değerler katmaktan fazlasını da yapar. Demokrasinin kalitesini arttırarak gelişimini destekler ve ideal demokrasiye ulaşmasına yardımcı olur. Hiçbir demokrasi mükemmel değildir. Bu nedenle demokratik rejimler durağanlıktan uzak bir biçimde sürekli bir arayış içerisinde. Yönetimler, bu arayışta yer alarak demokrasiyi sonuca ulaştırmada güvenilir bir kaynak olamaz. Çünkü yönetimler kolay yozlaşabilir ve demokrasinin hedefinden kolaylıkla sapabilir. Dolayısıyla demokrasiyi geliştirmede sivil itaatsizlik eylemleri ve diğer şiddet içermeyen eylemler yönetimlerden daha önemli bir rol oynar. Savaş karşıtı hareketler, kadınların oy hakkı hareketi, köleliğin kaldırılması, çalışma yasaları ve sendikaların tanınması, sivil hak arayışları, çevre ve ormanların korunması gibi sivil itaatsizlik eylemleri olmasaydı demokrasinin bugünkü konumunda olması neredeyse imkânsızlaşırdı. Bu gibi yöntemlerin çoğunda bireyler öncelikle yasal yolları kullanır, gerekli kurumlara dilekçeler yazar, adaletsizliklerin düzeltilmesini talep eder. Ancak bir sonuç alamadıklarında veya sonuç alamayacaklarına olan inançları kesinleştiğinde bu demokratik tıkanıklığı gidermek için sivil itaatsizlik eylemlerinde bulunurlar. Eylemlerinin sonunda cezalandırılırsalar bile geniş kitlelere hitap ederek toplum tarafından görüşleri benimsendiğinde aslında eylemlerinin doğru ve haklı olduğu sonucu ortaya çıkar. Böylece sivil itaatsizlik ve şiddet içermeyen diğer protesto eylemlerinin, sosyal ve politik reformun başarılmasında, başka bir deyişle demokrasinin geliştirilmesinde merkezi bir yeri olduğu kanıtlanmış olur.²³⁷

B. DENGLEYİCİ İŞLEV

Sivil itaatsizlik demokrasileri kurmaya ve geliştirmeye yardım etmesinin yanında demokrasiyi istikrara kavuşturucu bir işlev de görür. Mevcut hiçbir demokrasi ideal olana erişememiştir. Bu nedenle demokratik toplumlarda bireylerin haklarının ihlâl edilmesi, adaletsiz muamelelere maruz kalması sonucu olarak toplumda hoşnutsuzluklar

²³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Adrian Karatnycky, Peter Ackerman, “How Freedom is Won: From Civic Resistance to Durable Democracy”, *The International Journal of Not for Profit Law*, C. 7., S. 3., 2005,

²³⁷ Kayla Starr, “The Role of Civil Disobedience in Democracy”, <http://www.civilliberties.org/sum98role.html>, 03.05.2021.

boy gösterebilir. Yasal yollarla giderilemeyen bu hoşnutsuzluklar toplumda büyük bir öfke yığılmasının önünü açar. Adaletsizliğe uğrayan kesimlerin, azınlıkların bütün bu öfke sebebiyle şiddet içeren ağır protesto eylemleri gerçekleştirme riskleri ortaya çıkar. Sivil itaatsizlik tam da bu noktada bir emniyet supabı görevi görür. Sivil itaatsizlik düzgün bir şekilde yürütüldüğünde şiddet eylemlerinin önüne geçerek bireylerin haklarını daha barışçıl yollarla aramalarını sağlar. Böylece toplumda şiddet eylemlerinin yol açacağı ağır yaralara, kırılmalara engel olur. Gandhi'ye göre sivil itaatsizliği bastırmak bireyin vicdanını hapse atma anlamına gelir. Bir sivil direnişçi asla silâh kullanmaz ve bu nedenle kamuoyunun sesini dinlemeye istekli bir rejim de zararsızdır.²³⁸

Demokratik rejimlerde yasalar ve siyasî politikalar söz konusu olduğunda bireylerin sivil itaatsizlikleri engellenmemelidir. Sivil itaatsizler yasalara uymamak için ahlâkî yetkiye sahip olduklarında kitlesel şiddet faaliyetlerinin önüne geçilebilir. Ancak sivil itaatsizlik faaliyetlerinin önüne geçilmesi tamamen şiddet içermeyen bir sivil itaatsizlik biçiminden daha sert bir biçime geçilmesine yol açabilir. Örneğin, Gandhi'nin önderliğindeki hareket İngiliz sömürgeciler tarafından vahşice bastırılmış olsaydı, Hintliler, Hindistan'ın bağımsızlığını kazanmak için devrime başvurabilirdi. Benzer şekilde, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki sivil haklar hareketi sistemik ve ölümcül şiddetle karşılansaydı, Afrikalı-Amerikalıların özgürlüklerini şiddet içermeyen sivil itaatsizlik yerine iç savaş yoluyla kazanmaları gerekebilirdi. Bu nedenle, sivil itaatsizlik yasa dışı olsa da bazı durumlarda şiddet içeren eylemlerin gerçekleşmesini engelleyebilir ve demokrasiyi istikrara kavuşturmaya hizmet edebilir. Sivil itaatsizliğe başvuran bireyler genelde toplumda ayrımcılığa uğradıklarını ve yasal yollarla bu ayrımcılığı gidermenin mevcut veya yetersiz olduğunu düşünürler. Bu nedenle demokratik rejimler, sivil itaatsizliği engelleyerek bireylere yasal yolları kullanma konusunda ısrar edici bir tavır sergilerse topluma karşı adil olmayan bir tavır sergilemiş olur. Bu açıdan bakıldığında sivil itaatsizliğe engel olmamak mevcut demokratik sistem içinde halkın her kesimine ses vermenin ve onların demokrasiye olan güvenlerini ve bağlılıklarını korumanın, hatta yeniden kazanmanın bir yolu olabilir. Ancak sivil itaatsizlik doğası gereği şiddet içermeyen bir eylem olsa da her kitlesel protesto eyleminde olduğu gibi kontrolden çıkma riski vardır. Yine de en iyi ihtimalle bütün

²³⁸ Vinit Haksar, The Right to Civil Disobedience, *Osgoode Hall Law Journal*, C. 41., S. 2., 2003, 413.

koşullar eşit olduğunda ve sivil itaatsizliğe hoşgörüyle yaklaşıldığında şiddet riski, diğer bütün olasılıklardan oldukça azdır. Böylece demokratik rejimler sivil itaatsizlik sayesinde daha esnek ve daha istikrarlı hale gelebilir.²³⁹

Sivil itaatsizlik, şiddetli protestoların önüne geçerek demokrasiye istikrar katarken aynı zamanda demokrasilerde ortaya çıkabilecek haksızlıkları da düzeltebilir. Mevcut demokrasilerin hepsinin kusurlu olmasından dolayı her ne kadar en iyi yönetim biçimi olarak kabul edilse de mevcut demokratik yönetimler hiçbir zaman adaleti garanti edemez. Demokrasiler çoğunluk ilkesine dayalı sistemlerdir ve açıktır ki halkın yüzde 49'u yanılabileceği gibi yüzde 51'i de yanılabilir. Kendilerini medenî ve demokratik olarak nitelendiren ülkelerde köle ticareti, sivillere karşı şiddet kullanımı gibi birçok adaletsizlik meydana geldi. Bu gibi adaletsizlik demokrasinin ideal şekilde sürdürülebilirliğinin önünde çok önemli bir tehdittir. Bu nedenle sivil itaatsizlik demokrasinin istikrarına katkıda bulunabileceği gibi demokrasiyi tehlikeye atacak adaletsizlikleri engellemeye de oldukça yardım etmektedir.²⁴⁰ Demokrasiyi tehlikeye atacak adaletsizliklerin giderilmesini sağlayan tek şeyin sivil itaatsizlik olmadığını, yasal yollarla da bu adaletsizliklerin giderilebileceğini savunanlar olacaktır. Ancak tezimizin önceki bölümlerinde açıkladığımız üzere demokrasinin sunduğu yasal yollar her zaman yeterli olmaz. Demokratik bir rejimde ortaya çıkabilecek adaletsizliklerin önceden tahmin edilmesi ve bunlara karşı yasal yollar geliştirilmesi imkânsızdır. Bu nedenle yasal yollar tıkanığında geriye kalan tek mantıklı yol sivil itaatsizliktir.

C. YOZLAŞMAYI ÖNLEYİCİ İŞLEV

Demokrasiler mevcut şartlarda ideal olandan uzak olsalar da amaçları ideal olana yaklaşmak, ona erişebilmektir. Ancak bu süreç her zaman demokrasinin emelleri ekseninde şekillenmez. Demokrasiler ideal olana yaklaşabileceği gibi ondan uzaklaşarak yozlaşabilir. Demokrasiler her zaman demokrasi olarak kalmayabilir. Mevcut demokrasinin sınırlı genişliği onu yozlaşma tehlikesine karşı kırılgan hale getirir. Vatandaşlar ve temsilciler birbirlerine uzun aracılar zinciriyle bağlı oldukları için aralarındaki güven ilişkisi sonsuza kadar sürdürülebilir değildir. Vatandaşların

²³⁹ Haksar, a.g.e., 417-421.

²⁴⁰ Singer, a.g.e., s. 106-107.

durumlarına uygulanacak genel kurallar onun kişiliğini ve ihtiyaçlarını bilebilecek kadar yakın kişiler tarafından değil ancak yakın çevrenin dışındaki yetkili kişiler tarafından yapılır. Böyle bir durumda vatandaşın istekleri yönetimler tarafından gereği gibi anlaşılamayıp halkın iradesinin dışında kararlar verilebilir. Bunun dışında demokrasilerde başa gelenler güç sarhoşluğu yaşayıp demokrasinin özüne aykırı hareketlerde bulunabilir.²⁴¹

Herhangi bir yönetim biçiminin başarısız olabileceği gibi demokrasi de başarısızlıkla sonuçlanabilir. Demokratik rejimlerde verilen kararlara doğru ya da yanlış, ne olursa olsun her koşulda uyulması gerektiğini iddia eden görüşler ileri sürülebilir. Bu görüşe göre yönetimler tarafından gerçekleştirilen her eylem, ne kadar barbarca veya insanlıktan çıkarıcı olduğuna bakılmaksızın meşru kabul edilir, çünkü yönetimlerin sorgulanabileceği bir standart yoktur. Böylece devletin gücü sınırsız bir hale gelir ve bu tür bir yasallığın sonucu vatandaşlar için korkutucudur. Bir hükümet totaliter hale geldiğinde ve yasal protestoları engellediğinde, vatandaşlarının otoriteye teslim olmaktan ve demokrasinin yozlaşmasını kabul etmekten başka seçeneği kalmaz.²⁴² Ancak böyle bir teorinin aksine sivil itaatsizlik sınırlı bir hükümet anlayışı ortaya koyarak demokrasinin yozlaşmasını önleyici bir işleve sahiptir. Thoreau'ya göre demokrasi ve diğer tüm yönetim biçimlerinde yozlaşmışlıklar ortaya çıkabilir. Bireyin öncelikli görevi yozlaşmış düzene katılmamak, ona bağlı kalmamaktır. Ancak birey bu yozlaşmış düzene hangi noktada karşı çıkmalıdır? Thoreau bireylerin kendi hayatlarına toplum meselelerinden daha fazla odaklanabileceğini düşündüğü için bireyin kendisini ilgilendirmeyen küçük yozlaşmışlıklarla ilgilenmemesini normal karşılar. Lakin bu yozlaşma artar ve özgürlükleri engelleyici bir hal almaya başlarsa dürüst ve adil bireyin görevi bu durumu değiştirmektir. Thoreau'nun sivil itaatsizlik anlayışına göre karar vericiler güçlü olmakla birlikte yanılmaz değildir ve eylemleri nesnel adalet standartlarına göre değerlendirmeye tabi tutulmalıdır.²⁴³ Thoreau her ne kadar küçük yozlaşmışlıkları kendini ilgilendirmeyen sürece umursamasa da gerekli durumlarda bireylere yüklediği görev sayesinde pratikte bir yozlaşma tehlikesi ortaya çıktığında, demokrasinin özüne bağlı kalarak bireyler sivil itaatsizlik eylemlerinde bulunup

²⁴¹ Wilson Carey McWilliams, "Civil Disobedience and Contemporary Constitutionalism: The American Case", *Comparative Politics*, C. 1., S. 2., 1969, s. 211-215.

²⁴² Judy, Glasbeek,, a.g.e., s. 172.

²⁴³ Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, s. 66.

demokratik değerleri savunabilir. Sivil itaatsizlik, yönetimler demokratik değerlerden uzaklaştığında halkın da onlarla birlikte gitmesine engel olma seçeneği sunarak demokrasinin yozlaşmasını engelleyici bir araç olur. Ayrıca vatandaşlar sivil itaatsizliğe başvurarak toplumda direniş ruhuna saygı gösterilmesi gerekliliğini gözler önüne sererek halkın talep ettiği şeyler konusunda daha insancıl ve temkinli yaklaşılmasına yardımcı olabilir. Sonuç olarak, sivil itaatsizlik karar vericilerin gücünü sonsuzluktan arındırarak demokrasinin yozlaşmasını engellemede benzersiz bir rol oynayabilir.²⁴⁴

D. DEMOKRATİK VATANDAş YETİşTİRME

Demokratik bir yönetim varlığını koruyabilmek, kendini geliştirebilmek için demokratik vatandaşlara ihtiyaç duyar. Örneğin vatandaşlar katılımdan uzak kalmamalı, kendi görüşlerini diğerlerinden üstün görmemeli veya kendi görüşlerini diğer görüşlerden düşük bir yerde konumlandırmamalı ve en önemlisi demokratik değerlere uygun bir biçimde kendi görüşlerini oluşturabilecek bilgiye ve yeteneğe sahip olmalıdır. Bireylerin bu özelliklere elbette ki doğuştan sahip olması gerekmez. Doğuştan gelen özelliklere göre bireyleri demokratik veya anti-demokratik vatandaş olarak sınıflandırmamak gerekir. Vatandaşlar, demokrasinin varlığını korumak için gerekli özellikleri kendilerini yetiştirerek öğrenirler.²⁴⁵

Demokrasi “Halkın, halk tarafından, halk için” anlayışında bir yönetim biçimi olduğundan yurttaş katılımına hayati derecede ihtiyaç duyar. Dolayısıyla demokrasinin düzgün bir biçimde gerçekleşmesi için vatandaşların katılım ruhuna sahip olması gerekir. Eğer vatandaşlar katılım ruhuna sahip olmaz, katılım oranı düşük seviyede kalırsa demokrasinin işlevi zayıflayarak demokrasi zarar görmeye başlayacaktır. Bu noktada sivil itaatsizlik vatandaşları demokratik sürece katılmaya teşvik ederek bireylerin katılım ruhunu zinde tutar. Anlaşmazlıkları dramatik bir şekilde sunarak insanların aksi halde fark etmeyecekleri tartışmalı konuları görmelerine yardımcı olabilir. Aynı zamanda çatışmaları yoğunlaştırarak, başka türlü politik olarak kayıtsız kalacak insanları demokratik sürece katılmaya çekebilir. Geleneksel protesto eylemleri

²⁴⁴ Rawls, *A Theory of Justice*. s. 337.

²⁴⁵ Huijun, a.g.e., s. 148.

ve yasal yollarda başarısız olanlar için sivil itaatsizlik yeni bir umut sunarak onları tekrar kamusal meselelerle ilgilenmeye teşvik eder.²⁴⁶

Sivil itaatsizlik aynı zamanda demokrasinin işleyişi için değerli olan kişinin öz saygısını ve onurunu da artırır. Demokrasi, kendi kararlarını verme kapasitesine sahip bağımsız varlıklar olarak bireylerin kendi çıkarlarının en iyi yargıçıları oldukları varsayımına dayanır. Başka bir deyişle, demokrasilerde bireyin kendi vicdanını ve onurunu koruması gerekir. Sivil itaatsizlik eylemleri de bireylerin vicdanlarının bir sesi olarak insan onurunu korumak için önemli bir iletişim aracıdır. Bireyler sivil itaatsizlik eylemlerinde kendi dürüstlükleri ve vicdanlarının ışığında çoğunluğun kararlarına uymayarak bu kararlara karşı olan hoşnutsuzluklarını dile getirerek, yanlış olduğuna inandıkları şeyin bir parçası olmadıkları mesajını verirler. İnsanlar sadece belli kararları protesto etmek için değil, aynı zamanda öz saygılarını kendilerine kanıtlamak, kendilerinin öz saygılı bireyler olduklarını topluma göstermek için de protesto eylemlerinde bulunurlar. Mevcut adaletsizliklere göz yumarlar ve hayatlarına devam etmeye çalışırlarsa hem adaletsizliklerin bir parçası olur hem de öz saygılarını yitirerek yaşama amaçlarını kaybederler. Öz saygı ve onurunu yitiren insan özgür olamaz. Dolayısıyla sivil itaatsizliğin demokratik toplumlardaki bir diğer işlevi de adaletsizliklere karşı olan duygularını açıkça ifade ederek ahlâkî erdem, medenî cesaret ve insan onuru unsurlarını geliştirmektir.²⁴⁷

*Özgürlük ve demokrasi kurtulacaksa, bu en az şiddet içeren direniş kadar yiğit ve gurur verici olan şiddet dışı direnişle mümkün olabilir. Ayrıca şiddet dışı direniş, hiç yaşam almadan yaşam verdiği için çok daha yiğit ve çok daha gurur vericidir.*²⁴⁸

E. TANITIM İŞLEVİ

Sivil itaatsizlik, tartışmalı konuların duyurulmasında normal protestolardan çok daha etkili olan güçlü bir dikkat çekme aracıdır. Sivil itaatsizlik eylemleri karar vericileri etkilemek için geleneksel yollardan, maddi destekten, lobi oyunlarından, oy

²⁴⁶ Huijun, a.g.e., s. 149-150.

²⁴⁷ Martin, a.g.e., s. 100-105.

²⁴⁸ Gandhi, *Non-Violence in Peace and War; Volume I*, s. 70.

tehdidinden, siyasi erişimden uzak bir biçimde vatandaşlara sunulan bir katılım şeklidir. Bu durum sivil itaatsizliği halkın her kesiminin başvurabileceği bir yol haline getirir. Bu nedenle halkın dezavantajlı kesiminin, yoksulların başka türlü duyulmayan seslerinin tüm toplum tarafından duyulması için yegâne araç sivil itaatsizliktir. Ancak sivil itaatsizliğin tanıtım gücü sadece toplumun her ögesinin sesi olmakla kalmaz, ayrıca önemli bir dramatizasyon eylemidir. Sivil itaatsizlik bir protesto eylemi olmasının yanında bir kamusal gösteri ve hukuk kuralının kamusal ihlâlidir. Sivil itaatsizlik önceden onaylanmaya ihtiyaç duymadığı için uygulayıcıları tarafından fikirlerini tanıtmak için yeterli tasarım süresine olanak sağlar. Bir eylem toplumda ne kadar dramatik olursa o kadar dikkat çeker. Ayrıca sivil itaatsizlik bir yasa ihlâli olduğu için yönetimlerin sivil itaatsizlik eylemini göz ardı etmesi olası bir durum değildir. Yönetimlerin birinci önceliklerinden biri sivil düzeni korumaktır. Bu düzeni korumak için her türlü güvenceyi alması gerekebilir. Bu nedenle sivil itaatsizlik sivil düzeni tehdit edici bir araç ve dramatik bir eylem olmasından kaynaklı güçlü bir tanıtım aracıdır.²⁴⁹

Sivil itaatsizliğin dikkat çekici bir tanıtım aracı olmasını sağlayan şeylerden biri de ikna edici olmasıdır. Sivil itaatsizlerin gönüllü acıları sempati, inanç ve destek kazanmak için büyük bir kaynaktır. İtaatsiz bireylerin çektikleri acıların toplumdaki bireylerin kalbine dokunabileceğine inanan en önemli isimlerden biri Gandhi'dir. Gandhi'ye göre sivil itaatsizlerin başarısı hapisten kaçma çabalarından ziyade, acı çekmeye ve tutuklanıp hapse atılmaya istekli olmalarında yatıyordu. Ona göre tek bir silâhsız polis olsa bile sivil itaatsizler kaçmak yerine ona teslim olmalıdır.²⁵⁰ Sivil itaatsizlik pratikte önemli fedakârlıklar gerektirir. İtaatsizler eylemlerini şiddetten uzak tutmalı ve yetkililerin uygulamaya karar verdiği cezaya gönüllü olarak boyun eğmelidir. Sivil itaatsizler yanlışlarını düzeltmek veya siyasî hedeflerini şiddet yoluyla gerçekleştirmek gibi bir istekleri olmadığı konusunda topluma açık bir mesaj verir. Aynı zamanda sivil itaatsizler vatandaşların çoğunluğunu, eylemlerinin gerçekten vicdanî ve samimi olduğuna ikna etmeyi arzular. Bu nedenle, şiddetsizliğe bağlılık ve acı çekmeye gönüllü olmak, hem muhalifi hem de genel halkı sivil itaatsizlerin amacına sempati duymaya ikna etmede çok yardımcı olur. Böylece yasal çağrılara duyarsız

²⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Susan Tiefenrun, a.g.e.

²⁵⁰ Merton, a.g.e., s. 87.

kalmış bir demokrasi sivil itaatsizlerin önemli ölçüdeki fedakârlıkları ve çektikleri acıların etkisiyle duyarlı bir hale gelebilir.²⁵¹

*Böyle şiddet dışı direnişçiler nerede olurlarsa olsunlar sakince ruhlarını teslim ederler, ama saldırganın önünde asla boyun eğmezler, vaatlerle kandırılmazlar, İngiliz boyunduruğundan kurtulmak için üçüncü bir tarafın yardımını talep etmezler. Kendi mücadele biçimlerinden başkasına inanmazlar. Mücadeleleri, kurtuluş diye bir şeyin varlığından bile habersiz olan milyonlarca sessiz insanın yararınadır. Kalplerinde ne İngilizlere nefret beslerler ne de Japonlara sevgi... Her iki taraf için ve diğer bütün insanlar için en iyisini dilerler. Her iki tarafında doğru olanı yapmalarını isterler.*²⁵²

IV. SİVİL İTAATSİZLİĞE YÖNELİK İTİRAZLAR

Demokratik rejimlerde sivil itaatsizliğin bir yeri olduğunu kabul eden görüş çoğunlukta olmasına rağmen sivil itaatsizliğin demokrasiler için bir tehdit oluşturacağını iddia eden görüşler de mevcuttur. Bu başlık altında demokrasilerde sivil itaatsizliğin bir yeri olmadığını belirten görüşlerin iddialarına yer verilecektir.

A. KATILIM VE RIZA HAKLARI

Sivil itaatsizliğin demokrasilerde bir yeri olduğunu kabul eden görüşlerle birlikte demokrasilerde sivil itaatsizliği reddeden görüşler de mevcuttur ve bu görüşlerin en temel dayanağı katılım haklarına ilişkindir. Bu görüşlere göre demokrasilerde tüm vatandaşlar katılma hakkından yararlandığından ve önerilen tüm yasalar, yasalaşmadan önce kamuya açıklandığından ve halkın temsilcileri tarafından yasa haline getirildiğinden, demokratik vatandaşa bu yasayı bağlayıcı olarak kabul etme konusunda özel bir yükümlülük düşer. Vatandaşlar sürece katılarak kararlar kendi görüşünün aksine olsa bile nihaî karara uymaya rıza göstermiş kabul edilirler. Böylece kişilerin

²⁵¹ Haksar, a.g.e., 408-410.

²⁵² Gandhi, *Non-Violence in Peace and War; Volume I*, s.70.

katılım haklarını kullanabildikleri bir ortamda sivil itaatsizliğe başvuramayacakları iddia edilmektedir.²⁵³

Sivil itaatsizliği demokrasilerde reddeden görüşe göre sivil itaatsizlik kendini demokrasilerin üzerinde konumlandırmaktadır. Yaşanın üzerinde kimse yoktur. Demokratik süreçlerin bireylerin iradelerini tam olarak yansıtmada sorun teşkil etmesi sebebiyle başvuru sivil itaatsizliğin en büyük tehlikesi aslında demokratik süreci bağlamasıdır. Demokraside sivil itaatsizliğin bir rolü olduğunu kabul etmek temsili hükümetin çalışmadığını varsaymaktır. Mahkemelerin kararlarına ve seçilmiş meclislerin yasalarına direnmek, demokrasinin başarısız olduğunu söylemektir. Yasaların aksini iddia etmek sivil itaatsizliği yasaların üstüne koymaktır. Ancak sivil itaatsizlik yasaların üstünde değil yasalara aykırıdır. Sivil itaatsizlik yasaları her ihlâl edişinde yasal düzene zarar verir. Bir başka deyişle sivil itaatsizlik demokratik düzene olan güvensizliğin bir yansımasıdır. Vatandaşlar demokrasiye güvenmek yerine antidemokratik protesto araçlarına güvenirlerse, demokrasiden uzak otoriter veya anarşik bir devlet sonucunun ortaya çıkmasına yardımcı olacaklardır. Dolayısıyla sivil itaatsizlik demokrasiyi geliştirici değil katılım ruhuna aykırılık teşkil ettiği için demokrasiyi yok edici bir olgudur.²⁵⁴

Sivil itaatsizliğin reddedilmesini savunan argümanların bazı haklılıkları vardır ancak bu argümanlar sivil itaatsizliğin demokrasiyi baltaladığı anlamına gelmez. Öncelikle kusurlu bir demokraside katılım hakkından tüm vatandaşlar âdil bir biçimde yararlanamaz. Demokratik bir rejimde sivil itaatsizliği reddedenler seçimlerin özgür ve âdil olduklarını varsayarlar ancak mevcut demokrasilerin çoğunda bu geçerli değildir. Kusurlu bir demokraside nüfusun bazı kesimleri yasa dışı veya yasal olarak haklarından mahrum bırakılabilir ve oy kullanma sürecinden dışlanabilir. Bunun yanında haklarından mahrum bırakılmamış insanlar bazen karar sürecine katılımlarının anlamsız olacağını düşünebilir. Yönetimler, karar mekanizmaları güçlü ve zenginler tarafından manipüle edilebilir vaziyettedir. Sözde özgür seçimlerin varlığına rağmen azınlıklar kendilerine karşı ayrımcı uygulamalarla karşı karşıya kalabilir. Ayrıca sivil itaatsizliğin reddi âdil ve özgür seçim anlayışına dayanıyorsa seçimlerin âdil ve özgür olmadığı

²⁵³ Singer, a.g.e., s. 46.

²⁵⁴ Lewis H. Van Dusen, Jr., "Civil Disobedience: Destroyer of Democracy", *American Bar Association Journal*, C. 55, S. 2., 1969, s. 124-126.

ispatlandığı an bu durum sivil itaatsizliğin bir gerekçesi olabilir. Dolayısıyla seçimler salt varlıklarından kaynaklanarak, sivil itaatsizliğin reddini gerektirecek düzeyde meşru değildirler.²⁵⁵

Thoreau'ya göre demokratik sürece vatandaşların katılımı hangi kişilerin yönetime gelmesini istemeyi açıklamaktan öteye geçemez. Hatta Thoreau katılımı gerçekleştirdikten sonra ortaya çıkan sonuçla fazla ilgilenmez. Seçilecek kişilere çoğunluğun karar vermesiyle de pek sorun yaşamaz. Thoreau'nun sorun yaşadığı asıl şey, çoğunluğun iktidar aracılığıyla üstün gelerek adil olmayan bir yönetim meydana getirmesidir. Bu nedenle Thoreau'ya göre bireyler sırf demokratik katılım sürecine katıldı diye sivil itaatsizlik hakkından mahrum bırakılamaz. Çünkü sivil itaatsizlik katılımı ilgili değil katılım sonucu meydana gelecek adaletsizlikle ilgilidir. Demokrasilerde vatandaşlar demokratik sürece onaylasalar da bu süreç sonunda ortaya çıkacak nihaî karara uyma zorunluluğuna rıza vermiş sayılmazlar. Vatandaşlar aslında demokratik sürecin sonunda çıkacak nihaî karara bu sürecin tam âdil olması koşuluyla rıza gösterirler. Ancak bu koşul her zaman sağlanamaz, zaman zaman demokratik süreci bozan unsurlar varlık gösterir. Başka bir deyişle vatandaşlar demokratik sürece katılarak onun sonuçlarını kabul etmelidir, fakat bu durum daha geniş bir siyasî bakış açısından vatandaşların nasıl hareket etmesi gerektiğine ilişkin gerekli faktörlerden sadece biridir. Demokratik sürece katılmaktan doğan yükümlülük göz ardı edilemez, ama süreç âdil olmayan bir biçimde işlediğinde bu yükümlülük geçersiz kılınabilir.²⁵⁶

B. SOSYAL KAOS RİSKİ

Sivil itaatsizliğe karşı başka bir argüman ise sosyal kaosa sebep olacağı argümanıdır. Bu argümana göre sivil itaatsizliğe izin verilirse bireyler kendi çıkarları amacıyla yasayı ihlâl ederek toplumsal kaosa ve anarşiye sebep olabilir. Sivil itaatsizlik eylemlerine izin verilmesi, yeterli bilgi birikiminden ve akıldan uzak gruplar üzerinde tüm otoriteyi hor görme ve yok sayma alışkanlığı geliştirebilir ve bu alışkanlık az ya da çok anarşiye meyilli bireyler meydana getirir. Ne kadar asil olursa olsun hiçbir birey kendi yargı anlayışını hukuk düzeninin üzerine koymamalıdır. Eğer bireyler teker teker

²⁵⁵ Markovits, a.g.m., s. 1940.

²⁵⁶ Thoreau

kendi yargılarını hukuk düzeninin üzerine koyarsa toplumun geri kalan kısmı da onlardan etkilenecek ve daha rahat seçenek olan kendi yargılarına göre hareket ederek hukuk düzenini çalışmaz hale getirecektir. Böylece demokrasinin sağladığı değerlerden uzaklaşılarak toplumsal kaos ve anarşinin demokrasinin önüne geçecektir.²⁵⁷

Vicdanî bir eylem olarak kabul edilen sivil itaatsizlik övgüye değer olarak kabul edilen amaçlar için bile demokrasiyi yüceltmez, aksine demokrasiyi yozlaştırır. Şiddete aykırı olduğu bahsiyle meydana gelen sivil itaatsizlik pratikte en iyi ihtimalle sınırlı şiddet kullanımı içerir. Sivil itaatsizlik düzensizliğin önemli bir aracıdır ve düzensizlik şiddete hizmet eder. Ayrıca sivil itaatsizlik, ahlâkî ilkeleri dayanak gösteren ve toplumun iyiliği için çalışan bireyler tarafından kullanılabilmesi gibi tam tersi, toplumun karanlık kesimi tarafından da kullanılabilir. Şiddet kullanımı ve demokratik anlayıştan uzak bireyler tarafından kullanılma tehlikesi yaşayan sivil itaatsizlik, bu tehlikeli durumlar gerçekleştiğinde toplumu geri dönülemez bir kaosa sürükler. Böylece bu anlayışa göre sivil itaatsizlik taşıdığı riskler gerekçesiyle demokrasilerde geçerlilik kazanamayan bir olgudur.²⁵⁸

Bir eylemin kötüye kullanımı sonrası kaosa sürükleneneğine ilişkin bir argüman her olgu için öne sürülebilecek en basit eleştiri çeşitlerinden biridir. Ancak bu eleştiri sivil itaatsizlik ekseninde çok fazla yer bulmaz. Sivil itaatsizlik sosyal bir kaosun meydan gelebilmesi noktasında çok az tehdit oluşturur. Çünkü demokratik bir düzen ele alındığında adaletsiz olarak nitelendirilen yasalar demokratik hukuk sisteminde çok az yer kaplar. Ayrıca bu tür yasaların belli bir bölümü yasal yollarla düzeltilebilir. Dolayısıyla sivil itaatsizlik demokratik düzende çok kısıtlı bir bölüme aykırı gelmektedir. Bu nedenle sivil itaatsizliğe izin verilseydi nüfusun büyük bir bölümünün bu yola başvurarak sosyal kaosun meydana geleceğine ilişkin iddialar yanlış varsayımlardan ibarettir. Üstelik sivil itaatsizlik, sonuçları itibarıyla toplum tarafından damgalanma, yasayı ihlâl etmekten dolayı cezaya çarptırılma olasılıkları mevcut olduğundan diğer protesto eylemlerinden ve yasal yollardan çok daha az başvuru alan bir yöntemdir. Ayrıca demokratik bir toplum düzeni sadece pozitif yasalara dayanmaz. Toplumu bir arada tutan sadece hukuk değil, aynı zamanda gelenekler, ahlâk kuralları ve insanların duygularıdır ve yasa ihlâli toplum içinde nadir ve olağan dışı bir durum

²⁵⁷ Fortas, a.g.e., s. 55.

²⁵⁸ Dusen, a.g.m., s. 125.

değildir. Her birey trafik düzenlemeleri, vergi yasaları, çevre düzenlemeleri, kumar yasaları gibi yasaları bazen, hatta bazı insanlar sık sık çiğner ancak sosyal düzen bozulmaz. Bu gibi durumlarda insanlar kanunu çiğnediklerinde sosyal düzenin her zamanki gibi korunacağı ancak kanunu çiğneyen sivil itaatsizlerin ise sosyal kaos meydana getireceğini düşünmek için hiçbir sebep yoktur. Tersine eğer uygun şekilde yönlendirilirse sivil itaatsizlik, toplumsal düzeni koruyarak sosyal uyumluluğu artırabilir.²⁵⁹

Sivil itaatsizliğin toplumda bir kaos meydana getireceğine yönelik eleştirilerine Thoreau toplumun zaten önemli bir memnuniyetsizlik içinde olduğu cevabını verir. Çünkü modern ülkelerde bile bireyler kendilerine sunulan gelişmiş imkânlardan yararlanıp lüks arabaları veya lüks evlere sahip olmalarına rağmen kendilerini geliştirememişlerdir. Gelişmiş olan sadece sosyal imkânlardır, bireyler değil. Örneğin bir çiftçi ömür boyu çalışarak nihayet bir ev sahibi olduğunda gelişen tek şeyi malvarlığı olacaktır. Ancak elinde kalacak şey bir ev ve boşa geçmiş bir hayattır. Hatta toplumda çoğu birey istemeden de özenti sonucu evin ne olduğunu düşünmeden ev sahibi olmak için hayatını gereksiz yere fakirlik içinde geçirecektir. Dolayısıyla modern toplumda bireylerin çoğunluğu yalnızca basit temel ihtiyaçlarını ve kaba arzularını tatmin etmek için yaşar. Bunun yanında azınlık kesimin büyük bir kısmı da maddi imkânsızlıklarından dolayı basit temel ihtiyaçlarını dahi giderememektedir. Böyle olunca bireyler kendilerini geliştiremediği ve temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlandığı için zaten toplumu kaosa götürebilecek kadar büyük bir memnuniyetsizlik içindedir. Bu koşullarda mevcut adaletsizliklere karşı gerçekleştirilecek bir sivil itaatsizlik eylemi toplumu kaosa sürüklemekten ziyade bireyleri içinde bulundukları memnuniyetsizlik halinden kurtaracak ve gelişimlerine yardımcı olacaktır. Sivil itaatsizlik amacı gereği bireylere neden yaşadığı ve nasıl yaşaması gerektiğini gösterecektir.²⁶⁰

C. ÇOĞUNLUK İLKESİNİ YOK SAYMA

Demokrasilerde sivil itaatsizliğe karşı argümanların çoğunun dayandığı şey çoğunluk ilkesidir. Geleneksel demokratik teoride çoğunluğun verdiği kararın toplumun

²⁵⁹ Huijun, a.g.e., s. 123.

²⁶⁰ Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, s. 60-61.

her kesimi için geçerli olacağı noktasında oy birliği vardır ve yasalara aykırı hareket etme onları feshetme kararı halkın rızasına bağlıdır. Buna karşılık sivil itaatsizlik, vatandaşların küçük bir azınlığının, hatta tek bir vatandaşın çoğunluk tarafından meydana getirilen yasalara karşı gelişi ifade eder. Çoğunluk ilkesine dayanarak sivil itaatsizliği reddeden görüşe göre demokraside iyi bir vatandaş olmanın bir parçası, vatandaşın demokratik otorite ilkesine bağlı kalması gerekliliğidir. Demokraside bireyler özgür tartışma ortamına ve yasaların oluşumunda söz hakkına sahip oldukları bir düzen içindedir. Bu nedenle bir kişinin bir başkası tarafından herhangi bir şeye zorlanması meşru kabul edilemez. Mevcut bir demokraside bireyler iyi birer demokrat olmak istiyorlarsa demokratik süreç tarafından üretilmiş yasalara saygı duyup onlara itaatsizlik etmemelidir.²⁶¹

Çoğunluk ilkesi gereği sivil itaatsizliği reddeden görüşün yanlıgısı, çoğunluk ilkesinin mutlak bir kural veya hiçbir durumda kendisine aykırı hareket edilmemesi gereken, demokrasinin nihaî hedefi olduğu varsayımıdır. Ancak demokraside çoğunluk ilkesi süreçsel bir araç olarak sadece ikincil bir yere sahiptir. Çoğunluk kuralı demokrasi tarafından geniş çapta benimsenen ve olgun bir demokraside koruması gereken şeylerden biridir. Ancak sayısal çoğunluğun her türlü karar verme sürecinde birincil yetkiye sahip olduğunu ve hiçbir zaman ihlâl edilmemesi gereken kutsal bir ilke olduğunu kabul etmek demokrasiye ölümcül bir darbe vurmak olur. Dolayısıyla çoğunluk ilkesi demokrasi için mutlak bir kural değildir, bazı durumlarda çoğunluk ilkesini bir kenara bırakmak gerekebilir. Ayrıca sivil itaatsizlik çoğunluk ilkesiyle direkt çelişen bir kavram değildir. Sivil itaatsizlik şiddeti reddeden, hukukî sorumluluğun üstlenildiği barışçıl bir yöntem olarak hukukun üstünlüğüne inanır. Böylece çoğunluk iradesine saygı gösterir. Sivil itaatsizliğin oluşturabileceği baskı ortamı sertlikten uzak ve ikna edicidir. İtaatsizlik eylemindeki temel amaçlardan biri saygı duyulan çoğunluğa itirazlarını duyurabilme çabasıdır. Bu nedenle genel olarak sivil itaatsizlik eylemlerinin demokrasinin temel usul ilkelerini ihlâl ettiği veya çoğunluk kuralını aykırı hareket ettiği kabul edilemez.²⁶² Ayrıca Thoreau'ya göre çoğunluğun yönetimi belirlemesi ve yönetimi elinde bulundurması çoğunluğun haklı olmasından veya azınlığın çoğunluğu adil bulmasından kaynaklanmaz. Yönetimleri çoğunluğun belirlemesinin sebebi sadece

²⁶¹ Rex Martin, "Civil Disobedience", *Ethics*, C. 80., S. 2., 1970, s. 129.

²⁶² Cohen, *Civil Disobedience: Conscience, Tactics and the Law*, s.170-71.

fiziksel olarak çoğunlukta ve güçlü olmalarıdır. Çoğunluğun meydana getirdiği bir yönetim her zaman adil davranmaz. Yönetimler çoğunluğun isteklerine göre değil vicdanlarına göre hareket etmelidir. Eğer bir demokraside çoğunluğun meydana getirdiği yönetimler vicdanlarının dediklerine göre hareket etmez ve adaletsizliklere yol açarsa vatandaşlar bu durumu düzeltmek için sivil itaatsizlik yoluna gidebilir.²⁶³

Sonuç olarak çoğunluk ilkesinin kabulü sivil itaatsizlik eylemlerini engellemez. Bu azınlıkların çoğunluk adına karar vermesi anlamına gelmez, sadece çoğunluğun verdiği kararlar her zaman doğru ve âdil olmaz. Âdil olmayan sivil itaatsizler veya çoğunluk tarafından kabul edilerek âdil hale gelmez. Demokratik düzende çıkarılan yasalar âdil olanın ötesine geçilmediği sürece çoğunluk ilkesine dayanabilir ve bunlara saygı gösterilmesi gerekir. Ancak çoğunluğun verdiği kararlar adaletten uzaklaşırsa vatandaşlar çoğunluğun iradesine aykırı olarak sivil itaatsizlik yoluna gidebilir.

²⁶³ Thoreau, *Life Without Principle*, s. 8.

SONUÇ

Tarih boyunca insanlar farklı yönetim biçimleri içinde belirli otoritelere kendi yetkilerini devretmiş ve bu otoritelere tabi olmuştur. Bu otoriteler bazı durumlarda vatandaşların hak ve özgürlüklerini engellemiş, adil olmaktan uzak bir biçimde yetkilerini kötüye kullanmıştır. Böyle durumlarda adil bir ortam sağlanması için bu otoritelere karşı çıkacak onurlu ve cesur birey ihtiyacı doğar. Bu ihtiyacı karşılayacak onurlu ve cesur bireylerin adil olmayan otoriteye karşı çıkarken kullanacağı yegane barışçıl yol sivil itaatsizliktir.

Genel olarak bir yasaya, düzenlemeye veya adaletsiz olarak değerlendirilen bir yetkiye uymayı barışçıl bir şekilde reddetme olarak tanımlanabilecek sivil itaatsizlik kavramını literatüre kazandıran ismin Henry David Thoreau olduğu kabul edilir. Thoreau “Sivil İtaatsizlik” isimli makalesinde bireylerin en özgür biçimde yaşayabilmesi için yönetimlerin bireylerin hayatına minimum derecede müdahale etmesi gerektiğini savunur. Çünkü yönetimlerin bireylerin hayatlarına müdahale etme yetkisi arttıkça gücü elinde bulunduran bu yönetimlerin yozlaşma riski de artacaktır. Ancak mevcut yönetimler Thoreau’nun hayalini kurduğu minimum yetki koşulu sağlayamamaktadır. Böyle olunca gücü ve birçok yetkiyi elinde bulunduran bazı yönetimler adil olandan vazgeçerek yozlaşmış vaziyettedir. Thoreau’ya göre bu noktada vatandaşların asıl görevi bu yozlaşmışlığın bir parçası olmamaktır. Yozlaşmışlıklar küçük düzeylerde kaldığı ve kendilerini etkilemediği sürece bireylerin bunları gidermek gibi bir görevi yoktur. Çünkü insanlar bu hayata iyi veya kötü yaşamaya gelmiştir, bütün hayatlarını adil olanı sağlamak gibi bir şeye adanmak gibi bir zorunluluğu yoktur. Ancak mevcut düzen insanları adil olmayan sistemin bir parçası olmaya zorluyorsa vatandaşlar kesinlikle bunun karşısında olmalıdır. Kendilerini adaletsiz sistemin bir parçası olmaya zorlayan yasaları üzerine çok düşünmeden çiğnemelidir. Dolayısıyla Thoreau’ya göre sivil itaatsizlik öncelikle yasa dışı bir eylem olmalıdır. Bunun yanında sivil itaatsizlik hukukun kendisine bir karşı geliş olmadığından bulunduğu yasa dışı eylem sonucu hukukun kendisine sunduğu yaptırımını kabul etmelidir. Thoreau Amerika-Meksika savaşını finanse eden vergileri ödemeyi reddettiğinde hapse atılmıştı ve bu cezayı kabul ederek bunun onurlu bir davranış olduğunu iddia etmişti. Ayrıca sivil

itaatsizlik kendini anlatmaya ihtiyaç duymasından dolayı aleni ve son olarak vicdani olmalıdır. Bireyler karar verme süreçlerinde yasaların lafzına göre değil vicdanlarına göre hareket etmelidir. Ayrıca Thoreau başlarda şiddet karşıtı bir tavır sergilemesine rağmen ilerleyen süreçte sivil itaatsizlik eylemlerinde şiddet bazı gerekçelerle araç olarak kullanılabileceğini belirtmiştir.

Pratikte örneklerine antik yunanda dahi rastladığımız sivil itaatsizlik hakkında teoride Thoreau'dan sonra birçok görüşte bulunulmuştur. Bu çalışmada Thoreau'nun sivil itaatsizlik anlayışının yanında diğer önemli sivil itaatsizlik tanımları yaygın, geniş ve dar tanım başlıkları altında ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Literatürde birçok sivil itaatsizlik tanımı olmasına rağmen düşünce dünyasında net bir sivil itaatsizlik tanımı noktasında kesin bir fikir birliğine varılamamıştır. Yaygın tanım başlığı altında en çok kabul gören sivil itaatsizlik tanımları incelenmiştir. Sivil itaatsizliği geniş tanımlamak her türlü protesto eyleminin sivil itaatsizlik olarak nitelendirilmesi, dar tanımlamak ise pratikteki eylemlerin çok azının sivil itaatsizlik olarak kabul görmesi riskini ortaya çıkarabilecektir. Buna rağmen bazı düşünürler sivil itaatsizliği geniş veya dar şekilde tanımlamıştır. Bu çalışmada literatürde en çok kabul gören tanımların yanında daha az ilgi odağı olan geniş ve dar tanımlara da yer verilmiştir. Bunun nedeni sivil itaatsizliği bütün bakış açılarına göre değerlendirerek en net biçimde anlaşılmasına yardımcı olmaktır.

Sivil itaatsizliğin tanım tartışmalarının yanında hangi unsurları içermesi gerektiği konusunda da birçok tartışma mevcuttur. Henry David Thoreau'nun teorik olarak sunduğu sivil itaatsizlik anlayışına ek olarak sivil itaatsizliği değiştiren ve geliştiren fikirler ortaya atılmıştır. Unsur tartışması noktasında sivil itaatsizliğin en çok kabul gören unsuru yasa dışılıktır. Genel kanı sivil itaatsizliğin "*yasa dışı ancak meşru*" bir eylem olduğudur. Sivil itaatsizlik topluma adil olanı anlatan, doğru olanın ne olduğunu gösteren bir çağrı mekanizmasıdır. Bu nedenle sivil itaatsizlik aleni olmalıdır. Eğer sivil itaatsizlik gizli bir şekilde gerçekleştirilirse adil olanı topluma anlatma konusunda sorun yaşayacaktır. Ayrıca aleni olmadığı için toplum tarafından değerlendirilmeye tabi tutulamayacak, böylece birçok eylemin gizli bir şekilde gerçekleştirilerek kendini sivil itaatsizlik olarak tanıtabilmesine yol açacaktır. Thoreau'nun sivil itaatsizliği literatüre sokmasından sonra doğrudan ve dolaylı sivil itaatsizlik ayrımı ortaya çıktı. Doğrudan sivil itaatsizlik bireylerin karşı çıktığı yasayı ihlal etmesiyle gerçekleşir. Dolaylı sivil

itaatsizlik ise bireylerin karşı çıktıkları yasadan başka bir yasayı ihlal ederek adil olmadığını düşündükleri yasayı protesto etmeleridir. Bu iki ayrım sivil itaatsizliğin hesaplanabilir bir eylem olması noktasında tartışmalara yol açmıştır. Sivil itaatsizlik, eylemlerin başında açıkladıklarına ve amaçlarına bağlı kalmalıdır. Ancak dolaylı sivil itaatsizlik eylemleri karşı çıktığı yasadan başka bir yasayı ihlal ettiği için amacından saptırılma riskini daha fazla taşır. Bu sebeple dolaylı sivil itaatsizlik eylemlerinin hesaplanabilirlik unsuru için sorun teşkil edeceğini ve dolaylı sivil itaatsizlik eylemlerinin sivil itaatsizlik olarak nitelendirilmemesi gerektiğini öne süren fikirler ortaya atılmıştır. Ancak sivil itaatsizliği bu şekilde sınırlandırmak onun adil olmayanı değiştirmesi için gerekli olan hareket alanını daraltacaktır. Dolayısıyla amaca ve anlatılanlara bağlı kaldığı sürece dolaylı sivil itaatsizlik eylemleri de hesaplanabilirlik unsuru karşılayacak ve sivil itaatsizlik olarak nitelendirilebilecektir. Sivil itaatsizlik yasa dışı bir eylem olmasından dolayı toplumun gözünde kötü bir imaja sahip olabilir. Bu kötü imajı gidermek için sivil itaatsizlik toplumun saygısını kazanacak unsurlara ihtiyaç duyar. Bunlardan biri hukuki sorumluluğun üstlenilmesidir. Sivil itaatsiz bireyler eylemlerini sonucu yasaların onlara sunduğu yaptırımları kabul ederek topluma hem hukukun kendisine aykırı olmadıklarını hem de amaçlarının toplumu yok etmemek olduğunu anlatmaya çalışır. Ayrıca sivil itaatsizlik eylemleri çoğunlukla azınlıklar tarafından gerçekleştirilir. Bu yüzden toplum üzerindeki güçleri ve etkileri çoğunluğun eylemlerine göre azdır. Aradaki bu boşluğu gidermek için sivil itaatsizlik ortak adalet anlayışına yönelik bir eylem olarak toplumun adalet duygusuna dokunarak onları da adil olduğuna inandıkları tarafa çekmeyi arzularlar.

Sivil itaatsizliğin en tartışmalı unsurlarından biri şiddet kullanımudur. Her ne kadar genel kanı sivil itaatsizlik eylemlerinin barışçıl bir yöntem olmasından dolayı şiddet kullanımını kabul etmese de aksi görüşte olanların sayısı da az değildir. Şiddetin bir araç olarak kabul edilebileceği savunan görüşe göre sivil itaatsizlik eylemleri geniş kitleler tarafından gerçekleştirildiği için her eylemi kontrol etmek zordur. Bazı durumlarda şiddet eylemleri ortaya çıkabilir. Bu eylemlerin amacı şiddeti bir amaç olarak sunmak değildir. Yönetimlerin eylemcilere karşı şiddet ve baskı uyguladığı durumlarda sivil itaatsizler de şiddetle karşılık verebilir. Çünkü bu şiddet sivil itaatsizlerin sindirilmesine engel olacak ve seslerinin daha fazla duyulmasına yol açacaktır. Ancak şiddet kullanımı sivil itaatsizlik eylemlerini barışçıl olmaktan

uzaklaştıracaktır. Sivil itaatsizlik her koşulda barışçıl bir eylem olma niteliğini korumalıdır ve bu yüzden şiddetten uzak durmalıdır. Ayrıca herhangi bir şiddet eylemini içinde barındırmayarak topluma da barışçıl bir eylem olduğunu göstermelidir.

Bu çalışmada unsur tartışması noktasında değinilen son konu vicdaniliktir. Bireyler kendi içlerinde, yasaların adil olup olmadığını değerlendirecek bir karar mekanizmasına ihtiyaç duyar. Bunu bireylere sağlayacak şey vicdandır. Vicdan, neyin doğru neyin yanlış olduğunu söyleyen yasaların üstünde bir yasadır. Bireyler vicdanlarına göre yaşamalı, vicdanlarını yasalara teslim etmemelidir. Bu yüzden yasalarla vicdanları karşı karşıya geldiğinde vicdanlarını takip etmelidir.

Sivil itaatsizlik pratikte antik çağdan günümüze her dönemde mevcudiyetini korumuştur. Lakin mevcut ülkelere baktığımızda çoğunun yönetim biçimi demokrasidir. Bu sebeple sivil itaatsizliğin demokrasilerde nasıl şekilleneceği ayrıca değerlendirilmesi gereken bir konudur. Bu tezde demokrasilerde sivil itaatsizliği gerekli kılacak kusurlardan ve sivil itaatsizliğin bu kusurları nasıl gidereceğinden ayrıntılı bir şekilde bahsedilmiştir. Sivil itaatsizlik, demokrasileri kurmaya yardımcı olmasından ve demokrasilerin yanlışlarını değerlendirmeye sunmasından dolayı demokrasiyi geliştirici ve demokrasiyi istikrara kavuşturmada önemli bir rol oynamasından dolayı demokrasiyi dengeleyici bir işleve sahiptir. Her yönetim biçiminde olabileceği gibi demokrasilerde asıl amacından sapma riskini taşır. Sivil itaatsizlik bunu önleyerek demokrasileri yozlaşmadan kurtarıcı ve demokrasinin amaçlarını tekrardan topluma tanıtıcı işlevlere de sahiptir. Ayrıca sivil itaatsizlik demokrasinin işleyişi için değerli bir yere sahip olan vatandaşların öz saygı ve onurunu arttıracaktır. Sivil itaatsizlik bu yolla demokrasinin devamlılığını sağlayacak olan demokratik vatandaşlar yetiştirerek demokrasi için önemli bir kavram olacaktır.

Sivil itaatsizlik genel olarak demokrasilerde kabul görmesine rağmen demokratik bir rejimde sivil itaatsizliğin yerinin olmadığını iddia eden görüşler de mevcuttur. Bu görüşlerin iddiaları sivil itaatsizliğin demokrasilerde katılım ve rıza haklarını zedelediği, sosyal kaos riski oluşturduğu ve çoğunluk ilkesini yok saydığıdır. Ancak bu iddialara karşı argümanalar da üretilmiştir. Katılım ve rıza haklarını zedeleme noktasında sivil itaatsizlik aslında vatandaşların katılım ve rıza haklarını koruyucu bir yapıya sahiptir. Çünkü sivil itaatsizliğin ortaya çıkabilmesi için adaletsiz kararların verilmesi gerekir.

Adaletsiz karar veren yönetimlerin kendisine verilen yetkileri amacına uygun kullanmadığı sonucu ortaya çıkar. Dolayısıyla katılım ve rıza yoluyla yönetimlere tanınan yetkilerin amacından saptırılmaması için sivil itaatsizlik önemli bir yöntemdir. Ayrıca adaletsiz bir ortamda vatandaşlar zaten memnuniyetsizlik içindedir. Sivil itaatsizliğin amacı bu memnuniyetsizliği gidermektir. Bu sebeple sivil itaatsizliğin sosyal kaos oluşturmaktan daha çok sosyal kaosun ortaya çıkmasını engelleyici bir rolü vardır. Son olarak çoğunluk ilkesini yok sayması nedeniyle sivil itaatsizliği reddetmek çoğunluk ilkesinin tam adaleti sağlayacağına yönelik bir yanılgıdan kaynaklanır. Çoğunluk ilkesi demokrasilerde sadece süreçsel bir anlama sahiptir. Yönetimleri sırf çoğunluk meydana getirdi diye yönetimler adil olmaz. Bu sebeple yönetimler adaletten vazgeçtikleri durumlarda bireylerin sivil itaatsizlik yoluna gitmesi çoğunluk ilkesi hususunda bir önem arz etmez.

KAYNAKÇA

- ABRAMSON Jeffrey, *Minervanın Baykuşu: Batı Siyasi Düşünce Tarihi*, çev. İbrahim Yıldız, 2. b., Ankara, Dipnot Yayınları, 2017.
- ADAMS Raymond, "Thoreau at Harvard: Some Unpublished Records", *The New England Quarterly*, C. 13, S. 1, 1940, ss. 24-33.
- ARENDT Hannah, *Crises of the Republic*, 1. b., Boston, Mariner Books, 1972.
- ARENDT Hannah, *Şiddet Üzerine*, çev. Bülent Peker, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- BAYLES Michael, "The Justifiability of Civil Disobedience", *The Review of Metaphysics*, C. 24., S. 1., 1970, ss. 3-20.
- BECCARIA Cesare, *Suçlar ve Cezalar Hakkında*, çev. Sami Selçuk, 6. b., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2016.
- BEDAU Hugo Adam, "Civil Disobedience and Personal Responsibility For Injustice", *Civil Disobedience in Focus* ed. Hugo Adam Bedau, 1. b., Londra, Routledge, 1991.
- BEETCH Claire Larson, *John Brown-The Legend and The Man*, Kansas State College of Agriculture and Applied Science, 1954.
- BOVE Jose, LUNEAU Gilles, *Sivil İtaatsizliğe Çağrı*, çev. Işık Ergüden, 1. b., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- BRAUCH Hans Günter, *The Three Worldviews of Hobbes, Grotius and Kant*, http://www.afes-press.de/pdf/Hague/Brauch_Worldviews.pdf (01.02.2021).
- BRENNAN Jason, *Against Democracy*, 1. b., New Jersey, Princeton University Press, 2016.
- BROWN Arthur, *Margaret Fuller*, 1. b., Woodbridge, Twayne Publishers, 1964.
- BROWN John, "Address of John Brown to the Virginia Court " 1859 The Gilder Lehrman Collection.
- BROWN Stuart M., "Civil Disobedience", *Journal of Philosophy*, C. 58., S. 22., 1961, ss. 669-681.

- CHENOWETH Erica, STEPHAN Maria J., *Sivil Direniş Neden İşe Yarar? Şiddetsiz Çatışmanın Stratejik Mantığı*, çev. Kadir Gülen, 1. b., Ankara, Phoenix Yayınevi, 2018.
- COHEN Carl, *Civil Disobedience: Conscience, Tactics and the Law*, 1. b., New York, Columbia University Press, 1971.
- COHEN Carl, “Defending Civil Disobedience”, *The Monist*, C. 54., S.4., 1970, ss. 469-487.
- ÇOŞAR Yakup, *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*, 4. b., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014.
- DAHL Robert, *A Preface to Democratic Theory*, 2. b., Chicago, The University of Chicago Press, 2006.
- DOYLE Jack, “Thoreau's Advocacy of Violent Resistance”, *The Thoreau Society Bulletin*, s.269, 2010, ss. 5-7.
- DUBRULLE Elizabeth, *Transcendentalism*, http://thoreau.library.ucsb.edu/thoreau_life.html , (29.10.2020).
- DUSEN JR. Lewis H. Van, “Civil Disobedience: Destroyer of Democracy”, *American Bar Association Journal*, C. 55, S. 2., 1969, ss. 123-126.
- DWORKIN Ronald, “What is Equality? Part 1: Equality of Welfare”, *Philosophy and Public Affairs*, C. 10., S. 3., 1981, ss. 185-246.
- DWORKIN Ronald, “Sivil İtaatsizliğin Etiği ve Pragmatikliği”, *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*, çev. ve ed. Yakup Çoşar, 4. b., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014.
- ERIKSON Erik H., “Gandhis Wahrheit Über die Ursprünge der Militanten Gewaltlosigkeit”, akt. Hayrettin Ökçesiz, Berlin, Suhrkamp, 1978.
- EULAU Heinz, “Some Remarks on the Politics of Henry David Thoreau”, *The Antioch Review*, C.9., S.4., 1949, ss. 509-527.
- FORTAS Abe, *Concerning Dissent and Civil Disobedience*, 1. b., New York, New American Library, 1968.
- FOTOPOULOS Takis, *The Multidimensional Crisis and Inclusive Democracy*, 1. b., International Journal of Inclusive Democracy, 2009.
- FROMM Erich, *İtaatsizlik Üzerine: Özgürlük Neden Otoriteye Hayır Demektir?*, çev. Nurdan Soysal, 5. b., İstanbul, Say yayınları, 2018.

- FROOM Erich, *Erdem ve Mutluluk*, çev. Ayda Yörüken, 2. b., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994.
- FUDGE Judy, GLASBEEK Harry J., “Civil Disobedience, Civil Liberties, and Civil Resistance: Law's Role and Limits”, *Osgoode Hall Law Journal*, C. 41., S. 2., 2003, ss. 164-175.
- GALTUNG Johan, “Gandhi ve Alternatif Hareket Teoride Satyagraha: Normlar”, *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*, çev. ve ed. Yakup Çoşar, 4. b., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014.
- GANDHI Mahatma, “Non-Violence in Peace and War; Volume I”, akt. Thomas Merton, *Gandhi ve Şiddet Dışı Direniş*, çev. Seda Çiftçi, 2. b., İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2003.
- GANHDI Mahatma, “Non-Violence in Peace and War; Volume II”, akt. Thomas Merton, *Gandhi ve Şiddet Dışı Direniş*, çev. Seda Çiftçi, 2. b., İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2003.
- GARVER Eugene, “Review of Democracy and Disobedience by Peter Singer”, *Ethics*, C. 86., S. 2., 1976, ss. 175-179.
- GOLEMBA Henry, *George Ripley*, 1. b., Boston, Twayne Publishers, 1977.
- HAAG Ernest Van den, “Civil Disobedience and the Law”, *Rutgers Law Review*, S. 21., 1966, ss. 27-42.
- HABERMAS Jürgen, "Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletin Dernektası Almaya'da Otoriter Legalizim Karşıtlığı", *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*, çev. ve ed. Yakup Çoşar, 4. b., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014.
- HAKSAR Vinit, “The Right to Civil Disobedience”, *Osgoode Hall Law Journal*, C. 41., S. 2., 2003.
- HALL Robert T, “Legal Toleration of Civil Disobedience”, *Ethics*, C. 81, S. 2., 1971, ss. 128-142.
- HALL Robert T., *The Morality of Civil Disobedience*, 1. b., New York, Harper and Row, 1971.
- HARRIS Paul Raymond, “*The Moral Justification of Civil Disobedience*”, Kanberra; Australian National University, 198.
- HUIJUN Liu, *Towards the Reconciliation of Civil Disobedience and Democracy*, National University of Singapore, 2010 .

- JENCO Leigh Kathryn, "Thoreau's Critique of Democracy", *The Review of Politics*, C.65., S. 3., 2003, ss. 355-381.
- KARATNYCKY Adrian, ACKERMAN Peter, "How Freedom is Won: From Civic Resistance to Durable Democracy", *The International Journal of Not for Profit Law*, C. 7., S. 3, ss. 3-52.
- KELLNER Menachem Marc, "Democracy and Civil Disobedience", *The Journal of Politics*, C. 37, S. 4., 1975, ss. 899-911.
- KELSEN Hans, *Demokrasi Doğası ve Değeri*, çev. Yasin Uysal, 1. b., Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2019.
- KING JR Martin Luther, "Letter From Birmingham City Jail", *Civil Disobedience in Focus* ed. Hugo Adam Bedau, 1. b., Londra, Routledge, 1991.
- KIRLI Özlem, "Sivil İtaatsizlik ve Henry David Thoreau", *Akademik Bakış Dergisi*, S. 48, 2015, ss. 445-459.
- MACCHIAVELLI Niccolo, *Prens*, İstanbul, Can Yayınları, 2018.
- MARKOVITS Daniel, "Democratic Disobedience", *The Yale Law Journal*, C. 114., S.8., 2005, ss. 1898-1952.
- MARTIN Brian, *Protest in a Liberal Democracy*, Wollongong: Department of History and Philosophy of Science University of Wollongong, 1986.
- MARTIN Rex, "Civil Disobedience", *Ethics*, C. 80., S. 2., 1970, ss. 123-139.
- MCCUSSEY Dorothy, *Bronson Alcott: Teacher*, 1. b., New York, Macmillan Publishers, 1940.
- MCWILLIAMS Wilson Carey, "Civil Disobedience and Contemporary Constitutionalism: The American Case", *Comparative Politics*, C. 1., S. 2., 1969.
- MERTON Thomas, *Gandhi ve Şiddet Dışı Direniş*, çev. Seda Çiftçi, 2. b., İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2003, ss. 211-227.
- MOLLER Kai, *The Global Model of Constitutional Rights*, 1. b., Oxford, Oxford University Press, 2012, s.144.
- NİŞANCI Şükrü, AYDIN Şelçuk, "Henry David Thoreau'nun Demokrasiye İlişkin Düşünceleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.9., S.18., 2018, ss. 676-702.
- OSTRANDER Gilman M., "Emerson, Thoreau, and John Brown", *The Mississippi Valley Historical Review*, C. 39., S. 4, ss. 713-726.

- ÖKÇESİZ Hayrettin, *Sivil İtaatsizlik*, 4. b., İstanbul, Legal Kitapevi, 2011.
- PALEY William, “The Duty of Submission to Civil Government”, *The Principles of Moral and Political Philosophy*, 3. b., Cambridge, Cambridge University Press, 2013, sf. 414-430.
- PAPE Robert, *Dying to Win: The Strategic Logic of Suicide Terrorism*, 2. b., New York, Random House, 2006, s. 55.
- POWER Paul F., “Civil Disobedience as Functional Opposition”, *The Journal of Politics*, C. 34., S. 1., 1972, ss. 37-55.
- RAWLS John, *A Theory of Justice*, 14. b., Cambridge, Harvard University Press, 1999.
- RAWLS John, “Defination and Justification of Civil Disobedience” , *Civil Disobedience in Focus*, ed. Hugo Adam Bedau, 1.b., Londra, Routledge, 1991.
- RAZ Joseph, “Civil Disobedience”, *Civil Disobedience in Focus* ed. Hugo Adam Bedau, 1. b., Londra, Routledge, 1991.
- RICHARDSON Robert, *Emerson: The Mind on Fire*. 1.b. Berkeley: University of California Press, 1995.
- RICHARDSON Robert, *Henry Thoreau: A Life Of The Mind*, 1. b., Berkeley, University of California Press, 1986.
- ROSENBLUM Nancy L., “Thoreau's Militant Conscience”, *Political Theory*, C.9., S.1., 1981, ss. 81-110.
- SALT Henry Stephens, *Life of Henry David Thoreau*, 2. b., Londra, Walter Scott Publishing, 1896.
- SANER Hans, Demokrasilerde Direnme Sorumluluğu Üzerine, *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*, çev. ve ed. Yakup Çoşar, 4. b., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014.
- SCHOCK Kurt, “Nonviolent Action and Its Misconceptions: Insights for Social Scientists”, *Political Science and Politics*, C. 36, S. 4., 2003, ss. 705-712.
- SINGER Peter, *Democracy and Disobedience*, 1. b., Oxford, Clarendon Press, 1973.
- SMART Brian, “Defining Civil Disobedience”, *Civil Disobedience in Focus* ed. Hugo Adam Bedau, 1. b., Londra, Routledge, 1991.
- SPITZ David, “Democracy and the Problem of Civil Disobedience”, *The American Political Science Review*, C. 48., S. 2., 1954, ss. 386-403.
- STARR Kayla, “The Role of Civil Disobedience in Democracy”, <http://www.civilliberties.org/sum98role.html> , 03.05.2021.

- THOREAU Henry David, *A Plea For Captain John Brown*, 7. b., Carolina, Createspace Independent Publishing, 2016.
- THOREAU Henry David, *Life Without Principle*, 4. b., Carolina, Createspace Independent Publishing, 2016.
- THOREAU Henry David, *Sivil İtaatsizlik*, çev. Caner Turan, 3. b., İstanbul, Say Yayınları, 2018.
- THOREAU Henry David, *Slavery in Massachusetts*, 3. b., Carolina, Createspace Independent Publishing, 2012.
- THOREAU Henry David, *The Last Days of John Brown*, 6. b., Carolina, CreateSpace Independent Publishing, 2015.
- THOREAU Henry David, *The writings of Henry David Thoreau*, C. IV., 1. b., Boston, Houghton, Mifflin and Company, 1906.
- THOREAU Henry David, *Walden*, çev. Emre Can Ercan, 9. b., İstanbul, Zeplin Yayınevi, 2020.
- TİEFENBRUN Susan, "Civil Disobedience and the U.S. Constitution", *Southwestern University Law Review*, S. 32, 2003, ss. 677-701.
- TURNER Jack, "Performing Conscience: Thoreau, Political Action, and the Plea for John Brown", *Political Theory*, C. 33., S. 4., 2005, ss. 448-471.
- UTZINGER Jeffrey, "Henry David Thoreau's Slumbering Capability: Envisioning John Brown as Carlylean Hero", *The Midwest Quarterly*, C. 56., S. 2., ss. 186-201.
- WALKER Brian, "Thoreau on Democratic Cultivation", *Political Theory*, C. 29., S 2., 2001, ss. 155-189.
- WALZER Michael, *Obligations: Essays on Disobedience, War, and Citizenship*, 1. b., New York, Simon and Schuster, 1971.
- ZASHİN Elliot M., *Civil Disobedience and Democracy*, 1. b., New York, Free Press, 1972.